

ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΘΕΑΤΡΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΕΠΙΒΛΕΠΟΥΣΑ ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑ
ΕΥΑΝΘΙΑ ΣΤΙΒΑΝΑΚΗ

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ
«Ο ΖΗΤΙΑΝΟΣ ΤΟΥ ΑΝΔΡΕΑ ΚΑΡΚΑΒΙΤΣΑ:
ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΝΑΓΝΩΣΗ ΣΤΗ ΣΚΗΝΗ»

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΚΑΝΑΤΑΣ
201009

ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ
ΧΕΙΜΕΡΙΝΟ ΕΞΑΜΗΝΟ 2016 – 2017

Περιεχόμενα

Εισαγωγή I.	
Ανδρέας Καρκαβίτσας.....	3
<i>Ο Ζητιάνος (Λογοτεχνικό έργο) II.</i>	
Π.1. Συγγραφή, πρώτη δημοσίευση και εκδόσεις του <i>Ζητιάνου</i>	6
Π.2. Χρόνος και τόπος του έργου.....	7
Π.3. <i>Ο Ζητιάνος</i> : Συνοπτική προσέγγιση.....	8
Π.4. Ανάλυση έργου.....	16
Π.5. Γλώσσα και ύφος του έργου.....	23
Π.6. <i>Ζητιάνος</i> και Νατουραλισμός.....	25
Π.7. Η υποδοχή του έργου από τους κριτικούς.....	26
Διαδικασία δραματοποίησης του έργου III.	30
<i>Ο Ζητιάνος (Δραματοποιημένο έργο) IV.</i>	55
Επιλογικό σημείωμα V.	124
Παράρτημα VI.	
Γλωσσάριο.....	125
Βιβλιογραφία.....	127

Εισαγωγή Ι.

Ανδρέας Καρκαβίτσας

Ο Ανδρέας Καρκαβίτσας (1865¹ – 1922) θεωρείται ο δεύτερος κύριος εκπρόσωπος του ηθογραφικού διηγήματος μετά τον Αλέξανδρο Παπαδιαμάντη. Η θεματολογία των διηγημάτων του αντλείται κυρίως από δύο πηγές: τη ζωή των Ελλήνων ναυτικών και της ελληνικής επαρχίας, ειδικά της Ρούμελης, που εξαιτίας του επαγγέλματός του - γιατρός πρώτα στο εμπορικό ναυτικό και μετά στον ελληνικό στρατό - του δόθηκε η δυνατότητα να γνωρίσει εκ του σύνεγγυς ποικίλες ταλαιπωρημένες ζωές ανθρώπων που πολλάκις αντικατοπτρίζονται μέσα στα έργα του.²

Από την ηλικία περίπου των είκοσι ετών (1885)³ δημοσιεύει τα διηγήματά του – κατά κύριο λόγο ηθογραφικά – σε περιοδικά της εποχής εκείνης, ενώ αργότερα το 1892 θα τα εντάξει σε έναν τόμο υπό τον τίτλο: *Διηγήματα*,⁴ τα οποία διέπονται από την καθαρεύουσα, την τότε επίσημη γλώσσα. Όμως στον πρόλογο των *Διηγημάτων* αποκηρύσσει τη γλώσσα αυτή,⁵ επηρεασμένος φανερά από τον Ψυχάρη (1888)⁶ και θα γράψει στη δημοτική με μεγάλη επιμέλεια, δημιουργώντας τοιουτοτρόπως ένα

1 Ή 1866 σύμφωνα με τον Ά. Θρύλο (Άλκης Θρύλος, «Αντρέας Καρκαβίτσας», *Νέα Εστία*, τόμ. 15, (1934), σσ. 350 και 410) και τον Π. Δ. Μαστροδημήτρη (Παναγιώτης Δ. Μαστροδημήτρης, *Εισαγωγή στη νεοελληνική φιλολογία*, έκδ. 7^η, Δόμος, Αθήνα 2005, σ. 183).

2 Λίνος Πολίτης, *Ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας*, Έκδ. Η', Μ.Ι.Ε.Τ., Αθήνα 1995, σ. 206 και Mario Vitti, *Ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας*, Έκδ. Α', Οδυσσέας, Αθήνα 2003, σ. 309.

3 «Η *Ασήμω* είναι το πρώτο διήγημα που δημοσιεύει. Το έγραψε σε ηλικία 19 ετών στα 1884, στα Λεχαινά, όταν ήταν ακόμα φοιτητής», Νίκη Σιδερίδου-Θωμοπούλου, *Ο Αντρέας Καρκαβίτσας και η εποχή του*, Αθήνα 1959, σ. 194. Ή σύμφωνα με τον Γ. Βαλέτα: «Δημοσιεύει το πρώτο του διήγημα *Η Ασήμω* στην *Εβδομάδα* Μάρτης 1885 (γραμμένο 28 – 10 – 1884)», Γιώργος Βαλέτας, *Εισαγωγή στο έργο του Καρκαβίτσα. Βίος και έργο*, Ανάτυπο της εισαγωγής των *Απάντων*, Αθήνα 1973, σ. κα'.

4 Αυτά είναι: *Η φλογέρα*, *Γιάννος και Μάρω*, *Σπαθόγιαννος*, *Ο αφωρισμένος*, *Νέοι θεοί*, *Ημέραι της γριάς*.

5 Στον πρόλογο γράφει συγκεκριμένα ο Καρκαβίτσας: «Μας εκόλλησαν κι εμάς με τα σχολεία και με τα βιβλία τους αυτή τη βαλσαμωμένη γλώσσα και χρειαζόμαστε πλέον, για να τη βγάλουμε από πάνω μας να ριχτούμε στη φωτιά για να λυτρωθούμε, όπως ο Ηρακλής απ' τον χιτώνα του Νέσσου», Σιδερίδου-Θωμοπούλου, ό. π., σ. 230.

εξαιρετικά καλλιεργημένο ύφος το οποίο, σύμφωνα με τον Λίνο Πολίτη, «είναι ίσως το θετικότερο στοιχείο της πεζογραφίας του Καρκαβίτσα».⁷

Αξιοσημείωτο είναι, πως στον πρόλογο των *Διηγημάτων* ο Καρκαβίτσας αναφέρεται επίσης και στο χρέος που αισθάνεται για τη διάσωση των λαϊκών παραδόσεων αφού υπάρχει κίνδυνος να απωλεστούν και εντάσσει τις διηγήσεις απλών ανθρώπων αυτούσια στη λαϊκή γλώσσα.⁸

Στη σφαίρα του ηθογραφικού διηγήματος ανήκουν και τα επόμενα διηγήματα του Καρκαβίτσα τα οποία θα συγκεντρώσει σε δύο τόμους: *Λόγια της πλώρης* (1899)⁹ και *Παλιές αγάπες* (1900).¹⁰ Σε αυτά δεν υπάρχει ο ρεμβασμός και η νοσταλγία του Παπαδιαμάντη, αλλά μία ρεαλιστική απόχρωση που συχνά αγγίζει τη σκληρότητα μέσα από την ψυχογραφική διεργασία και την ακριβή παρατήρηση των προσώπων και των καταστάσεων.¹¹

Στα μεταγενέστερά του έργα ξεπερνά τα όρια του διηγήματος, η πλοκή γίνεται συνθετότερη, ενώ παράλληλα αποφεύγει την απλή αποδόση των λαϊκών εθίμων και

6 «*Το ταξίδι* του Ψυχάρη δε φαίνεται να έπαιξε ρόλο στη μεταστροφή του αυτή. Οι υπερβολές του Ψυχάρη τον ενοχλούσαν. Ζώντας αυτός τη δημοτική μέσα στην πηγή της, δεν μπορούσε ν' ανεχθή τους εξεζητημένους κανόνες ή τύπους του Ψυχάρη. Οι γλωσσικοί εξτρεμισμοί των μαλλιάρων ενοχλούσαν το γλωσσικό του αίσθημα. Για τον Ψυχάρη έλεγε πως “με τις υπερβολές του κατάστρεψε το γλωσσικό ζήτημα κι ότι η δημοτική γλώσσα δεν είναι αυτή που γράφει ο Ψυχάρης”. Σε συνέντευξή του, (...) τον χαρακτηρίζει μ' αυτά τα λόγια: “Είναι δεινός γλωσσολόγος. Παρακολουθεί τη γλώσσα υπό επιστημονικήν έποψιν και ούτω γράφει τη δημόδη χωρίς να την αισθάνεται”. Τις ίδιες περίπου γνώμες υποστηρίζει και σ' άλλη του συνέντευξη: “Παραδέχομαι και το πιστεύω ότι κάθε άλλο παρά καλά εβάλθηκε, το ζήτημα της γλώσσας. Αυτοί οι Χριστιανοί (ο Ψυχάρης και οι οπαδοί του) ίσως από υπερβολικήν πεποίθησιν προς τον εαυτόν τους, ίσως και από την αντίδρασι του λογιωτατισμού, εμφανάστησαν, ότι εκείνα που γράφουνε και όπως τα γράφουνε πρέπει σώνει και καλά να θεσπισθούν ως δοκουμένα και ως υποδείγματα γλωσσικά. Ίσως ακόμη και να προχωρούν μέχρι του να νομίζουν ότι τέτοια ζητήματα λύνονται εύκολα και σε λίγα χρόνια μέσα...”», το ίδιο, σ. 231. Επίσης βλ. Μαστροδημήτρη, *Ο “Ζητιάνος” του Καρκαβίτσα*, Καρδαμίτσα, Αθήνα 1980, σ. 18, Μπόεμ (Δημήτριος Χατζόπουλος), «Ανδρέας Καρκαβίτσας», *Το Άστυ*, 9 και 10 – 4 – 1893, σ. 2 και Άδωνις Κύρου, «Το περίφημον ζήτημα της γλώσσας», *Εστία*, 5 – 2 – 1905, σ. 1. Αργότερα ο Ψυχάρης θα γράψει: «Αχ! Ο Καρκαβίτσας αφτός νάγραφε λίγο μα λίγο πιο ρωμαίικα, νάρριχνε στον γιαλό μια και καλή ό,τι βρωμάει δασκαλωσύνη, να είταν η γλώσσα του ρωμαίικη σαν την ψυχίτσα του, κανείς από μας δε θα μπορούσε μαζί του να μετρηθή...», Γιάννης Ψυχάρης, «Ενας πρόλογος του Ροΐδη», *Το Άστυ*, 6 – 3 – 1900, σ. 2. Συμπληρωματικά βλ. και Αντρέας Καρκαβίτσας, «Τόσα χρόνια πίσω», *Κριτική*, τόμ. 1, (1903), σσ. 752 – 754.

7 Πολίτης, ό. π., σ. 207.

8 Vitti, ό. π., σ. 309. Ο Φώτος Πολίτης έχει αναφέρει πως ο «Καρκαβίτσας αισθάνεται τους θησαυρούς αυτούς να τον παρακαλούν, να τον ικετεύουν να τους σώσει, γιατί θ' αφανιστούν και δε θα τους εύρη η ερχόμενη γενεά», Σιδερίδου-Θωμοπούλου, ό. π., σσ. 196 και 201.

9 Βλ. το ίδιο, σσ. 201 – 204 και 234.

10 Βλ. το ίδιο, σ. 234.

11 Πολίτης, ό. π., σ. 207.

παρουσιάζει τις δεισιδαιμονίες και τις προκαταλήψεις που ταλανίζουν τους ανθρώπους της υπαίθρου. Στα μυθιστορήματα που παρατηρείται κυρίως αυτή η στροφή του Καρκαβίτσα είναι: *Η Λυγερή* (1896, πρώιμη μορφή 1890) και *Ο Ζητιάνος* (1896). Στο πρώτο μυθιστόρημα, η καθαρεύουσα κυριαρχεί στα αφηγηματικά μέρη και η δημοτική στα διαλογικά καθώς επίσης και στην αφήγηση με τον ελεύθερο πλάγιο λόγο, ενώ στο δεύτερο χρησιμοποιεί πλήρως τη δημοτική.¹²

Παρόλο που ο Καρκαβίτσας έγραψε και άλλα έργα μετά,¹³ ο *Ζητιάνος*,¹⁴ σύμφωνα με την πλειοψηφία των κριτικών της λογοτεχνίας, είναι αναμφισβήτητα το καλύτερο έργο του¹⁵ αφού σε αυτό υπάρχει πυκνή σύνθεση και πολλές παραστατικές περιγραφές, ενώ η γλώσσα και το ύφος έχουν επεξεργαστεί από τον συγγραφέα στην εντέλεια.¹⁶ Στην παρούσα εργασία γίνεται ενδελεχής ανάλυση του έργου και επιχειρείται προσπάθεια δραματοποίησής του ώστε να καταστεί άρτιο για παράσταση.

12 Το ίδιο, σ. 207 και Vitti, ό. π., σσ. 309 - 310.

13 Αυτά είναι: *Ο αρχαιολόγος* (1904), *Διηγήματα για τα παλληκάρια μας* (1922), *Διηγήματα του γυλιού* (1922) και *Ανέκδοτα διηγήματα* (1944), βλ. Σιδερίδου-Θωμοπούλου, ό. π., σ. 194.

14 Οι περισσότεροι από τους μελετητές χαρακτηρίζουν ως ηθογραφικό κυρίως το περιεχόμενό του. Κάποιοι όμως αποκλίνουν όπως ο Γ. Ν. Καλαματιανός ο οποίος το εντάσσει στην κατηγορία του κοινωνικού μυθιστορήματος αναφέροντας ότι «από την ανάλυση του έργου καταλαβαίνουμε πως έχουμε μπροστά μας μία συνθετικήν εικόνα της χωριάτικης κοινωνίας, που στο βάθος της διαγράφεται η όχι καλύτερη αστική κοινωνία της ίδιας εποχής», Γιώργος Ν. Καλαματιανός, *Αισθητικές αναλύσεις νεοελληνικών λογοτεχνημάτων*, έκδ. Γ', Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 1951, σ. 96. «Τον κοινωνικό χαρακτήρα του μυθιστορήματος επισήμαναν και άλλοι, φυσικά, μελετητές, όπως ο Απ. Σαχίνης, ο Κώστας Στεργιόπουλος, ο Π. Δ. Μαστροδημήτρης κ.λ.π.», Ηλίας Χ. Παπαδημητρακόπουλος, *Ανδρέας Καρκαβίτσας. Αναφορές στη ζωή και το έργο του*, Σαββάλας, Αθήνα 2004, σ. 68. Όσον αφορά στο τι λογοτεχνικό είδος είναι, οι απόψεις των μελετητών δίστανται: μυθιστόρημα χαρακτηρίζεται από τον Λ. Πολίτη (Πολίτης, ό. π., σ. 207) και τον Απ. Σαχίνη μαζί με τα άλλα δύο έργα του Καρκαβίτσα: τη *Λυγερή* και τον *Αρχαιολόγο* (Απόστολος Σαχίνης, *Το νεοελληνικό μυθιστόρημα. Ιστορία και κριτική*, Αθήνα 1958, σσ. 156 – 157). Ο Ιταλός νεοελληνιστής Μ. Vitti στο βιβλίο του Vitti, *Ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας*, Οδυσσεάς, Αθήνα 1978, σ. 268, το χαρακτηρίζει διήγημα, ενώ σε μεταγενέστερη έκδοση (Vitti, *Ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας*, Αθήνα 2003, σ. 309) μυθιστόρημα. Μακρύ διήγημα χαρακτηρίζεται από τον Κ. Θ. Δημαρά («μακρό διήγημα», Κ. Θ. Δημαράς, *Ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας*, Γνώση, Αθήνα 2000, σ. 555) και τον Α. Θρύλο (Θρύλος, *Μορφές της πεζογραφίας*, Δίφρος, Αθήνα 1962, σ. 54), ενώ ο Π. Χάρης αναφέρεται στον Καρκαβίτσα πως είναι «Ένας πεζογράφος που άφησε μόνο διηγήματα κι ας έχει να παρουσιάσει πολυσέλιδα κείμενα που φαίνονται ν' ανήκουν στο μυθιστόρημα» (Πέτρος Χάρης, *Έλληνες πεζογράφοι*, έκδ. 2^η, τόμ. Α', Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα, σ. 97 και «Ο Καρκαβίτσας [Έπειτ' από πενήντα χρόνια]», *Νέα Εστία*, τόμ. 91, [1972], σ. 703). Ως νουβέλα χαρακτηρίζεται από τον Γ. Βαλέτα και τη Ν. Σιδερίδου (εκδότες των *Απάντων* του Καρκαβίτσα, *Άπαντα*, τόμ. Α', Γιοβάνης, Αθήνα 1973, σ. οβ' και τόμ. Ι, παρουσ. Ι. Μ. Παναγιωτόπουλος, εισ.-επιμ. Ν. Σιδερίδου, Ζαχαρόπουλος, Αθήνα 1973, σσ. 185 – 189 αντίστοιχα) και ως μεγάλη νουβέλα από τον Κ. Στεργιόπουλο (Κώστας Στεργιόπουλος, «Ανδρέας Καρκαβίτσας [Σαράντα χρόνια από τον θάνατό του]», *Νέα Εστία*, τόμ. 73, [1963], σ. 37). Τέλος, ο Τ. Βουρνάς υιοθετεί την άποψη πως ο *Ζητιάνος* και ο *Αρχαιολόγος* είναι «εκτενή αφηγήματα με μυθιστορηματική δομή», Τάσος Βουρνάς, «Αντρέας Καρκαβίτσας, ο θεμελιωτής της προοδευτικής πεζογραφίας μας. Σαράντα χρόνια από τον θάνατό του (1922 – 1962)», *Η Αυγή*, 16 – 12 – 1962, σ. 4.

Ο Ζητιάνος (Λογοτεχνικό έργο) II.

II.1. Συγγραφή, πρώτη δημοσίευση και εκδόσεις του Ζητιάνου

Ο Καρκαβίτσας ξεκίνησε να γράφει τον Ζητιάνο το καλοκαίρι του 1895, ενώ βρισκόταν στην Άμπλιανη της Ευρυτανίας και φαίνεται να τον ολοκληρώνει ή την ίδια χρονιά ή κατά τις αρχές του 1896, μια που το έργο θα δημοσιευθεί για πρώτη φορά στην εφημερίδα *Εστία* από τις 9 Απριλίου 1896 ως τις 8 Ιουνίου 1896 σε 54 συνέχειες-επιφυλλίδες¹⁷ ή σε 26 σύμφωνα με τον Γιώργο Βαλέτα.¹⁸

Στα μέσα Οκτώβρη του 1897 θα τυπωθεί σε βιβλίο¹⁹ και οι αυτοτελείς εκδόσεις του είναι: Α. Καρκαβίτσα, *Θεσσαλικές εικόνες. Ο Ζητιάνος*. Εν Αθήναις, Εκ 15 «Ο Ζητιάνος είναι το αποκορύφωμα του έργου του Καρκαβίτσα, απαλλαγείς της ειδυλλιακής επιρροής της *Λυγερής*. Οι διάλογοί του είναι άφθονοι και αληθείς· η ψυχολογία των μεμονωμένων προσώπων φθάνει εις την απόδοσιν καταστάσεων οξυτάτων· υπέροχος όμως είναι ιδίως η διαγραφή της ομαδικής ψυχολογίας, η απεικόνισις των αγιθυμιών της μάζης, του φανατισμού και του δέους. Τα προσόντα ταύτα δίδουν εις τον Ζητιάνον θέσιν μεταξύ των κρατίστων νεοελληνικών μυθιστορημάτων», Τέλλος Άγρας, «Ανδρέας Καρκαβίτσας» στον τόμο Π' *Μεγάλη ελληνική εγκυκλοπαίδεια*, έκδ. 2^η, Φοίνιξ, Αθήνα, σ. 843. «Ο Ζητιάνος (...) είναι ένα απ' τα καλλίτερα νεοελληνικά πεζογραφήματα, μια κοινωνική διαφωτιστική σάτιρα, με κεντρική ιδέα τον θρίαμβο του κακού και την εξαθλίωση του λαού, που έπεφτε από σκλαβιά σε σκλαβιά και πνιγόταν από την αμάθεια και τη δυστυχία μέσα στην εγκατάλειψη και τη φτώχεια», Βαλέτας, «Αντρέας Καρκαβίτσας. Ο κορυφαίος πεζογράφος του δημοτικισμού», *Φιλολογική Πρωτοχρονιά*, (1971), σ. 118.

16 Πολίτης, ό. π., σ. 207. «... ο Ζητιάνος είναι το αφήγημα με το οποίο ο Καρκαβίτσας καθιερώνεται επίσημα ως ένα από τα πρώτα ονόματα της νεοελληνικής πεζογραφίας», Μαστροδημήτρης, *Ο "Ζητιάνος" του Καρκαβίτσα*, ό. π., σ. 35.

17 Ο Α. Θρύλος θεωρεί πως ο Καρκαβίτσας έγραψε τον Ζητιάνο «ύστερα από τον πόλεμο του 1897, όταν είταν πολύ πικραμένος...»», Θρύλος, *Μορφές της πεζογραφίας*, ό. π., σ. 55 και Θρύλος, «Αντρέας Καρκαβίτσας», ό. π., σ. 411.

18 Βαλέτας, *Εισαγωγή στο έργο του Καρκαβίτσα*, ό. π., σ. κγ'.

του τυπογραφείου της Εστίας Κ. Μάισνερ και Ν. Καργαδούρη, 1897. - Α. Καρκαβίτσα, *Ο Ζητιάνος*. Έκδοσις δευτέρα επιδιορθωμένη (Σε πέντε κεφάλαια: Το συναπάντημα, Τα μυστήρια της ζητιανιάς, Τα βότανα, Ο βρυκόλακας, Δικαιοσύνη). Εν Αθήναις, Εκδότης Ιωάννης Δ. Κολλάρος, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, 1920. - Α. Καρκαβίτσα, *Ο Ζητιάνος*. Έκδοσις τρίτη επιδιορθωμένη. Εν Αθήναις, Εκδότης Ιωάννης Δ. Κολλάρος, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, 1925. - Α. Καρκαβίτσα, *Ο Ζητιάνος*. Έκδοσις τέταρτη επιδιορθωμένη. Εν Αθήναις, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Ιωάννου Δ. Κολλάρου και Σίας, χωρίς χρόνο εκδόσεως (1950). - Α. Καρκαβίτσα, *Ο Ζητιάνος*. Έκδοσις πέμπτη. Εν Αθήναις, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Ιωάννου Δ. Κολλάρου και Σίας, χωρίς χρόνο εκδόσεως (1953). - Α. Καρκαβίτσα, *Ο Ζητιάνος*. Εν Αθήναις, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Ι. Δ. Κολλάρου και Σίας, χωρίς τόπο και χρόνο εκδόσεως (Αθήνα, 1961). Έπειτα γίνονται πολλές επανεκδόσεις. «Στις τρεις σειρές των *Απάντων* του Καρκαβίτσα, (...), το κείμενο του *Ζητιάνου* καταχωρίζεται στους εξής τόμους και καταλαμβάνει τις εξής σελίδες: Έκδοση Στράτου Χωραφά: τόμ. ΙΙΙ, σσ. 115 – 235. – Έκδοση Νίκης Σιδερίδου: τόμ. ΙΙΙ, σσ. 1134 – 1252. – Έκδοση Γ. Βαλέτα: τόμ. Β', σσ. 421 – 545. – Δε μνημονεύονται εδώ οι εκδόσεις αποσπασμάτων του *Ζητιάνου* σε διάφορες Ανθολογίες (...).»²⁰

ΙΙ.2. Χρόνος και τόπος του έργου

Το 1878 στο Συνέδριο του Βερολίνου η Θεσσαλία, που ήταν υπό τουρκικό ζυγό, επιδικάστηκε στην Ελλάδα· η προσάρτησή της όμως έγινε με καθυστέρηση τριών χρόνων το 1881, οπότε αντιλαμβανόμαστε πως η περιοχή αυτή, ειδικά ως το έτος συγγραφής του έργου από τον Καρκαβίτσα (1895), ήταν αρκετά υπανάπτυκτη

19 Ο. π.

20 Μαστροδημήτρης, *Ο "Ζητιάνος" του Καρκαβίτσα*, ό. π., σσ. 36 - 37.

συγκριτικά με την υπόλοιπη απελευθερωμένη Ελλάδα. Επομένως, τα γεγονότα του έργου διαδραματίζονται μεταξύ του 1881 και του 1895²¹ σε ένα μικρό χωριό της Θεσσαλίας, το Νυχτερέμι²² (σημερινός Παλιόπυργος Λάρισας) το οποίο βρίσκεται σε ένα κούλωμα του κάμπου κοντά στο στόμιο του ποταμού Πηνειού.²³

Ο Καρκαβίτσας εμπνέεται από την ελεεινή κατάσταση που επικρατεί στην τοπική κοινωνία. Οι κάτοικοι του χωριού, Καραγκούνηδες κολίγοι, ζουν υπό άθλιες συνθήκες, έχουν χαμηλό πνευματικό επίπεδο, κυριαρχεί παντού η δεισιδαιμονία και η μοιρολατρία, ενώ υπάρχει μεγάλη εκμετάλλευσή τους από διάφορους επιτήδειους, τυρρανική καταπίεση από τους ισχυρούς και εγκατάλειψη από το κράτος.²⁴ Όλα τα προαναφερθέντα συντελούν ώστε ο Καρκαβίτσας να δημιουργήσει την πλοκή του *Ζητιάνου* προσθέτοντας σε αυτά κοινωνικά και ηθογραφικά στοιχεία.²⁵

II.3. Ο Ζητιάνος: Συνοπτική προσέγγιση

21 Επίσης, εδώ πρέπει να σημειωθεί πως η χρονική διάρκεια που εκτυλίσσονται τα γεγονότα στο έργο είναι διάστημα δύο ημερών, όσο δηλαδή παρέμεινε ο ζητιάνος εκεί, βλ. το ίδιο, σ. 44. Ο Η. Χ. Παπαδημητρακόπουλος φαίνεται να έχει διαφορετική άποψη από τον Μαστροδημήτρη: «Ο χρόνος: μεταξύ του 1878 (οπότε με το Συνέδριο του Βερολίνου η Θεσσαλία επιδικάστηκε στην Ελλάδα) και του 1881, όταν πραγματοποιήθηκε η προσάρτηση. Ο μυθιστορηματικός χρόνος μετά βίας καλύπτει τρία ημερώνυχτα...», Παπαδημητρακόπουλος, ό. π., σ. 57.

22 Η ονομασία είναι συμβολική και σημαίνει «ρημάδι της νύχτας, δηλαδή χωριό πρωτόγονο και καθυστερημένο», Βαλέτας, *Εισαγωγή στο έργο του Καρκαβίτσα*, ό. π., σ. οβ'.

23 Μαστροδημήτρης, *Ο “Ζητιάνος” του Καρκαβίτσα*, ό. π., σ. 41.

24 «Στον Ζητιάνο ο Καρκαβίτσας ασκεί θαρραλέα, άγρια και χλευαστική κοινωνική κριτική. (...). Το βιβλίο βρίθει, κυριολεκτικά, από ειρωνικότετες αναφορές για τη δημόσια διοίκηση της εποχής, τη δικαιοσύνη (!), τους κομματάρχες – φυλάρχους των χωριών κ.ο.κ. Οι σελίδες, ειδικά, που αναφέρονται στους κομματάρχες, τις πελατειακές σχέσεις, την ψηφοθηρία κ.λ.π., μόνον με αντίστοιχες σελίδες από τους *Χαλασοχώρηδες* του Παπαδιαμάντη (1892) μπορούν να συγκριθούν», Παπαδημητρακόπουλος, ό. π., σ. 68.

25 Μαστροδημήτρης, *Ο “Ζητιάνος” του Καρκαβίτσα*, ό. π., σ. 41.

Μετά την εσπερινή λειτουργία της Κυριακής, όλοι οι άντρες του χωριού έχουν μαζευτεί έξω από το παντοπωλείο του Μαγουλά και συζητούν μεταξύ τους. Ο παπάς του χωριού (Παπαρρίζος) διαβάζει ένα γράμμα που του έστειλε ο δικηγόρος από τη Λάρισα και όλοι συγκεντρώνονται να ακούσουν αυτά που γράφει σχετικά με τα χωράφια που διεκδικούσαν από τον μπέη της περιοχής.

Επί Τουρκοκρατίας το Νυχτερέμι και τα άλλα κοντινά χωριά είχαν κατακτηθεί από τον Αλή Πασά. Κάποιος του εκθείασε τον κάμπο της περιοχής αυτής κι εκείνος αποφάσισε να γίνει κάτοχός του, παραγγέλνοντας στον γιο του, τον Βελή πασά του Τυρνάβου, να ζητήσει από τους προεστούς των χωριών να του κάνουν παραχωρητήριο. Ορισμένα χωριά αντιστάθηκαν σε αυτήν του την επιθυμία, ενώ κάποια άλλα όπως το Νυχτερέμι την ικανοποίησαν, θέτοντας όμως τον όρο να του δίνουν μόνο το ένα τρίτο από τη σοδειά τους, αλλά τα σπίτια, τα αμπέλια και τα ζώα τους να μην μπορεί να τα πάρει κανείς. Το ίδιο καθεστώς εξακολούθησε να ισχύει όταν πέρασε η περιοχή στα χέρια του Χουρσίτ Πασά μετά από νίκη του επί του Αλή.

Μολαταύτα, με την προσάρτηση της Θεσσαλίας στο ελληνικό κράτος ο μπέης ήθελε να διατηρήσει το καθεστώς αυτό για τα σιφλίκια της ευρύτερης περιοχής του Νυχτερεμί και αποτέλεσμα αυτής του της στάσης ήταν η αντίδραση των κατοίκων να προσφύγουν στα δικαστήρια ώστε να βρουν το δίκιο τους.

Στο γράμμα, ο δικηγόρος τους ενημερώνει πως η διαδικασία είναι χρονοβόρα και απαιτούνται αρκετά χρήματα και παρόλο που η κυβέρνηση και το δικαστήριο υποστηρίζουν τον μπέη, λόγω του προξένου που ασκεί πίεση, έχει καθημερινή ταχυδρομική επικοινωνία με τον πρωθυπουργό, ο οποίος ανέλαβε προσωπικά την υπόθεση και επομένως να μην έχουν φόβο για το αποτέλεσμα της δίκης. Στο τέλος του γράμματος, τους ζητά να του στείλουν κανένα δώρο, το οποίο θα το στείλει σε σημαντικό πρόσωπο της Αθήνας για την υπόθεσή τους, καθώς και προσωπική συνάντηση με τον Ραντζάκο (πάρεδρος) ή τον Παπαρρίζο.

Στο άκουσμα των απαιτήσεων του δικηγόρου όλοι αντιδρούν αρνητικά και νιώθουν ότι θέλει να τους αφαιμάξει οικονομικά. Ο Μαγουλάς τους πληροφορεί πως ο δικηγόρος τους, παρόλο που είναι Μωραΐτης και κάποτε υπήρξε φτωχός, έχει αποκτήσει τώρα μεγάλη κτηματική περιουσία και έχει ως στόχο να γίνει βουλευτής. Ο Μπιρμπίλης επαίρεται για τον φίλο του τον βουλευτή στον Τύρναβο που ό,τι του ζητήσει εκείνος το πραγματοποιεί· ο Ραντζάκος όμως που έχει άλλο βουλευτή, προκαλεί τον Μπιρμπίλη λέγοντας πως αν μπορέσει ο δικός του βουλευτής να τους λυτρώσει από τον μπέη, τότε όλοι θα του δώσουν την ψήφο τους.

Ακολουθεί φιλονικία μεταξύ των δύο χωρικών που διακόπτεται από την εμφάνιση του Ντεμίς Αγά, του επιστάτη του χωριού, ο οποίος εκείνη τη στιγμή βγαίνει από το κονάκι. Ο αγάς δεν έμενε πια στο χωριό αλλά στη Λάρισα, όπου ασχολούνταν με τη συγκεκριμένη υπόθεση των τσιφλικιών του μπέη. Όλοι σηκώνονται χωρίς δεύτερη σκέψη και του αποδίδουν ταπεινό χαιρετισμό, παρ' όλους τους όρκους που είχαν δώσει παλιότερα μεταξύ τους πως ποτέ δε θα τον προσκυνήσει ξανά κανείς. Όταν φεύγει εκείνος μαζί με τη συνοδεία του, όλοι μένουν άφωνοι και μελαγχολικοί χωρίς να έχει κανείς τη δύναμη να αντικρίσει ο ένας τον άλλον.

Πιο πέρα, οι γυναίκες του χωριού κάνουν τις καθημερινές τους δουλειές και τα παιδιά παίζουν μεταξύ τους. Στη σκιά του κονακιού βρίσκεται ο τελωνοφύλακας Βαλαχάς που μονολογεί αναφέροντας στοιχεία για την καταγωγή του, τα παιδικά του χρόνια με τον ανυπότακτο χαρακτήρα, τις δουλειές που άλλαξε μέχρι να γίνει τελωνοφύλακας με τη βοήθεια ενός ισχυρού κομματάρχη του τόπου του και τα οφέλη από το λαθρεμπόριο όταν βρισκόταν σε υπηρεσία στο υποτελωνείο της Γλαρέντσας, κοντά στον τόπο καταγωγής του, το Μεσολόγγι. Με την πτώση του κομματάρχη ο Βαλαχάς μετατίθεται δυσμενώς στο Τσάγιεζι, τον τελευταίο τελωνειακό σταθμό του Βασιλείου, κοντά στις εκβολές του Πηνειού. Επειδή, όμως δεν ήταν μαθημένος στη σκληρή δουλειά, ο τελώνης του βάζει συνεχώς πρόστιμα και στο τέλος τον μεταθέτει στο Νυχτερέμι, όπου η ζωή είναι μίζερη γι αυτόν. Εκεί όλα του φαίνονται μαύρα και οι κάτοικοι του χωριού δεν έχουν καμία σχέση με τους ανοιχτόκαρδους συμπατριώτες του.

Εισέρχεται ένας γέροντας ζητιάνος (Τζιριτόκωστας) με τον παραγιό του, ο οποίος μοιάζει με ανθρώπινο κουβάρι και είναι δεμένος με τριχιές επάνω σε ένα γαϊδουράκι. Ο Τζιριτόκωστας απιθώνει τον παραγιό του στη ρίζα μιας λεύκας και χωρίς να χάνει καιρό πλησιάζει μία γυναίκα του χωριού για να ζητιανέψει· εκείνη του προτείνει να πάει στον Βαλαχά που είναι μεγάλος και τρανός. Ο Τζιριτόκωστας πλησιάζει τον Βαλαχά, ο οποίος όταν τον βλέπει θυμώνει, επειδή η πατρίδα του υποφέρει από τους ζητιάνους της Ρούμελης. Όταν ο πρώτος του ζητά ελεημοσύνη, ο δεύτερος γίνεται έξω φρενών και τον ξυλοφορτώνει υπό το βλέμμα των χωρικών που τρέχουν να τους χωρίσουν.

Ο καβγάς θα σταματήσει όταν ο Βαλαχάς, τυφλός από θυμό, θα καταφέρει μία γροθιά στο μέτωπο του Παπαρρίζου που προσπαθεί να του πιάσει το χέρι. Μετά από αυτήν του την πράξη ο Βαλαχάς φεύγει παραπατώντας για το σπίτι του, ενώ οι

χωρικοί απορούν με τη συμπεριφορά του περιτριγυρίζοντας τον Παπαρρίζο για να του παράσχουν βοήθεια.

Ο Τζιριτόκωστας βρίσκεται ακόμα καταγής και προκαλεί την προσοχή των χωρικών με κλάματα. Εκείνοι τον σηκώνουν και πείθονται από την επιτηδευμένη συμπεριφορά του πως η κατάστασή του είναι κάκιστη. Τον οδηγούν αμέσως μαζί με τον παραγιό του και το γαϊδουράκι του σε έναν αχυρώνα, ώστε να μείνουν εκεί τη νύχτα κι έτσι να μπορέσει να αναρρώσει από τα χτυπήματα. Οι χωρικοί φέρνουν από τα σπίτια τους τρόφιμα για τον ζητιάνο και τον παρακινούν να φάει, εκείνος όμως προσποιείται με δραματικό τρόπο πως πονάει παντού και όλοι κρίνουν πως ο τελωνοφύλακας πρέπει να τιμωρηθεί.

Έξαφνα μπαίνει ο Μαγουλάς με ένα δαυλί στο χέρι, ώστε οι ζητιάνοι να μη μείνουν στα σκοτεινά μέσα στη νύχτα. Στο κατόπι του έρχεται η έγκυος γυναίκα του, Κρουστάλλω, εξαγριωμένη με αυτήν του την πράξη, γιατί σύμφωνα με την παράδοση, αν μετά το ηλιοβασίλεμα βγει από το σπίτι αναμμένο δαυλί, τότε σε αυτό γεννιούνται μόνο θηλυκά παιδιά. Όταν φεύγουν οι χωρικοί από τον αχυρώνα ο Τζιριτόκωστας σηκώνεται γερός και δυνατός, χαρούμενος που κατάφερε να τους κοροϊδέψει.

Την άλλη μέρα ο Τζιριτόκωστας ξυπνά από τα βογκητά του Μουτζούρη, του παραγιού του, ο οποίος πονάει από τα χτυπήματα που δέχτηκε από τον Γαλήπ Αγά, όταν πήγε μαζί με τον Τζιριτόκωστα να κλέψουν αμύγδαλα από τον κήπο του. Ο Γαλήπ Αγάς έπιασε μόνον εκείνον αφού ο Τζιριτόκωστας μπόρεσε να πηδήξει γρήγορα τη μάντρα κι έτσι να ξεφύγει από τα χέρια του. Ο παραγιός του λέει πως θα πεθάνει, αλλά ο Τζιριτόκωστας δεν τον πιστεύει και παρά τα παράπονά του, του θυμίζει πως έδωσε σημαντικό ποσό στον πατέρα του για να τον έχει στην υπηρεσία του και επιχειρηματολογώντας τον παροτρύνει να βγουν έξω για ζητιανιά, ώστε να μη χάσουν τη μέρα.

Ο Τζιριτόκωστας αποφασίζει να βγει μόνος του για ζητιανιά. Παίρνει με τη σειρά τις πόρτες από την προσήλια πλευρά του χωριού, μήπως βρει κάποια ανοικτή, ώστε να μπορέσει κάτι να βάλει στα σακούλια του και τη σημερινή μέρα. Δυστυχώς, όμως για αυτόν όλες οι πόρτες είναιμανταλωμένες. Εντούτοις, για καλή του τύχη βλέπει πίσω από το κονάκι τις γυναίκες του χωριού να ξεφυλλίζουν αραποσίτι. Αμέσως στέκεται παραπλεύρως και παρακολουθεί τη συζήτησή τους.

Η Κρουστάλλω κατηγορεί στις άλλες τον άντρα της που δεν μπορεί να της κάνει ένα αρσενικό παιδί και έκανε το λάθος να πάρει το δαυλί από το σπίτι μετά τη

δύση του ηλίου για να το δώσει στους ζητιάνους. Η Παπαδιά την πληροφορεί πως ένας ζητιάνος που ήρθε κάποτε στα γύρω χωριά είχε πολλά μαγικά βότανα και κάποια γυναίκα που δοκίμασε απέκτησε αρσενικό παιδί.

Όταν τις πλησιάζει ο Τζιριτόκωστας επικεντρώνεται κυρίως στην Κρουστάλλω, θεωρώντας τη εύκολο θύμα κι εκείνη επιβεβαιώνοντάς τον, ανταποκρίνεται θετικά στην πρότασή του για το σερνικοβότανο. Θετικά ανταποκρίνονται και οι άλλες όταν βγάζει από το σακούλι του διάφορα βότανα. Προφασίζεται πως είναι νηστικός αναφέροντας πως τα τρόφιμα που είχαν φέρει οι άντρες τους τα είχε φάει όλα ο παραγιός του, πετυχαίνοντας έτσι να προθυμοποιήσει την καθεμία να του φέρει κάτι για να μην πεθάνει από την πείνα. Με έντεχνο τρόπο τις πείθει πως θα ήταν καλύτερο να περάσει από τα σπίτια τους να τον ελεήσουν, έχοντας στον νου του πως αν προσέγγιζε την καθεμία χωριστά θα κέρδιζε ευκολότερα την εμπιστοσύνη της κι έτσι θα μπορούσε να ελεηθεί και να παζαρέψει τα βότανα του καλύτερα.

Ο Τζιριτόκωστας περνάει από όλα τα σπίτια και με γεμάτα τα σακούλια από τις ελεημοσύνες των γυναικών φτάνει μπροστά στο σπίτι της Κρουστάλλως. Όταν μπαίνει, ο ζητιάνος την κολακεύει και την επαινεί με επιτηδειότητα, αλλά εκείνη παρόλο που συνεπαίρνεται στην αρχή από τα λόγια του, επαναφέρει γρήγορα τον εαυτό της στην πραγματικότητα και επικεντρώνεται στο πρόβλημά της που δεν είναι άλλο από το αν έχει στην κοιλιά της αρσενικό παιδί. Ο Τζιριτόκωστας παρατηρεί προσεκτικά το σπίτι της και βλέπει πως στην άλλη άκρη υπάρχει ένα όψιμο αρνί. Της προτείνει με περιστροφές πως αν είχαν το νεφρό του αρνιού θα μπορούσε να της πει το φύλο του παιδιού που κυοφορεί. Η Κρουστάλλω στην αρχή αντιδρά αρνητικά φοβούμενη τη βίαιη συμπεριφορά του άντρα της, αλλά γρήγορα υπερισχύει η εμμονή της για το πρόβλημα που την απασχολεί.

Ο Τζιριτόκωστας σφάζει το αρνί και φέρνει το νεφρό του το οποίο απιθώνει διχοτομημένο πάνω στη θράκα. Αν κλείσει το νεφρό, το σίγουρο είναι πως εκείνη θα γεννήσει αρσενικό παιδί. Τελικά το νεφρό γίνεται στάχτη και η Κρουστάλλω πέφτει απρηγόρητη στην αγκαλιά της μάνας της. Ο Τζιριτόκωστας την καθησυχάζει λέγοντας πως έχει γιατρικό που θα αλλάξει το φύλο του παιδιού. Εκείνη του τάζει πως θα του δώσει ό,τι θέλει, ενώ ο ζητιάνος τη βάζει να ορκιστεί πως δε θα πει τίποτα στον άντρα της και της δίνει μία σκόνη (εκτρωτική) την οποία θα πάρει σε τρεις δόσεις. Πριν της δώσει τη σκόνη, εκείνος φροντίζει να πάρει ως αμοιβή το ένα μετά το άλλο, σχεδόν όλα τα ρούχα από το μπαούλο της.

Η μάνα της (Σταμάτω) ακούει ποδοβολητό ζώων και τους ενημερώνει πως ο Μαγουλάς (άντρας της Κρουστάλλως) πλησιάζει. Ο ζητιάνος φεύγει βιαστικά, η Σταμάτω κρύβει μέσα στα άχυρα το σφαχτό και σκεπάζει με στάχτη τη θράκα, ενώ η Κρουστάλλω κλείνει το μπαούλο και κάθεται πάνω του. Ο Μαγουλάς φθάνει στο σπίτι, ζητά τη βοήθεια των δύο γυναικών για το ξεφόρτωμα των ζώων και πέφτει ξερός από την κούραση έξω σε μία χωμάτινη στρωμένη.

Ο Βαλαχάς ειδοποιείται από τον τελώνη της περιοχής με έγγραφο στο οποίο του εφιστά την προσοχή πως λαθρέμποροι θα προσεγγίσουν τις εκβολές του ποταμού. Ο τελωνοφύλακας ήδη γνωρίζει πότε θα έρθουν, αφού συνεργάζεται μαζί τους και έχει μερτικό. Κατά την περιπολία του, οι λαθρέμποροι φτάνουν και ξεφορτώνουν τα σακιά, αφού πρώτα μιλήσουν συνθηματικά μαζί του. Τη στιγμή που εκείνοι σκεπάζουν τα σακιά, ακούγεται πυροβολισμός και εμφανίζονται ένας σταθμάρχης και δύο εύζωνοι. Οι λαθρέμποροι εξαφανίζονται και ο Βαλαχάς μένει μισολυπόθυμος πίσω από έναν πυκνό θάμνο. Όταν συνέρχεται, σέρνεται ανάμεσα στους θάμνους για να γυρίσει πίσω στο χωριό.

Εν τω μεταξύ, ο Τζιριτόκωστας φεύγει από το σπίτι της Κρουστάλλως, πηγαίνει αμέσως στον αχυρώνα και βγάζει από τα σακούλια του τα ρούχα που πήρε από τις γυναίκες του χωριού για να θαυμάσει τα κέρδη του. Όταν πιάνει τα ρούχα της Κρουστάλλως διακατέχεται από ενοχές για την εκτροπική σκόνη που της έδωσε. Αρχικά αποφασίζει να φύγει μόνος του φοβούμενος μήπως έρθουν οι χωρικοί και τον λιντσάρουν για αυτήν του την πράξη, αλλά έπειτα από κάποιες σκέψεις αποφασίζει να μείνει γιατί το κέρδος του θα είναι μεγαλύτερο. Σε μία πατουλιά έξω από το χωριό κρύβει τα σακούλια και το γαϊδουράκι του και επιστρέφει γρήγορα στον αχυρώνα.

Ο Μουτζούρης είναι στα τελευταία του και ο Τζιριτόκωστας φεύγει να ζητήσει βοήθεια από τις γυναίκες του χωριού. Όταν φτάνουν όλοι εκεί, απλά διαπιστώνεται ο θάνατός του. Ο ζητιάνος, επειδή ο παπάς θα γυρνούσε την άλλη μέρα στο χωριό, προτείνει στις γυναίκες να πάρει κάποια το νεκρό σώμα του παραγιού του στο σπίτι της. Εκείνες αντιδρούν και του προτείνουν να το πάει στο σπίτι του Βαλαχά που έχει δύο κάμαρες. Υιοθετεί την πρότασή τους και με τη βοήθειά τους το μεταφέρει εκεί.

Ο Βαλαχάς, όντας κουρασμένος, μπαίνει στο σπίτι του, δεν αντιλαμβάνεται το πτώμα και ξαπλώνει στο δωμάτιό του. Δύο χωριατόπαιδα εισβάλλουν στο σπίτι του κι εκείνος σηκώνεται για να δει τι θέλουν. Τα παιδιά φεύγουν έντρομα και διαδίδουν πως ο πεθαμένος σηκώθηκε. Ο Βαλαχάς βγαίνει στην πόρτα και οι χωρικοί με άγριες

διαθέσεις, επειδή ξέρουν πως ο τελωνοφύλακας δε θα ερχόταν εκείνη τη μέρα, του φωνάζουν να μπει μέσα νομίζοντας πως το πτώμα έχει βρικόλακιάσει.

Ο Τζιριτόκωστας προτείνει να ξενυχτίσουν όλοι εκεί έξω από το σπίτι, ώστε να μη βγει ο βρικόλακας και κάνει κανένα κακό. Ο ζητιάνος γνώριζε ότι ο βρικόλακας δεν ήταν άλλος παρά ο Βαλαχάς, αφού τον είχε δει λίγο πριν βραδιάσει να επιστρέφει στο σπίτι του. Από τους χωρικούς όμως έκρυψε την αλήθεια, γιατί τώρα του δινόταν η ευκαιρία να πάρει εκδίκηση για το άδικο ξυλοφόρτωμά του.

Έτσι, παροτρύνει τον Παπαρρίζο να διαβάσει εξορκισμούς έξω από το σπίτι του Βαλαχά, ενώ εκείνος κάνει διάφορες μαγανειές με επιτηδευμένο τρόπο. Εκείνη τη στιγμή ακούγεται από τη στέγη του σπιτιού ένας δυνατός θόρυβος και όλοι μένουν μαρμαρωμένοι από τον φόβο τους, πιστεύοντας πως ο βρικόλακας προσπαθούσε να σπάσει τα δεσμά που του έβαλε ο ζητιάνος με τα μάγια του.

Όλοι τώρα στρέφονται στον Τζιριτόκωστα να τους βοηθήσει φοβούμενοι πως ο βρικόλακας θα βγει έξω κι εκείνος τους προτείνει να τον κάψουν μέσα στο σπίτι του. Όλοι μαζεύουν ξύλα και καλάμια και τα απιθώνουν γύρω από το σπίτι του Βαλαχά. Με ένα ξόρκι του ζητιάνου αυτά ανάβουν και ο καπνός εισβάλλει στο σπίτι του τελωνοφύλακα.

Μέσα στην αποπνικτική ατμόσφαιρα ο Βαλαχάς παίρνει το άδειο ντουφέκι του και απειλεί τους χωρικούς ανοίγοντας το παράθυρο. Όλοι τρέχουν να κρυφτούν. Ο Τζιριτόκωστας όμως τους πείθει να βγουν ξανά λέγοντας πως ο βρικόλακας φτιάχνει φανταστικά όπλα ώστε να τους προκαλέσει τρόμο κι έτσι να ελευθερωθεί. Για να περιοριστεί στο σπίτι ο βρικόλακας, ο Τζιριτόκωστας πετάει ένα δαυλί το οποίο όμως περνάει πάνω από τη στέγη του σπιτιού, όπως και των άλλων που ακολουθούν το παράδειγμά του.

Μέσα στο σπίτι ο Βαλαχάς βρίσκεται σε απόγνωση και σκέφτεται να πηδήξει από το παράθυρο του διπλανού δωματίου και μετά να φύγει στο βουνό. Όταν όμως μπαίνει στο άλλο δωμάτιο αντικρίζει το πτώμα του Μουτζούρη και πέφτει λιπόθυμος. Έξω οι χωρικοί στέκουν έκπληκτοι για μία στιγμή. Βλέπουν πως έχει αρπάξει φωτιά το κονάκι που ήταν δίπλα στο σπίτι του Βαλαχά και μετά σκορπίζονται όλοι έντρομοι μέσα στα δάση και τους βάλτους.

Στο σπίτι του Μαγουλά, η Κρουστάλλω έχει καταπιεί τις τρεις δόσεις της σκόνης του ζητιάνου και τώρα πονά ακάταπαυστα, ενώ δίπλα της παίζει αμέριμνη η μικρότερή της κόρη, Ασημώ. Η Σταμάτω έρχεται να πάρει την κόρη της και τις εγγονές της ώστε να γλιτώσουν από την οργή του αγά. Η Κρουστάλλω αποφασίζει να

μείνει στο σπίτι επειδή θεωρεί πως η σκόνη θα έχει καλύτερο αποτέλεσμα αν αποφύγει τη μετακίνηση. Η Σταμάτω παίρνει μαζί τις εγγονές της εκτός από την Ασημώ που την αφήνει για συντροφιά στη μάνα της. Όσο περνάει η ώρα η Κρουστάλλω εξαντλείται ακόμη περισσότερο.

Στο χωριό έρχεται ο Ντεμής Αγάς, ο Τούρκος Πρόξενος, ο Αρχηγός Στρατού, ένας Μοίραρχος, ένας Ανακριτής και ένας λόχος από έφιππους χωροφύλακες και πεζούς στρατιώτες που ρίχνονται αμέσως στην αναζήτηση των ένοχων χωρικών. Οι στρατιώτες εισβάλλουν στο σπίτι του Μαγουλά και παίρνουν σηκωτή την Κρουστάλλω για να τη φέρουν ενώπιον του Ντεμής Αγά και των Αρχών. Στην ανάκριση η Κρουστάλλω κυριευμένη από την επήρεια της σκόνης αλλά και από τον φόβο που της προκαλεί η βάνουση συμπεριφορά των στρατιωτών αρχικά δε βγάζει λέξη, ενώ μετά όταν μιλά με παραλογισμούς τη θεωρούν τρελή.

Σε λίγο έρχεται ο Μοίραρχος και πίσω του ακολουθούν όλοι οι χωρικοί δεμένοι πισθάγκωνα συνοδεία εφίπων χωροφυλάκων. Όταν γίνεται η ανάκριση όλοι διηγούνται τα καθέκαστα με υπερβολικό τρόπο και υποστηρίζουν πως ο βρικόλακας έκαψε το κονάκι για να πάρει εκδίκηση, επειδή ήξερε πως οι ίδιοι είχαν διαφορές με τον αφέντη τους, οπότε όλοι θα πίστευαν πως εκείνοι έβαλαν τη φωτιά.

Η ανάκριση διακόπτεται από την είσοδο κάποιων στρατιωτών που συνοδεύουν ένα γέροντα με το γαϊδουράκι του που δεν είναι άλλος από τον Τζιριτόκωστα ο οποίος έχει μεταμφιεστεί σε ναυτικό εν ονόματι Χατζής Μπάκας. Οι χωρικοί όταν ακούν τη φωνή του καταλαβαίνουν πως είναι ο ζητιάνος, αλλά γρήγορα αλλάζουν γνώμη αφού εκτός από τη φωνή δεν είχε καμία άλλη ομοιότητα με εκείνον. Ακόμη και το γαϊδουράκι ήταν διαφορετικό μιας και ο ζητιάνος κατάφερε να του αλλάξει χρώμα με τα έντερα του αρνιού. Οι αμφιβολίες τους χάνονται όταν επιδεικνύει την ταυτότητά του ως Χατζής Μπάκας στις Αρχές.

Καθώς ο Χατζής Μπάκας ετοιμάζεται να φύγει, στο σπίτι του Βαλαχά που έχει μείνει άθικτο από τη φωτιά, κάποιοι στρατιώτες ανακαλύπτουν το νεκρό σώμα του Μουτζούρη καθώς και το σώμα του Βαλαχά το οποίο όμως έχει πάθει, σύμφωνα με τη γνώμη του Μπάκα, καταπληξία. Οι χωρικοί πιστεύουν πως ενώ εξόρκιζαν τον βρικόλακα, ο τελωνοφύλακας μπήκε απαρατήρητος στο σπίτι κι εκείνος του επιτέθηκε με μανία για να τους εκδικηθεί. Ο Μπάκας προσπαθεί να συνεφέρει τον Βαλαχά, ο οποίος δείχνει σημάδια ζωηρότητας στο πρόσωπο, αλλά το σώμα του μένει ακόμα εύπλαστο σαν το κερί στην κάθε κίνηση που του κάνει ο ζητιάνος.

Οι Αρχές αποφασίζουν να φύγουν αφού θεωρούν πως βρήκαν τους ενόχους για το κάψιμο του κονακιού που δεν ήταν άλλοι από τους άντρες του χωριού, τους οποίους θα μεταφέρουν στη Λάρισα για να τους δικάσουν. Μαζί τους θέλουν να πάρουν και τον τελωνοφύλακα από συναδελφική αλληλεγγύη, αλλά επειδή δε χωράει στην άμαξά τους, προτείνουν στον Μπάκα να τον μεταφέρει στη Λάρισα με το γαϊδουράκι του. Ο ζητιάνος βλέπει στα μάτια του Βαλαχά τον αντικαταστάτη του Μουτζούρη και σκέφτεται με ποιον τρόπο θα καταφέρει να τον πάρει μαζί του.

Ξαφνικά ακούγονται γυναικείες, γοερές φωνές από το σπίτι του Μαγουλά. Όλοι τρέχουν και βλέπουν την Κρουστάλλω κρεμασμένη η οποία είχε φύγει απαρατήρητη από την ανάκριση και σε κατάσταση μανίας και απελπισίας υπό την επήρεια της σκόνης παραδόθηκε τυφλά στον θάνατο. Μέσα σε αυτήν την αναταραχή ο Τζιριτόκωστας φεύγει ανενόχλητος χωρίς να τον πάρει κανείς είδηση μαζί με τον καινούργιο του παραγιό για νέες περιπέτειες.

II.4. Ανάλυση έργου

Το πρώτο έργο που ο Καρκαβίτσας προσπαθεί να κάνει μία απόδοση της ηθικής κατάπτωσης της κοινωνίας είναι ο *Ζητιάνος*. Η έμπνευσή του γι αυτό το έργο πιθανότατα προέρχεται από μία περιήγηση²⁶ που είχε κάνει το 1890 στα Κράβαρα, μία ορεινή επαρχία της Ρούμελης,²⁷ όταν ήταν στη φρουρά του Μεσολογγίου ως έφεδρος ανθυπίατρος κατά το πρώτο έτος της θητείας του. Τις εντυπώσεις του από

26 «Για να συγκεντρώνη λαογραφικό υλικό και για να γνωρίση την Ελλάδα, κάνει τα ταξίδια του. Για να μπορή να κάνη τα ταξίδια αυτά, φρόντισε και μονιμοποιήθηκε στον στρατό. Και την επιστήμη του την αγαπάει μόνο γιατί μ' αυτόν τον τρόπο τον βοηθεί να γνωρίση την Ελλάδα. Ακόμα κι όταν ζητάει μετάθεση σκέπτεται όχι τι τον ευχαριστεί, αλλά ποιος τόπος έχει περισσότερο λαογραφικό ενδιαφέρον: “Εις Μεσολόγγι μ' έλκει η συντροφιά του η επιθυμητή, εις Λάρισαν όμως μ' έλκει η ιδέα ότι θα εύρω τροφήν εις τον σκοπόν, ον έθεσα σκοπόν του βίου μου”. Για να δώση στα έργα του γνήσιο ελληνικό χρώμα επισκέπτεται τους τόπους που περιγράφει σ' αυτά, ή που έζησαν οι ήρωές του», Σιδερίδου-Θωμοπούλου, *Ο Αντρέας Καρκαβίτσας και η εποχή του*, ό. π., σ. 238.

αυτήν την περιήγηση θα τις δημοσιεύσει μέσα σε μικρό χρονικό διάστημα στο περιοδικό *Εστία* (1890).²⁸

Τα λαογραφικά στοιχεία που έχει συλλέξει εκεί τα χρησιμοποιεί σε αυτό το έργο με δημιουργικό και πρωτότυπο τρόπο, αφού δεν εντυπωσιάζεται πια από την ομορφιά της ελληνικής παράδοσης και φύσης. Στην ουσία, μεταχειρίζεται μόνο τα ήθη και τα έθιμα των Κραβαριτών,²⁹ ώστε να υπάρχει αληθοφάνεια στο έργο του, ενταγμένα όμως σε μία κατάλληλη ατμόσφαιρα.³⁰

Ο Καρκαβίτσας στον *Ζητιάνο*, όπως και ο Παύλος Καλλιγιάς στον *Θάνο Βλέκα*, παρουσιάζει το χείριστο ηθικό επίπεδο που επικρατούσε στην κοινωνία της εποχής. Ο Καλλιγιάς εστιάζει στον πολιτικό ξεπεσμό της εποχής του, ενώ ο Καρκαβίτσας και στην κοινωνική εξαθλίωση.³¹ Οι άνθρωποι του *Ζητιάνου* διαπνέονται από δεισιδαιμονία,³² δουλοπρέπεια, μιζέρια, μοιρολατρία και

27 Τα Κράβαρα είναι η παλαιότερη ονομασία της ορεινής περιοχής της επαρχίας Ναυπακτίας του νομού Αιτωλοακαρνανίας. Βλ. επίσης Αθανάσιος Βακαλόπουλος, *Ανδρέας και Κώστας Καρκαβίτσας (Από μια άλλη σκοπιά)*, Αθήνα 1984, σσ. 13 – 15.

28 Σιδερίδου-Θωμοπούλου, *Ο Αντρέας Καρκαβίτσας και η εποχή του*, ό. π., σ. 204 και Μαστροδημήτρης, *Ο “Ζητιάνος” του Καρκαβίτσα*, ό. π., σσ. 41 – 42. «1890 – Καλοκαίρι μεγάλη οδοιπορία στα Κράβαρα και δημοσίευση από 14 Οκτ. στην *Εστία* αποκαλυπτικών οδοιπορικών εντυπώσεων σε 12 συνέχειες», Βαλέτας, *Εισαγωγή στο έργο του Καρκαβίτσα*, ό. π., σ. κβ'. Επίσης παραθέτω ένα απόσπασμα με τις περιηγητικές εντυπώσεις του Καρκαβίτσα από το άρθρο του στο περιοδικό *Εστία*: «Κράβαρα (Οδοιπορικά σημειώσεις)»: «(Κεφάλαιο Γ'. *Μπέρκου και Μπερίτσα – Επαίται – Ήθη και έθιμα – Αναχώρησις και επιστροφή*)» “Ούτω οι άνδρες λείπουν δύο και τρία έτη εις το ταξίδι. Διασχίζουν θαλάσσας και διαπορεύονται ποταμούς· υπεραναβαίνουν ορη και κατέρχονται κοιλάδας· κρούουν το μέγαρον του πλουσίου και την καλύβην του πτωχού, κατακλίνονται προ της θυρίδος των ναών και της θύρας των καπηλείων· δέχονται τον οβολόν της χήρας και το τάλαντον του μεγιστάνος, τους εμπυτμούς των παιδών και τας λοιδορίας του κόσμου· διαμφισβητούν το κόκκαλον μετά του σκύλου και τα ψυχία της ευτελεστεράς τραπέζης μετά της γάτας· υπομένουσι αγογγύστως τας δυσμενείας της φύσεως και τας δυσμενείας κάθε αστυνομικής αρχής. Ουδέν υπομονητικώτερον ούτε πεισματωδέστερον αυτών. Έθεσαν ως σκοπόν του βίου των να γελάσωσι την ανθρωπότητα και το πράττουν. Τίποτε δεν τους εμποδίζει, ούτε η φύσις, ούτε οι νόμοι, ούτε η γλώσσα, ούτε τα ήθη, ούτε οι άνθρωποι, ούτε τα θηρία. Εμπρός πάντα εμπρός· ας διαρρή ο βίος άχαρις, ατερπής και αγέλαστος αρκεί να γεμίξη το κεμέρι. Και γεμίζει το κεμέρι ο Κραβαρίτης όχι δι' ενός μόνου επαγγέλματος αλλά διά πλείστων όσων. Ιχνηλατεί κ' ευρίσκει τους ανθρώπους· τους εξετάζει από παντού και κατανοεί τα τρωτά των. Και αν δεν ημπορή να επιτεθή ως τον χριστιανόν επιτίθεται ως τον διάβολον, όπου δε δύναται να τείνη τη χείρα ακονίζει τη γλώσσαν· όπου δε δύναται να γίνη παλληκάρι γίνεται δειλός, ύπουλος· όταν δεν ευρίσκη τους φιλελεήμονας, ευρίσκει τους δεισιδαίμονας, τους μωρούς· έχει εις τη γλώσσαν το ‘Ελεήστε, χριστιανοί, τον σακάτη’· έχει και εις τη σακκούλαν το φιδόχορτον, το σερνικοβότανον, το σιδερόχορτο και το βοτάνι της αγάπης· έχει εις τον νουν τους εξορκισμούς και εις το μάτι τη βασκανίαν. Όλα δε αυτά τα προσφέρει εις την ανθρωπότητα, όπου εύρη και όπως εύρη, παντού αναζητών και παντού αγρεύων, αρκεί να ρίπη εις ασφαλή τόπον την άγραν του, τας εισπράξεις του”», Καρκαβίτσας, «Κράβαρα (Οδοιπορικά σημειώσεις)», *Εστία*, 51 (1890), σσ. 392 – 394. Βλ. επίσης Παπαδημητρακόπουλος, ό. π., σ. 64. Συμπληρωματικά, αναφέρω και την άποψη του Δ. Τσάκωνα: «Οι παλιοί αρματολοί μετά την εθνική απελευθέρωση κατάντησαν απάνθρωποι, κακοποιοί-ζητιάνοι, έμπλεοι μιας κουτοχωριάτικης πονηριάς και φορείς μιας σκυλίσιας ζωής που τη διαφεντεύει το συμφέρον, το κέρδος, μ' ένα λόγο το χρήμα», Δημήτριος Γρ. Τσάκωνας, «Απηχήσεις του Γουδί εις τον πνευματικόν περίγυρον (Αι κοινωνικά ιδέαι του Καρκαβίτσα)», *Νέα Πολιτεία*, 11 – 7 – 1971, σ. 1.

αποχαυνωμένη βούληση. Δεν υπάρχει κανένας που να διαθέτει ισχυρή βούληση ώστε να τους βγάλει από τον βούρκο της δυστυχίας και της ασυνειδησίας τους.³³

Αυτός που έρχεται όμως να ταρακουνήσει τα λιμνάζοντα νερά της ζωής τους και στο τέλος να τους οδηγήσει στον όλεθρο είναι ο ζητιάνος³⁴ με τη φοβερή του ασυνειδησία και δυναμικότητα, αφού εκείνος έχει τη δυνατότητα να μεταβάλλεται ανάλογα με την περίπτωση και να μεθοδεύει τις πράξεις του.³⁵ Κάποιοι θεωρούν πως ο ζητιάνος είναι ο υπεράνθρωπος του Νίτσε,³⁶ αλλά σύμφωνα με την άποψη της Νίκης Σιδερίδου-Θωμοπούλου ο ζητιάνος «όχι μονάχα δεν έχει απασχολήσει ποτέ τη σκέψη του με το δόγμα του Νίτσε, πως ο άνθρωπος είναι κάτι που μπορεί και που πρέπει να υπερτερηθή, αλλ’ αντίθετα είναι δούλος στις αδυναμίες του τις ανθρώπινες, θύμα στα ελαττώματά του, την απληστία, την εγκληματικότητα, την υποκρισία, την κακομοιριά. Έχει νικηθή απ’ τα ένστικτά του κι έχει χάσει κάθε ίχνος ανθρωπιάς».³⁷

29 Στις 30 Ιανουαρίου 1932 θα πει σε ομιλία του ο Γρ. Ξενόπουλος για τον Καρκαβίτσα στην Ακαδημία Αθηνών: «Απατώνται όσοι νομίζουν ότι ο θαυμάσιος αυτός συγγραφέας (Καρκαβίτσας) είναι μόνον ηθογράφος. Εις τα έργα του ανευρίσκει κανείς και πολλά ανώτερα προσόντα. Προπάντων την ποιητικήν, την επικήν εκείνην πνοήν η οποία, από έναν κοινόν ζητιάνον των Κραβάρων κάμνει έναν ήρωα», Γρηγόριος Ξενόπουλος, «Ο λόγος του κ. Γρηγορίου Ξενόπουλου», *Νέα Εστία*, τόμ. ΙΑ΄ (1932), σ. 183. «Η ροπή του (Καρκαβίτσα) προς το λαογραφικό στοιχείο τον καθηλώνει συχνά στη γραφικότητα της επιφάνειας. Τον ονόμασαν “ηθογράφο-φωτογράφο”. Αυτό, βέβαια, αποτελεί υπερβολή. Είναι κάτι πολύ περισσότερο. Γιατί, όσο κι αν συνεπαίρνεται ο Καρκαβίτσας από τη γοητεία του εξωτερικού ήθους, δεν παύει να προσέχει τον άνθρωπο και τον καημό του ανθρώπου. Αρκεί να θυμηθούμε, ανάμεσα στα πρώτα του διηγήματα, (...), για να διαπιστώσουμε και με τον ευκολότερο τρόπο, τη βαθύτερη ανθρώπινη αγωνία του Καρκαβίτσα. Κ’ επιτέλους, υπάρχει ο Ζητιάνος, που ανήκει στο κλίμα της ρεαλιστικής πεζογραφίας του τέλους του δέκατου ένατου αιώνα. Εκεί δεν επικρατεί μόνο το ηθογραφικό στοιχείο. (...). Εκεί ο στενός, ο ελλαδικός (σκοπίμα δε λέω ο “ελληνικός”) Καρκαβίτσας πραγματοποιεί ένα κατόρθωμα περιγραφής, διαλόγου, ψυχογραφικής τόλμης», Ι. Μ. Παναγιωτόπουλος, *Τα γράμματα και η τέχνη. Μελετήματα και προσωπογραφίες*, Αστήρ, Αθήνα 1967, σσ. 163 – 164.

30 Σιδερίδου-Θωμοπούλου, *Ο Αντρέας Καρκαβίτσας και η εποχή του*, ό. π., σ. 204.

31 Ο Ζητιάνος «είναι η νουβέλλα, όπου ο συγγραφέας βλέπει την κοινωνική εξαθλίωση», Θεόδωρος Ξύδης, «Ανδρέας Καρκαβίτσας», *Παρνασσός*, τόμ. Η΄ (1966), σ. 353.

32 Η δεισιδαιμονία, η θρησκεία και η αγυρτεία «έχουν δημιουργήσει ένα ιδεολογικό δίχτυ που αιχμαλωτίζει την ομάδα και δεν της αφήνει κανένα περιθώριο προσωπικής ελευθερίας», Επαμ. Γ. Μπαλούμης, *Ανδρέας Καρκαβίτσας. Ανατόμος της λαϊκής κοινότητας*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1999, σ. 178. Επιπροσθέτως, εδώ αξίζει να αναφερθεί η άποψη του Γ. Κορδάτου: «Ενώ οι κολιγάδες αγρότες καίγανε, ύστερα από την προσάρτηση της Θεσσαλίας (1881) τα κονάκια των μπέηδων τσιφλικάδων, διεκδικώντας γη και στέγη, ο Καρκαβίτσας τις ‘βιαιοπραγίες’ αυτές τις αποδίδει στις δεισιδαιμονίες και τον φόβο των χριστιανών αγροτών για τους βρυκόλακες. Οι βιαιοπραγίες όμως ήταν αυθόρμητες, ήταν το προμήνυμα της αγροτικής εξέγερσης, που αργότερα πήρε οργανωμένο ομαδικό χαρακτήρα», Γιάν(ν)ης Κορδάτος, *Ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας (Από το 1453 ως το 1961)*, πολ. Κ. Βάρναλης, τόμ. Α΄, Βιβλιοεκδοτική, Αθήνα 1962, σ. 420.

33 Σιδερίδου-Θωμοπούλου, *Ο Αντρέας Καρκαβίτσας και η εποχή του*, ό. π., σ. 204, Νίκη Ι. Σιδερίδου, *Αντρέας Καρκαβίτσας (Εισαγωγή στα “Άπαντα”)*, Ζαχαρόπουλος, Αθήνα 1973, σ. 186 και Καρκαβίτσας, *Άπαντα*, τόμ. Ι, εισ.-επιμ. Ν. Σιδερίδου, ό. π., σ. 186.

Αξιοσημείωτο είναι πως στον *Ζητιάνο* συναντούμε δύο ειδών γυναίκες: την Καραγκούνισσα της Θεσσαλίας που είναι υποταγμένη κτηνωδώς σε νόμους που δε γνωρίζει αλλά και που δε φροντίζει να διερευνήσει και την Κραβαρίτισσα από τον Άγιο Πέτρο, τη φωλιά των ζητιάνων της Ρούμελης που το συμφέρον είναι σκοπός της ζωής της, ενώ κάθε ανθρώπινο αίσθημα έχει εξαλειφθεί από μέσα της.³⁸

Το παράδοξο με την πρώτη είναι ότι δεν έχει υποταχθεί στον άντρα, αλλά στη δεισιδαιμονία (πρόληψη) και τη μοίρα. Κατάπληξη μας κάνει η συμπεριφορά της

34 «Δεν πρόκειται, όμως, εδώ για τον οποιοδήποτε ζητιάνο. Η εμφάνισή του είναι πλαστή. Μ' αυτήν την υποκρισία θέλει να κρύψει τον πραγματικό του εαυτό. Δείχνεται κουρελής, ελεεινός, άθλιος κι αδύναμος μπροστά στους άλλους (...). Φαίνεται ταπεινός κι αξιολύπητος. Στο βάθος όμως κρύβει ένα σκληρό πυρήνα απανθρωπιάς. Δεν είναι ζητιάνος· είναι άρπαγας. Προβάλλει σαν ο έσχατος και είναι οδηγητής. Είναι το μασκαρεμένο Κακό που θα έρθει να δράσει εκεί που βασιλεύει η υλική και ηθική αθλιότητα και η άγνοια», Στράτος Χωραφάς, «Αντρέας Καρκαβίτσας, Ο αληθινός δημιουργός» στον τόμο *Δ' Αντρέα Καρκαβίτσα "Απαντα"*, φιλολ. παρ.-επιμ. Σ. Χωραφάς, εκδ. Καπόπουλος, Αθήνα 1973, σ. 471. «Το κύριο πρόσωπο, ο ζητιάνος, δεν ολοκληρώνεται· δε γίνεται ένας άνθρωπος αντιπροσωπευτικός, όπως θα το ήθελε ο συγγραφέας, όσων εκμεταλλεύονται με την εξυπνάδα και την ασυνειδησία τους την αμάθεια, τις δεισιδαιμονίες και την ευπιστία του λαού για προσωπικά τους συμφέροντα, αντί να προσπαθούν να τον μορφώσουν και να τον ανυψώσουν. (...) Ο ζητιάνος παραμένει ένας γραφικός, στενός, ρηχός και σχηματοποιημένος τύπος», Θρύλος, *Μορφές της πεζογραφίας*, ό. π., σ. 55. «Εκτός από τον Τζιριτόκωστα, ο Καρκαβίτσας εδώ δεν ολοκληρώνει πρόσωπα – δίνει εικόνες συνόλου», Σαχίνης, *Το νεοελληνικό μυθιστόρημα*, ό. π., σ. 162 και «Το μυθιστόρημα του Αντρέα Καρκαβίτσα», *Νέα Εστία*, τόμ. ΝΗ' (1955), σ. 1339. «Ο Τζιριτόκωστας δεν είναι απλώς ένας κοινός τύπος Κραβαρίτη. Είναι ο Έλλην πολιτικός, ο Έλλην επιστήμων, ο Έλλην χρηματιστής ή έμπορος, ο ολέθριος "έξυπνος" Ρωμικός της εποχής μας, ο εκμεταλλευόμενος την ευπιστίαν και την αφέλειαν του πλήθους, αμείλικτος όταν πρόκειται δια την πεντάραν, ταπεινός και χαμερπής προ του ισχυρού, οπισθόβουλος, αεικίνητος, δόλιος, άνθρωπος χωρίς οίκτον, χωρίς ιερόν και όσιον, αδηφάγος και άθλιος και... νικητής», Φώτος Πολίτης, *Εκλογή από το έργο του. Είκοσι χρόνια κριτικής*, τόμ. Α' (1914 – 1927), Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 1938, σσ. 171 – 172, «Ο Καρκαβίτσας», *Ελληνική Δημιουργία*, τόμ. 8 (1951), σ. 27 και «Ο Καρκαβίτσας», *Πολιτεία*, 7 – 11 – 1922, σ. 3. «Εκεί πάντως που φαίνεται έντονα η επιρροή, που μπορεί να ασκήσει στην ομάδα ένα, ενισχυμένο με την παραδοσιακή αυθεντία, άτομο, είναι στον *Ζητιάνο*, με τον Τζιριτόκωστα. Και εδώ ο αγύρτης θα χρησιμοποιήσει το ενδιάθετο στην ομάδα δέος, για να ικανοποιήσει το προσωπικό του πάθος. Είναι ολοφάνερο ότι ο ίδιος, ως παρουσία, όχι μόνο δεν ασκεί καμιά γοητεία, αλλά δεν προκαλεί ούτε τον οίκτο. Από τη στιγμή όμως που εκμεταλλεύεται την αδυναμία των μελών, κινώντας μηχανισμούς ψυχολογικού επηρεασμού, εδραιωμένους στην παράδοση, γίνεται ο εξουσιαστής τους», Μπαλούμης, ό. π., σ. 177. Ο ζητιάνος «... εκμεταλλεύεται την άγνοια και τη δεισιδαιμονία μιας καθυστερημένης αγροτικής κοινωνίας για να μετατρέψει τη μαγεία σε ένα φονικό όργανο καταστροφής», Βίτσι, *Ιδεολογική λειτουργία της ελληνικής ηθογραφίας*, έκδ. 3^η συμπλ., Κέδρος, Αθήνα 1991, σ. 72. Επιπροσθέτως, αξίζει να αναφερθεί πως «Ο Κώστας Ντζιρίτης ή Ντζιριτόκωστας – ο πρωταγωνιστής του έργου – δεν είναι δημιουργήμα της φαντασίας του Καρκαβίτσα. Υπήρξε στην πραγματικότητα. Είναι πρόσωπο ιστορικό. (...) Κι αν θέλετε και κάτι άλλο: δε λεγότανε Ντζιρίτης, αλλά Τσίρος. Κώστας Τσίρος. Όταν τώρα κολλήσουμε το παρανόμι με το όνομα (κατά το ρουμελιώτικο συνήθειο) θα βγάλουμε τη λέξη Τσιροκόστας κι όχι Ντζιριτόκωστας, όπως λει ο Καρκαβίτσας, για λόγους σκοπιμότητας», Θανάσης Παπαθανασόπουλος, «Ο Ζητιάνος. Άγνωστες λεπτομέρειες για τη ζωή του Κώστα Τσίρου», *Η Βραδυνή*, 10 – 2 – 1960, σ. 6, καθώς και «Ο Καρκαβίτσας και ο Ζητιάνος του (Ο άγνωστος Κώστας Τσίρος)», *Νέα Εστία*, τόμ. 68 (1960), σσ. 1378 – 1379.

35 Συμπληρωματικά, η Τζ. Πολίτη υποστηρίζει πως «σημασιολογικός πυρήνας του *Ζητιάνου* είναι η δαρβινική αρχή της εξαπάτησης μέσω της μίμησης-υπόκρισης για επικράτηση επί του άλλου», Τζίνα Πολίτη, «Η παγίδα της μίμησης στον *Ζητιάνο* του Α. Καρκαβίτσα», στον τόμο *Ο Νατουραλισμός στην Ελλάδα, Διαστάσεις – Μετασχηματισμοί – Όρια*, επιμ. Ε. Πολίτου-Μαρμαρινού, Β. Πάτσιου, Μεταίχμιο, Αθήνα 2007, σ. 135.

Κρουστάλλως ήδη σχεδόν από την πρώτη της εμφάνιση στο έργο, στη σκηνή του αχυρώνα με τους πληγωμένους ζητιάνους, όπου εκείνη παίρνει το δαυλί από τον άντρα της με φωνές γιατί πιστεύει πως γεννιούνται θηλυκά παιδιά αν βγει αναμμένο δαυλί από το σπίτι μετά το ηλιοβασίλεμα, ενώ όταν φύγει εκείνη θα τον μαλώσουν όλοι οι άντρες μαζί με τον Παπαρρίζο γι αυτή του την πράξη, έχοντας όλοι προφανώς – ακόμα και ο Μαγουλάς – την ίδια πεποίθηση.³⁹

Από αυτή τη σκηνή διαπιστώνεται επίσης πως οι άντρες του χωριού είναι λιγότερο σκληρόκαρδοι, αφού δείχνουν αλληλεγγύη προς τους ζητιάνους προσφέροντας ακόμη και από τη λιγοστή τροφή τους, ενώ στην περίπτωση του Μαγουλά παρατηρούμε πως δέχεται στωικά τις επιπλήξεις της γυναίκας του και στο τέλος την αφήνει να πράξει αυτό που εκείνη θέλει. Αντιλαμβανόμαστε πως η γυναίκα φέρεται στον άντρα ως ίσο προς ίσο, αφού και οι δύο συνεργάζονται σχεδόν σε όλες τις δουλειές με αποτέλεσμα να λειτουργούν μεταξύ τους συναγωνιστικά σε ένα επίπεδο όμως ζωώδες.⁴⁰

Τα βάσανα της ζωής έχουν σκληρύνει τις καρδιές των ανθρώπων του χωριού και ειδικότερα των γυναικών που έχουν χάσει ακόμη και τις έμφυτες αρετές της γυναικείας ψυχοσύνθεσης και έχουν γίνει αναισθητες σε κάθε σωματικό και ψυχικό άλγος. Η συμπεριφορά του άντρα είναι συνήθως απέναντι στη γυναίκα άγρια και βάνανυση και ανάλογη είναι και της γυναίκας προς εκείνον, μολονότι κάποιες φορές φοβάται την οργή του. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι η σκηνή όπου ο ζητιάνος με επιτήδειο τρόπο αδειάζει το σεντούκι της Κρουστάλλως και σφάζει το αρνί της ώστε να δει από το νεφρό του ζώου, ως άλλος σπλαγνοσκόπος, το φύλο του παιδιού που φέρει μέσα της, χωρίς να έχει ενημερωθεί ο Μαγουλάς. Αλλά παρ' όλα αυτά πάλι κάνει αυτό που θέλει εκείνη.⁴¹

36 «Στον Ζητιάνο ο κ. Τραυλαντώνης βρίσκει επίδρασι του Νίτσε. Ο ζητιάνος είνε ο υπεράνθρωπος», Ανυπόγραφο, «Εις τον “Παρνασσόν”. Διά τον Ανδ. Καρκαβίτσαν μία συγκινητική εορτή», *Ηχώ της Ελλάδος*, 4 – 6 – 1935, σ. 2. «Εν γένει εις τα έργα του (Καρκαβίτσα) ευρίσκομεν μορφάς με διαστάσεις μεγαλυτέρας του φυσικού, αι οποίαι πολλάκις γιγαντούνται και επιβάλλονται ακριβώς με τη φανταστικότητα των – όπως ο “Ζητιάνος” – ως κάτι πραγματικώτερον και του πραγματικού», Ξενόπουλος, *Άπαντα*, τόμ. ΙΑ', Μπίρης, Αθήνα 1971, σ. 93.

37 Σιδερίδου-Θωμοπούλου, *Ο Αντρέας Καρκαβίτσας και η εποχή του*, ό. π., σ. 205.

38 Νίκη Greczynka, *Η γυναίκα στο έργο του Α. Καρκαβίτσα*, Αθήνα 1943, σ. 29.

39 Ό. π.

40 Ό. π.

41 Το ίδιο, σ. 30.

Η Καραγκούνισσα εμφορείται από το αίσθημα της ανεξαρτησίας, αφού καθημερινά δίνει μαζί με τον άντρα τον ίδιο άνισο αγώνα και θεωρεί ενδόμυχα τον εαυτό της αξιότερο από εκείνον γιατί δουλεύει εκτός από το σπίτι και στο χωράφι. Η ελευθερία της δεν έχει αποκτηθεί μέσα από μία συνειδητή ενέργεια, αλλά προκύπτει, παρ' όλη την αντοχή της και την πρόθυμη δουλοπρέπειά της, από το γεγονός ότι οι άντρες δεν ξεχωρίζουν από τις γυναίκες τους ψυχικά, παρά μόνο στο ότι είναι πιο καλόκαρδοι από εκείνες.⁴²

Μολονότι η Καραγκούνισσα αισθάνεται ελεύθερη απέναντι στον άντρα είναι σκλαβωμένη στα ένστικτά της, στην αβουλία της, στη μωροπιστία της και στη δεισιδαιμονία. Στην ουσία είναι η γυναίκα θύμα που αναμένει τον εκμεταλλευτή της, οπότε ο ζητιάνος με την έλευσή του δε χρειάζεται να καταβάλλει μεγάλο κόπο ώστε να μπει στην παρέα τους και να τις κοροϊδέψει, εφ' όσον εκεί βρήκε τις μωρές και τις προληπτικές, μπορεί να κάνει απρόσκοπτα τη δουλειά του και να πλουτίσει.⁴³

Το μεγαλύτερο θύμα του ζητιάνου είναι η Κρουστάλλω που, μετά από πέντε κορίτσια, επιθυμεί διακαώς αυτό που έχει μέσα στα σπλάχνα της να είναι αγόρι το οποίο όταν θα μεγαλώσει, θα γίνει ο προστάτης της καθώς και των υπόλοιπων θηλυκών της οικογένειας.⁴⁴ Ίσως αυτή της η επιθυμία για αγόρι να απορρέει από ένα βαθύτερο φόβο: να μη φέρει άλλα πλάσματα που θα ζήσουν μία ζωή δυστυχημένη, όπως στην περίπτωση της Φραγκογιαννούς στη *Φόνισσα* του Παπαδιαμάντη. Αυτόν της τον πόθο εκμεταλλεύεται ο ζητιάνος δίνοντάς της μία σκόνη που, ενώ είναι εκτρωτική, της υπόσχεται πως με αυτή θα αλλάξει το φύλο του εμβρύου της και παίρνει ως αμοιβή με επιτήδειο τρόπο όλα τα ρούχα, το ένα μετά το άλλο, από το σεντούκι της.⁴⁵

Η Κρουστάλλω είναι ένας σπάνιος τύπος γυναίκας για τα δεδομένα της ελληνικής επαρχίας. Ήδη από μικρή φαίνεται να υπακούει μόνο στην καρδιά της και σε καμία ηθική επιταγή, αφού ερωτοτροπεί με τον ξάδερφό της πίσω από μία θημωνιά. Την καρδιά της θα ακολουθήσει για να πραγματώσει και τη ζωνή της

42 Ό. π.

43 Ό. π.

44 Βλ. επίσης Μπαλούμης, ό. π., σσ. 146 – 147.

45 Greczynka, ό. π., σ. 31.

επιθυμία για αρσενικό παιδί, ενώ θα παρακάμψει τις αποτρεπτικές της σκέψεις για καταστροφή.⁴⁶

Η Κρουστάλλω, πέρα από ασυλλόγιστη και ανυπάκοη, είναι μία γυναίκα αποφασιστική που ό,τι απόφαση κι αν πάρει την εκτελεί χωρίς αναβολή, εν αντιθέσει με την άλλη ηρωίδα του Καρκαβίτσα τη Λυγερή που είναι αναποφάσιστη αφού προσκολλάται σε σκέψεις και αμφιβολίες, στοιχεία όμως σημαντικά πριν την απόφαση και την εκτέλεση, ώστε να υπάρξει μία ολοκληρωμένη βούληση.⁴⁷

Εκτός από τη δεισιδαιμονία και την απεισκευσία που κυριαρχεί στο μυαλό των γυναικών του *Ζητιάνου* διαπιστώνεται επίσης πως η καρδιά τους διακατέχεται από μίσος και κακία, αφού επιζητούν ενδόμυχα το κακό του άλλου μέχρι και τον αφανισμό του. Ακόμη και ο ίδιος ο ζητιάνος εκπλήσσεται από εκείνα που του ζητά η καθημία όταν τις επισκέπτεται στα σπίτια τους.⁴⁸

Άλλο ένα χαρακτηριστικό στοιχείο των γυναικών αυτών είναι η απάθειά τους. Όταν πεθαίνει ο παραγίος του ζητιάνου εκείνες κάθονται θλιμμένες και βουβές γύρω από το νεκρό του σώμα με σταυρωμένα τα χέρια σαν ξόανα χωρίς να πουν ούτε ένα μοιρολόγι, γιατί όπως αναφέρει και ο Καρκαβίτσας στο έργο: «Οι Καραγκούνηδες από μακρινή με τους Τούρκους συναναστροφή εκληρονόμησαν όλη τη φιλοσοφική απάθειά τους για τον θάνατο. Ποτέ δε μοιρολογούν τον νεκρό τους, ούτε κλαίνε και στηθοδέρνονται. Πιστεύουν ακλόνητα πως τα στηθοχτυπήματα και τα κλάυματα των συγγενών δεν κάνουν άλλο παρά να δυσαρεστούν τον Θεό. Ο Θεός επήρε τον άνθρωπό τους, ναι· αλλά τον επήρε γιατί τον αγαπούσε». Αντιλαμβανόμαστε πλήρως πως οι γυναίκες αυτές δεν έχουν την τάση να περιβάλλουν τον θάνατο με δεισιδαιμονίες. Αυτό το τελευταίο στοιχείο, μαζί με τη φιλοπονία και την αντοχή τους στις δυσκολίες της ζωής, αποτελούν τα θετικότερα στοιχεία του χαρακτήρα τους.⁴⁹

Στον *Ζητιάνο*, όπως αναφέρθηκε ανωτέρω, υπάρχει από τις περιγραφές του συγγραφέα και η Κραβαρίτισσα, στην οποία διακρίνουμε τρεις τύπους: α) η Κραβαρίτισσα που έχει αποκτηνωθεί και δεν έχει καμία στοργή για τα παιδιά της και το μόνο που τη νοιάζει είναι το χρήμα, β) η απλοϊκή που και αυτή είναι αποκτηνωμένη και πιστεύει σε ξωτικά και νεράιδες, αφού θεωρεί πως αυτά τα

46 Ό. π.

47 Ό. π.

48 Το ίδιο, σ. 32.

49 Ό. π.

στοιχεία προκαλούν τις διάφορες παραμορφώσεις στα παιδιά της, και γ) το φωτεινό παράδειγμα της μάνας του Μουτζούρη (Χαϊδεμένη) η οποία αν και ζει σε ένα χωριό όπου κυριαρχεί το συμφέρον και η ζητιανιά, δεν έχει χάσει την ανθρωπιά της. Αγκαλιάζει με στοργή τα παιδιά της και όταν βλέπει πως τα δύο νεογέννητά της έχουν σακατευθεί από τον άντρα της για να νοικιαστούν σε ζητιάνους, αυτοκτονεί μη αντέχοντας στην ουσία τη συμφεροντολογική αποκτήνωση των ανθρώπων του τόπου της.⁵⁰

«Η λαϊκή κοινότητα συμπερασματικά, κατά τον Καρκαβίτσα, είναι οργανωμένη σύμφωνα με τις επιταγές παγιωμένων από την παράδοση θεσμών, στην εποχή του αναχρονιστικών, που σχηματίζουν ένα πρωτόγονο σύστημα παιδείας. Παιδαγωγούσα αρχή είναι η ίδια η κοινότητα, όργανα συντήρησης και περιφρούρησης θεσμών είναι τα ίδια τα μέλη της, που εναλλάσσονται στον ρόλο του ελεγκτή και του ελεγχόμενου, σχεδόν αυτόματα και ασυνείδητα. Η επίδραση που ασκεί η ομάδα στα άτομα είναι πολυποίκιλη. Η ποιότητα των αρχών αγωγής και ελέγχου αντικατοπτρίζεται στις μορφές της ζωής των μελών της, μορφές που εκφράζουν καθυστέρηση, που προκαλούν την παραμόρφωση της προσωπικότητας. Τα μέλη, κάτω από την επήρεια της ομάδας, δεν μπορούν να αντιδράσουν ανανεωτικά. Ο ρόλος αυτός επιφυλάσσεται μόνο στους λίγους, στους “εξαιρετικούς” που είχαν την τύχη ή τη δυνατότητα να διασπάσουν τον κλοιό της».⁵¹

II.5. Γλώσσα και ύφος του έργου

Ο Καρκαβίτσας από τότε που άρχισε να συγγράφει είχε μία κλίση προς τη δημοτική και το γλωσσικό του αίσθημα ήταν πιο κοντά σε αυτή, ακόμα κι όταν

50 Το ίδιο, σ. 34. Βλ. επίσης », Μπαλούμης, ό. π., σσ. 193 – 194.

51 Το ίδιο, σσ. 194 – 195.

έγραφε στην καθαρεύουσα. Μέσα από πολλές προσπάθειες θα μπορούσε να ισορροπήσει ανάμεσα σε αυτές τις δύο γλώσσες και στο τέλος θα κατορθώσει να γράψει μόνο στη δημοτική (*Ζητιάνος*).⁵²

Στον *Ζητιάνο* το λεξιλόγιο είναι εμπλουτισμένο και η έκφραση γεμάτη ζωτικότητα και μουσικότητα.⁵³ Η θεσσαλική ντοπιολαλιά κυριαρχεί στα διαλογικά μέρη του κειμένου,⁵⁴ δημιουργώντας ο συγγραφέας με αυτόν τον τρόπο στον αναγνώστη μία εγγύτητα με τα πρόσωπα και τις καταστάσεις που εκτυλίσσονται μέσα στο έργο.⁵⁵ Ο Καρκαβίτσας, για να προσδώσει ζωντάνια και παραστατικότητα στο έργο του, παρεμβάλλει λαϊκούς στίχους, παροιμίες, ανέκδοτα και παροιμιώδεις εκφράσεις. Όλα αυτά προσδίδουν μία εκφραστική δύναμη στο κείμενο και σε συνδυασμό με τις εξαιρετες περιγραφές⁵⁶ πλάθουν το ύφος του συγκεκριμένου πονήματος του Καρκαβίτσα.⁵⁷

52 Σιδερίδου-Θωμοπούλου, *Ο Αντρέας Καρκαβίτσας και η εποχή του*, ό. π., σσ. 230 - 231. Ο *Ζητιάνος* έχει γραφτεί «σε μία συνετή, ευλύγιστη και ταυτοχρόνως πρωτοποριακή δημοτική!», Παπαδημητρακόπουλος, ό. π., σ. 64.

53 «Οι φράσεις στο μυθιστόρημα αυτό υπακούουν σε μία εσωτερική μουσικότητα, καθώς και σε έναν ρυθμό συχνότατα ποιητικό (...). Οι προσπάθειες για τη μουσικότητα της φράσης φαίνονται καθαρά τόσο στον τρόπο με τον οποίο χειρίζεται την αιτιατική και διατηρεί (ή όχι) το τελικό ν (πώς ξέφυγε, αυτή η συνειδητή επιλογή, από τον οξυδερκέστατο Τέλλο Άγρα;), όσο και στον τονισμό των λέξεων και στις αυξήσεις των ρημάτων σε παρελθόντες χρόνους. Στα τριτόκλιτα, π.χ., αφήνει στην ονομαστική την κατάληξη της καθαρεύουσας σε -ις. Στην αιτιατική θα αποδεχθεί, συνήθως, την κατάληξη σε -η, αλλά δε θα διστάσει να χρησιμοποιήσει και τις εις -ιν, ή απλώς σε -ι, ακόμη και στην ίδια φράση: "... τα παράδινε στις ψυχής τη γνώσι και του ατόμου τη διάθεση...". Ποιο είναι το κριτήριο των εκάστοτε επιλογών του; Αποκλειστικά η μουσικότητα και η εκφορά της φράσης (...), το ίδιο, σσ. 64 - 65.

54 «Ευφυέστατος είναι ο τρόπος, με τον οποίον ο Καρκαβίτσας χειρίζεται στους διαλόγους στοιχεία της ντοπιολαλιάς των Καραγκούνηδων – ενώ, ενίοτε, χρησιμοποιεί (αθέλητα, ίσως) ιδιωτισμούς της δυτικής Πελοποννήσου: εσγάριζαν, κούπωμα, κλάϋματα, του καϊμένου, σκάλτσες, στελμένο, ψίχαλο, τσίγαλα κ.λ.π.», το ίδιο, σσ. 71 - 72.

55 «Ένα άλλο μεγάλο κεφάλαιο της πεζογραφίας του Καρκαβίτσα (και της αυθεντικότητας που αποπνέουν όλα του τα έργα) είναι οι διάλογοι. Στον *Ζητιάνο*, π.χ., είναι απίστευτη η ενάργεια και η αυθεντικότητα των διαλόγων. Ο Καρκαβίτσας δε γράφει λέξεις και φράσεις όπως (φανταζόμαστε συνήθως) θα τις έλεγαν οι χωριάτες – αλλά γράφει ακριβώς ό,τι σε κάθε περίπτωση θα έλεγαν εκείνοι! Γνωρίζει, λοιπόν, όχι απλώς τη γλώσσα και τους γλωσσικούς της τύπους, αλλά και την ψυχοσύνθεση και τους τρόπους, με τους οποίους θα αντιδράσουν εκάστοτε οι ήρωές του...», το ίδιο, σ. 65. Επίσης, αξίζει να σημειωθεί πως ο Καρκαβίτσας «ελαττώνει, (...), την απόσταση μεταξύ του συγγραφέα και της ύλης του, προσφέρει την εντύπωση ότι συμμετέχει στη δράση και τούτο κυρίως επειδή χρησιμοποιεί άριστα τον τρόπο αφήγησης σε πρώτο πρόσωπο», Αλέξης Ζήρας, «Θεώρηση της νεοελληνικής κοινωνίας και λογοτεχνίας. Η πεζογραφία από το 1880 ως το 1940», *Διαβάζω*, τόμ. 1 (1979), σ. 42.

56 Βλ. επίσης Παπαδημητρακόπουλος, ό. π., σσ. 57 – 64 και 69 - 71. «... εις τας περιγραφάς του (Καρκαβίτσα) φαίνεται όλη η δύναμις του ταλάντου του, το οποίον χαρακτηρίζει ο πλούτος και η μεγαλοπρέπεια των εικόνων», Γεώργιος Θ. Ζώρας, «Ανδρέας Καρκαβίτσας», *Ελληνική Δημιουργία*, τόμ. Η' (1951), σ. 8 και «Ο Ηλείος πεζογράφος», *Παρνασσός*, τόμ. Η' (1966), σ. 344.

Ο Γ. Καλαματιανός αναφέρει στο περιοδικό *Διάλεξις*: «Η γλώσσα του Ζητιάνου μας φανερώνεται σαν θαύμα. Πώς κατάφερε να βγη έτσι απότομα μια τόσο ζωντανή, τόσο κρυστάλλινη, τόσο πλούσια γλώσσα, χωρίς να έχει τουλάχιστον μίαν αξιόλογη παράδοση μπροστά της που να οδηγηθή, αυτό είναι εν από τα μυστήρια της τέχνης και της δύναμης του Καρκαβίτσα. Πρέπει να παραβάλη κανείς τη γλώσσα του Ζητιάνου με τη γλώσσα πολλών σημερινών έργων, φημισμένων μάλιστα διηγηματογράφων και τότε μονάχα θα μπορέσει να νιώσει τη μεγάλη αξία του».⁵⁸

II.6. Ζητιάνος και Νατουραλισμός

Η νεοελληνική πεζογραφία από το 1880 και για τέσσερις περίπου δεκαετίες επηρεάστηκε σημαντικά από τον νατουραλισμό και τον ρεαλισμό, με αφετηρία τη δημοσίευση του μυθιστορήματος *Nana* του Émile Zola σε ελληνική μετάφραση στην επιφυλλίδα του *Ραμπαγά* (1880),⁵⁹ μαζί με την «Επιστολιμαία διατριβή αντί προλόγου» του Αγησίλαου Γιαννόπουλου που θεωρήθηκε, σύμφωνα με τον Κ. Θ. Δημαρά, «το κατεξοχήν μανιφέστο του Νατουραλισμού στη γραμματεία μας».⁶⁰

57 Μαστροδημήτρης, *Ο “Ζητιάνος” του Καρκαβίτσα*, ό. π., σ. 48. Ο Απ. Σαχίνης έχει αναφέρει πως «... η ποίηση της πεζογραφίας του Καρκαβίτσα βρίσκεται στο ύφος και στη δύναμη της περιγραφής. (...) Του έλειπε η πλαστική δύναμη και ίσως περισσότερο η επινοητική φαντασία, είχε όμως την αφηγηματική ευχέρεια, την περιγραφική ικανότητα και προ παντός τη συνείδηση του ύφους, για να ξεχωρίζει από τους άλλους συναδέλφους του», Σαχίνης, *Το νεοελληνικό μυθιστόρημα*, ό. π., σσ. 155 και 154 αντίστοιχα και ο Κ. Στεργιόπουλος πως «... το ύφος του και η περιγραφική του δύναμη εξακολουθούν να παραμένουν από τα θετικότερα στοιχεία της προσφοράς του», Στεργιόπουλος, «Επέτειοι του 1972 στη λογοτεχνία μας», *Χρονικό '72*, τόμ. 3^{ος} (1971 – 72), σ. 24. Βλ. επίσης και Χάρης, *Έλληνες πεζογράφοι*, ό. π., σσ. 99 – 100, για το ύφος του Καρκαβίτσα γενικότερα.

58 Γεώργιος Καλαματιανός, «Ο Ανδρέας Καρκαβίτσας και το έργο του», *Η Διάλεξις*, τεύχ. 3 – 4 (1928), σ. 68.

59 Βλ. επίσης Ελένη Πολίτου-Μαρμαρινού, «Η εφημερίδα *Ραμπαγάς* και η συμβολή της στην ανανέωση της νεοελληνικής λογοτεχνίας», *Παρνασσός*, τόμ. ΚΑ' (1979), σ. 251.

60 Vitti, *Ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας*, Αθήνα 2003, ό. π., σ. 298 και Μαστροδημήτρης, *Ο “Ζητιάνος” του Καρκαβίτσα*, ό. π., σ. 49.

Ο Καρκαβίτσας φαίνεται να επηρεάζεται από τον Zola, αφού οι συγκριτικές έρευνες που έχουν γίνει οδηγούν στο συμπέρασμα πως στον *Ζητιάνο* υπάρχει νατουραλιστική θέαση της νεοελληνικής ζωής εκείνης της χρονικής περιόδου. Η πρώτη αναφορά σχετικά με την επίδραση του Zola πάνω στον *Ζητιάνο* έγινε από την Καλλιρρόη Παρρέν, η οποία αναφέρει σε ένα άρθρο της: «Ο κ. Καρκαβίτσας εις την αντιγραφὴν της φυσικῆς ζωῆς, της ζωῆς των ενστίκτων, της ζωῆς της ἀξέστου φθάνει σχεδόν τον Ζολά, με τόσην ευκολίαν χρωματίζει τας εικόνας του, τόσην δύναμιν ἔχουν αι γραμμαί και αι φυσιογνωμίαι των προσώπων και των σκηνών τας οποίας αντιγράφει. Τόσον ἔχει ψυχολογήσει τας τάξεις των ἀνθρώπων, τους οποίους περιγράφει, ὥστε νομίζει τις ὅτι ἔχει ο ἴδιος ενσαρκωθῆ εις ἕνα ἕκαστον ἐξ αὐτῶν».⁶¹

Ἄλλοι που υποστήριξαν αὐτὴν τὴν ἄποψη ἦταν: ὁ Ἀδαμάντιος Δ. Παπαδήμας (που παραλλήλισε τὴ *Fécondité*, [1899] – *Γονιμότητα* του Zola με τον *Ζητιάνο*),⁶² ὁ Γ. Ν. Καλαματιανός,⁶³ ὁ Στάθης Δρομάζος (που θεώρησε πως ἐκτός ἀπὸ τον Zola, ὁ Καρκαβίτσας ἐπηρεάστηκε και ἀπὸ Ρώσους συγγραφείς),⁶⁴ ὁ Κ. Θ. Δημαράς,⁶⁵ ὁ Ἀπόστολος Σαχίνης⁶⁶, ὁ Mario Vitti,⁶⁷ και ὁ Π. Δ. Μαστροδημήτρης,⁶⁸ ἐνῶ ἡ Νίκη Σιδερίδου-Θωμοπούλου ἐπισήμανε πως «οὔτε κι ἀπ’ τον σύγγρονό του Ζολά δέχτηκε, ὅπως υποστηρίζουν μερικοί, καμίαν ἐπίδραση ὁ Καρκαβίτσας. Ὁ ὠμός νατουραλισμός του *Ζητιάνου* δεν προέρχεται ἀπὸ μίμηση ἢ ἐστὼ κι ἀπὸ ἐπίδραση ξενικῆ. Εἶν’ ἕνα γνήσιο ἐλληνικό ἐργο, που πήγασε ἀπ’ τὴ γόνιμη ἔνωση τῆς ἐλληνικῆς πραγματικότητας, τῆς δημιουργικῆς πνοῆς και τῆς κοινωνικῆς σκοπιμότητας του Καρκαβίτσα».⁶⁹

Επιπροσθέτως ὁ Γ. Βαλέτας ἔχει τὴν ἄποψη πως «ὁ *Ζητιάνος* μας θυμίζει τον *Επιθεωρητὴ* του Γκόγκολ και τον ξεπερνά με τα δραματικά του στοιχεία, μας θυμίζει ἀκόμα τον περίφημο ἐκεῖνο ἐκμεταλλευτὴ τῆς συντεχνίας των ζητιάνων, του Μπρεχτ

61 Το ἴδιο, σσ. 49 - 50.

62 Το ἴδιο, σ. 50.

63 Καλαματιανός, *Αισθητικὲς ἀναλύσεις νεοελληνικῶν λογοτεχνημάτων*, ὁ. π., σ. 95.

64 Μαστροδημήτρης, *Ὁ “Ζητιάνος” του Καρκαβίτσα*, ὁ. π., σ. 50.

65 Δημαράς, ὁ. π., σ. 555.

66 Σαχίνης, *Τὸ νεοελληνικό μυθιστόρημα*, ὁ. π., σ. 155.

67 Vitti, «Χρῆμα και ἀδικία. Καλλιγὰς, Καρκαβίτσας, Θεοτόκης», *Τὸ Βῆμα*, 21 – 5 – 1972, σ. 4. Μαστροδημήτρης, *Ὁ “Ζητιάνος” του Καρκαβίτσα*, ὁ. π., σ. 51.

68 Μαστροδημήτρης, *Εἰσαγωγή στη νεοελληνικὴ φιλολογία*, ὁ. π., σ. 184.

και ακόμα μας θυμίζει Ουγκώ, Σύη και τόσα άλλα έργα και συγγραφείς της ευρωπαϊκής και ρωσικής λογοτεχνίας, που στέκεται στο ύψος του το μοναδικό αυτό νεοελληνικό έργο». ⁷⁰

II.7. Η υποδοχή του έργου από τους κριτικούς

Συγκριτικά με τα άλλα έργα του Καρκαβίτσα (π.χ. *Διηγήματα*, 1892), οι κριτικοί δεν υποδέχθηκαν με τον ίδιο ενθουσιασμό τον *Ζητιάνο*. Οι πρώτοι που άσκησαν ευνοϊκή κριτική για το έργο όταν εκδόθηκε σε βιβλίο ήταν: η Καλλιρρόη Παρρέν,⁷¹ ο Άδωνις Κύρου⁷² και ο ανώνυμος κριτικός της εφημερίδας *Το Άστυ* (22 – 10 – 1897),⁷³ ενώ ο Γεράσιμος Βώκος το επέκρινε έμμεσα.⁷⁴ Οι πρώτες κριτικές για

69 Σιδερίδου-Θωμοπούλου, *Ο Αντρέας Καρκαβίτσας και η εποχή του*, ό. π., σ. 205 και Καρκαβίτσα, *Άπαντα*, τόμ. Ι, εισ.-επιμ. Ν. Σιδερίδου, ό. π., σ. 187. Συμπληρωματικά, ο Αρ. Καμπάνης αναφέρει πως «ο ωμός νατουραλισμός (στον *Ζητιάνο*) παίρνει συχνά επική έκφρασι και ο βδελυρός ήρωας πάει να συμβολίση το πνεύμα του ολέθρου», Άριστος Καμπάνης, *Ιστορία της νέας ελληνικής λογοτεχνίας*, Έκδ. Ε΄, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 1948, σ. 300.

70 Βαλέτας, *Εισαγωγή στο έργο του Καρκαβίτσα*, ό. π., σσ. ογ΄ - οδ΄ και Μαστροδημήτρης, *Ο “Ζητιάνος” του Καρκαβίτσα*, ό. π., σσ. 51 - 52.

71 Καλλιρρόη Παρρέν, «*Ο Ζητιάνος*», *Εφημερίς των Κυριών*, 21 – 9 – 1897, σσ. 7 – 8.

72 Άδωνις Κύρου, «*Ο Ζητιάνος*», *Εστία*, 16 – 10 – 1897, σ. 2.

73 Ανυπόγραφο, «*Κάποια βιβλία*», *Το Άστυ*, 22 – 10 – 1897, σ. 1.

74 Γεράσιμος Βώκος, «*Φύλλα της Κυριακής (Χρονικά και εντυπώσεις μιας εβδομάδος)*», *Ακρόπολις*, 30 – 11 – 1897, σ. 3. Επίσης, «λίγους μήνες αργότερα, “Ο Δείνα” παρατηρεί τα εξής για το ίδιο έργο: “... Ενώ δε παρέρχεται εν σιγή ο *Ζητιάνος* του Καρκαβίτσα, δια τα εξαμβλώματα κρούουν σοβαρά εφημερίδες όλους τους κώδωνας της ρεκλάμας”. Λίγο πιο κάτω όμως, ο ψευδώνυμος αυτός κριτικός αναφέρει ότι διέκρινε προσόντα αληθινού κριτικού στο περί του *Ζητιάνου* άρθρο του “Αθηναίου”, “καίτοι αδικεί [ο “Αθηναίος”], μου φαίνεται ολίγον τον συγγραφέα της *Λυγερής*, αποφαινόμενος ότι στερείται ύψους και ατομικότητας. Εκείνο το οποίον δε δύναμαι ν’ αρνηθώ και εγώ είνε ότι ο *Ζητιάνος* υπελήφθη προηγουμένων έργων του διηγηματογράφου, πάντοτε όμως είνε πολλού λόγου άξιον έργον». Το άρθρο του “Αθηναίου” «Φιλολογική ζωή» δημοσιεύτηκε στο δεύτερο τεύχος οκτασέλιδου περιδικού το οποίο δεν υπάρχει στις βιβλιοθήκες, Μαστροδημήτρης, *Ο “Ζητιάνος” του Καρκαβίτσα*, ό. π., σσ. 54 – 55 και Ο Δείνα (Γεώργιος Τσοκόπουλος), «Φιλολογική ζωή», *Εφημερίς*, 9 – 2 – 1898, σ. 1.

τον *Ζητιάνο* ήταν σχετικά λίγες εν συγκρίσει με εκείνες που γράφτηκαν για τα άλλα έργα του Καρκαβίτσα, πράγμα που επισήμανε και ο Κωστής Παλαμάς σε ένα κείμενό του το 1903, αναφέροντας πως ο *Ζητιάνος* είναι «το αριστούργημα που δεν το προσέξαμεν ακόμα καθώς του πρέπει».⁷⁵

Το 1900 δύο λογοτέχνες εξέφρασαν την αρνητική τους άποψη για τον *Ζητιάνο* σε ένα περιοδικό της εποχής. Ο ένας από αυτούς ήταν ο Γιάννης Καμπύσης ο οποίος έγραψε: «Ο κ. Καρκαβίτσας με το ν' αδράζει το γνησιότερο χαρακτήρα της Ρωμαϊκής ψυχής, τη ζητιανιά, μου δείχνει την πραγματική οξυδέρκεια ενός μεγάλου παρατηρητή, μα δυστυχώς όχι καλλιτέχνη. Κι ο *Ζητιάνος* και τα *Λόγια της πλώρης* καλλιτεχνήματα δημιουργικά δεν είναι. Είναι τεχνάσματα που έχουν κ' ένα καλό, τον πυρήνα της λαογραφίας, που ίσως αργότερα τον εκμεταλλευτεί ο καλλιτέχνης»⁷⁶ και ο άλλος ο Μιλτιάδης Μαλακάσης ο οποίος συμπληρώνει τον πρώτο: «Και περίμενε κανείς από σε κ. Καρκαβίτσα, ύστερ' από τον *Αφορισμένον* και τους *Νέους θεούς* και από τη *Φλογέραν*, όχι βέβαια τα *Λόγια της πλώρης* και τον *Ζητιάνο*, έργα κατώτερα εκείνων με τα οποία έδειξες έναν καιρό την αληθινή καλλιτεχνική σου ζωή – μια ζωή ασυγγέφιαστη και ωραία».⁷⁷

Με τον θάνατο του Καρκαβίτσα δημοσιεύθηκαν αρκετές νεκρολογίες και πιο ολόπλευρα άρθρα γύρω από το συγγραφικό του έργο με υμνητικό ή επικριτικό ύφος. Αξιόλογο είναι το άρθρο του Φώτου Πολίτη ο οποίος υπογράμμισε πως ο *Ζητιάνος* «προσλαμβάνει σχεδόν τας διαστάσεις και τον χαρακτήρα μορφής συμβολικής»,⁷⁸ ενώ ο Κώστας Παρορίτης μελέτησε κάτω από διαφορετικό πρίσμα τον Καρκαβίτσα θεωρώντας πως στον *Ζητιάνο* «δε βαθαίνει, δε μελετάει, δε φιλοσοφεί, δεν κοινωνιολογεί, αγνοεί το μυστήριο πώς να μεταβάλλη τα πρόσωπά του σε τύπους αιώνιους. (...). Αλλά ο Καρκαβίτσας όπως και το πλείστο των Ελλήνων δεν ήθελε να ξαίρη τίποτα από Κοινωνιολογία. Αγνοούσε κι αυτός όπως και όλοι σχεδόν οι σημερινοί λόγοί μας ότι δεν μπορείς να είσαι σοβαρός ούτε ποιητής ούτε πεζογράφος, ούτε ζωγράφος ούτε μουσικός αν δε φροντίσεις να γνωρίσης πρωτύτερα τη ζωή κάτω από το άπλετο φως της Κοινωνιολογικής επιστήμης. Γι' αυτό μας δίνει

75 Μαστροδημήτρης, *Ο "Ζητιάνος" του Καρκαβίτσα*, ό. π., σ. 55.

76 Γιάννης Καμπύσης, «Ψυχαρισμός κ' η ζωή», *Το Περιοδικόν μας*, τόμ. Α' (1900), σ. 206.

77 Μιλτιάδης Μαλακάσης, «Ένας από τους δικούς μας για τους δικούς μας», *Το Περιοδικόν μας*, τόμ. Α' (1900), σ. 254. Επίσης οι απόψεις των δύο λογοτεχνών (Καμπύση και Μαλακάση) σχολιάζονται από τη Νίκη Σιδερίδου, Καρκαβίτσας, *Άπαντα*, τόμ. Ι, εισ.-επιμ. Ν. Σιδερίδου, ό. π., σ. 225.

78 Πολίτης, «Ο Καρκαβίτσας», ό. π., σ. 27 και *Εκλογή από το έργο του*, ό. π., σ. 171.

τέλειες φωτογραφικές εικόνες που αν θελήσης να τις ερευνήσης βαθύτερα, δε θα βρης τίποτα κάτω από την επιφάνειά τους».⁷⁹

Σε αντίθετη κατεύθυνση κινήθηκε ο Άριστος Καμπάνης ο οποίος επισήμανε πως «ο Ζητιάνος παρουσιάζει μεγαλύτερον ενδιαφέρον. Οι φιλοδοξίες του συγγραφέα είναι πλατύτερες. Ο ωμός νατουραλισμός παίρνει συχνά επική έκφρασι και ο βδελυρός ήρωας πάει να συμβολίση το πνεύμα ολέθρου. (...). Για τους θεωρητικούς τού “η τέχνη για την τέχνη” ή του δόγματος “η τέχνη πρέπει να επιδιώκη τη διασκέδασι των αναγνωστών” τέτοια βιβλία θεωρούνται αποτυχημένα. Μα ο Καρκαβίτσας είν’ ένας συγγραφέας, που η τέχνη του υπηρετεί κοινωνικούς σκοπούς χωρίς νάχη – εδώ τουλάχιστον – τίποτε το προπαγανδιστικό. Ο Ζητιάνος είναι ξέσπασμα δίκαιης οργής. Μια διαμαρτυρία και μια καταδίκη».⁸⁰

Σημαντική είναι η κριτική (αξιολόγηση) του Πέτρου Χάρη ο οποίος αποτιμά το συγγραφικό έργο του Καρκαβίτσα με αντικειμενικά κριτήρια και σφαιρική θεώρηση. Για τον Ζητιάνο αναφέρει συγκεκριμένα: «Αλλά τι είναι αυτός ο κόσμος, αυτή η ελληνική πραγματικότητα, που μας παρουσιάζει στο ταξίδι του ο ζητιάνος; Απλούστατα: η κακή διοίκηση, η δυσκίνητη δικαιοσύνη, η μικροπολιτική, η ρουσφετολογία, μια ελεεινή συγκρότηση κράτους. Έπειτα, οι άνθρωποι της υπαίθρου χώρας, που ελάχιστα διαφέρουν από τα κτήνη τους και γενικά ο άνθρωπος στην Ελλάδα, που ενώ είναι ανεξέλικτος τύπος ανθρώπου, δεν έχει και τις ρωμαλέες ψυχικές ιδιότητες των πρωτόγονων τύπων. Όλ’ αυτά απελπίζουν τον Καρκαβίτσα και ξεσπάει στον Ζητιάνο μ’ έναν έλεγχο αμείλιχτο, αλλά και δίκαιο. Τα επιχειρήματά του δεν μπορείς να τ’ αρνηθείς, γιατί τα αντλεί ολόισια από τη διαμονή του ζητιάνου στο Νυχτερέμι, δηλαδή μέσ’ από μια ιστορία, που ενώ δεν παρουσιάζει τίποτα το πλαστό, δίνει παραστατικότερα μια ολόκληρη εποχή. Μέσ’ από τον έλεγχο αυτόν βγαίνει δυνατή και σεβαστή η πίστη του Καρκαβίτσα. Είδε την Ελλάδα όπως ήταν και όχι όπως θα την έβλεπε ένας ρομαντικός εθνικιστής».⁸¹

Ο Άλκης Θρύλος σε μελέτη του για τον Καρκαβίτσα (1934) αντιμετώπισε αρνητικά τον Ζητιάνο και θεώρησε, όπως αναφέρθηκε ανωτέρω, πως ο συγγραφέας το έγραψε όταν ήταν πικραμένος μετά την ατιμωτική ήττα του ελληνοτουρκικού

79 Κώστας Παρορίτης, «Αντρέας Καρκαβίτσας», *Ο Νουμάς*, 770 (1923), σσ. 23 – 24.

80 Μαστροδημήτρης, *Ο “Ζητιάνος” του Καρκαβίτσα*, ό. π., σ. 57.

81 Χάρης, *Έλληνες πεζογράφοι*, ό. π., σσ. 109 – 110 και «Αντρέας Καρκαβίτσας», *Νέα Εστία*, τόμ. 2, (1927), σ. 1098.

πολέμου του 1897 και θέλησε έτσι «να δώσει στο διήγημά του αυτό επική πνοή κι αμείλικτη δριμύτητα και καυστικότητα. (...). Ο *Ζητιάνος*, που αποβλέπει να σατιρίσει και να μαστιγώσει ευρύτατα ό,τι υπάρχει σάπιο στην Ελλάδα, δεν είναι τίποτα άλλο παρά μια περιορισμένη, ξερή, ανιαρή περιγραφή μερικών χωριάτικων σκηνών».⁸²

Τέλος, ο συστηματικός μελετητής της ελληνικής πεζογραφίας Απόστολος Σαχίνης μνημονεύει πως «ο *Ζητιάνος* αποτελεί το αριστούργημα του Καρκαβίτσα κι' ένα από τα καλύτερα μυθιστορήματα της νεοελληνικής λογοτεχνίας. (...). Ωστόσο, πέρα από την αντίδραση του συγγραφέα κατά της νεοελληνικής πραγματικότητας της εποχής του, κάτι το γενικότερο και το καθολικότερο κρύβεται πίσω από την εξωτερική περιγραφή του κόσμου που μας παρουσιάζει. Στον *Ζητιάνο* θριαμβεύει το κακό· σαρκάζεται, κατά συνέπεια, η ιδέα της θείας δικαιοσύνης. Οι κακοί εδώ δεν τιμωρούνται και οι καλοί δεν αμείβονται απλώς και μόνο γιατί συμβαίνει να είναι καλοί ή κακοί. Είναι φανερό πως για τον Καρκαβίτσα ο κόσμος δεν έχει εγκαταλειφθή στο φιλάνθρωπο χέρι του Θεού· χρειάζεται θέληση για βελτίωση – και δράση για την πραγματοποίησή της».⁸³

Διαδικασία δραματοποίησης του έργου III.

82 Θρύλος, *Μορφές της πεζογραφίας*, ό. π., σ. 55.

83 Σαχίνης, *Το νεοελληνικό μυθιστόρημα*, ό. π., σσ. 162 – 163.

Ο Καρκαβίτσας χωρίζει το λογοτεχνικό του έργο σε πέντε κεφάλαια: α) Το συναπάντημα, β) Μυστήρια της ζητιανιάς, γ) Τα βότανα, δ) Ο βρυκόλακας, και ε) Δικαιοσύνη. Κατά τη διαδικασία της δραματοποίησης από τα κεφάλαια αυτά αφαιρούνται πολλές περιγραφές που δεν εξυπηρετούν τη θεατρική πλοκή του έργου, με αποτέλεσμα να δημιουργηθούν από τα πέντε κεφάλαια τέσσερις πράξεις. Η κάθε πράξη περιέχει έναν ορισμένον αριθμό σκηνών ανάλογα με το μέρος και τη δράση των προσώπων. Τοιουτοτρόπως, στην Α΄ και στη Β΄ Πράξη εντάσσονται δύο σκηνές, στη Γ΄ τέσσερις και στη Δ΄ τρεις.

Το πρώτο κεφάλαιο του λογοτεχνικού έργου (Το συναπάντημα) αρχίζει με τη λεπτομερή περιγραφή του Νυχτερεμίου η οποία χρησιμεύει ως σκηνική οδηγία, αποδίδοντας έτσι μία πλήρη εικόνα του χωριού στον θεατή. Σε αυτήν επίσης έχουν ενταχθεί οι πληροφορίες για τη δράση των προσώπων, τον χρόνο και το σημείο όπου θα διαδραματιστεί η εναρκτήρια σκηνή του δραματοποιημένου κειμένου.

Η δράση της σκηνής αρχίζει με τον Παπαρρίζο να διαβάζει συλλαβίζοντας το τελευταίο γράμμα του δικηγόρου από τη Λάρισα, για την υπόθεση που απασχολεί όλους τους Νυχτερεμιώτες όσον αφορά τις διαφορές με τον μπέη της περιοχής για τα τσιφλίκια. Ο Καρκαβίτσας όμως στο έργο του παραλείπει την αρχή του γράμματος, οπότε σε αυτό το σημείο προστίθεται ένας νέος διάλογος όπου ο Παπαρρίζος διαβάζει το γράμμα, ο Ραντζάκος τον βοηθά στις δύσκολες λέξεις και ο Μαγουλάς τις επεξηγεί στους άλλους:

Παπαρρίζος (Συλλαβίζοντας δυνατά μαζί με κίνηση του χεριού):

Άγαπητοί Νυχτερεμιώτες! Τό γράμμα μου ἐλπίζω νά σᾶς εὐρίσκη ὅλους καλά! Σᾶς ἐνημερώνω πὼς ἡ ὑπόθεση ὀδεύει πρὸς δικαίωσίν σας, διότι ἡ ἐπικυ-κυ...

Ραντζάκος: ... ἡ ἐπικυριαρχία...

Παπαρρίζος: ... ἡ ἐπικυριαρχία τῶν μπέηδων πνέει τὰ λο-ἴ-σθι-α. (Ὀλοι ἀμέσως στρέφονται πρὸς τὸν Παπαρρίζο γιὰ νὰ ἀρπάξουν τὴ δυσκολονόητη λέξη)

Ραντζάκος: ... τὰ λοίσθια...

Μαγουλάς (Έχοντας το ένα πόδι πάνω στη χωμάτινη στρωμένη και πάνω σε αυτό έχει στηρίζει το ένα χέρι με το κεφάλι του): Δηλαδή είναι στά τελευταία του!

Παπαρρίζος: ... τά λoίσθια. Ό μπέης αν και όπλίσθηκε μέ τά χρήματα και την παντοδύναμη ύποστήριξη τοῦ προξένου του δέ θά κατορθώσει νά κάνει τά κτήματά σας τσιφλίκια του, γιατί τό δίκιο είναι μέ τό μέρος σας.

Όλοι αντιδρούν αρνητικά και κάποιες διάσπαρτες φράσεις που ακούγονται στο έργο, εδώ λέγονται συγκεκριμένα από τον Τρίκα («Όχι, δέ γίνεται, όχι!») και τον Μπιρμπίλη («Όχι αδερφέ, δέ μάς παραιτᾶς, λέω!»), ενώ παράλληλα ο Τζουμάς κάνει κωμικούς μορφασμούς με τη γλώσσα του (σκηνική οδηγία). Από το στόμα του Ραντζάκου και του Κράπα ακούγεται απόφοιος ο αφηγηματικός λόγος του Καρκαβίτσα σχετικά με το καθεστώς που επικρατούσε στον κάμπο από την εποχή του Αλή Πασά ως τις μέρες της προσάρτησης της Θεσσαλίας στο ελληνικό κράτος, όπως επίσης και το τελευταίο μέρος του γράμματος από τον Παπαρρίζο.

Η στιχομυθία μεταξύ των Ραντζάκου, Μπιρμπίλη, Μαγουλά, Παπαρρίζου, Τζουμά και Χαδούλη που αναφέρεται στη γενικότερη δράση του δικηγόρου και η οποία εν συνεχεία καταλήγει σε διαπληκτισμό ανάμεσα στους δύο πρώτους για τους κομματάρχες τους, παραμένει ως έχει και στο δραματοποιημένο κείμενο.

Με την εμφάνιση του Ντεμής Αγά, ο Καρκαβίτσας δρᾶττεται της ευκαιρίας να μας πληροφορήσει πως σπάνια επισκέπτεται το χωριό, αφού ασχολείται με την υπόθεση του μπέη σχετικά με το δικαίωμα ιδιοκτησίας των τσιφλικιών του. Όταν παρουσιάζεται, οι χωρικοί τον προσκυνούν από συνήθεια (εκτενής σκηνική οδηγία), ενώ όταν φεύγει, όλοι μετανιώνουν για το λάθος τους χρησιμοποιώντας φράσεις από το αφηγηματικό μέρος που έχουν όμως διαφορετική σειρά:

(Εκείνη τη στιγμή εμφανίζεται από το κονάκι ο Ντεμής Αγάς με τρεις φουστανελοφόρους Αρβανίτες, ντυμένους στα άρματα και τα τσαπράζια. Οι δύο πολιτικοί αντίπαλοι σταματούν τη φιλονικία. Οι χωριάτες σηκώνονται όρθιοι. Ο Παπαρρίζος κρύβει βιαστικά το γράμμα στον κόρφο του. Ο Μαγουλάς βγαίνει δύο βήματα έξω από την πόρτα και αρχίζουν όλοι τον τεμενά με θλιμμένο και ταπεινό ύφος. Ο Ντεμής Αγάς φεύγει μαζί με τη συνοδεία του εφίππως)

Μαγουλάς: Τί τάχα εἶν' αὐτός;

Χαδούλης: Καί τί τόν ἔχουμε 'μεῖς;

Μπιρμπίλης: Δέν εἴμαστε πιά δοῦλοι του κι αὐτός δέν εἶν' ἀφέντης!

Ραντζάκος: Μόλις, ὅμως, ὁ Ντεμῖς Ἀγᾶς προβάλλη στό χωριό, πάλιν ἡ κρυμμένη μέσα μας ἀπό αἰῶνες δουλωσύνη μᾶς κάμη νά λησμονοῦμε τούς ὄρκους καί τήν ἀνεξαρτησία μας.

Τζουμάς: Ἀθέλητα αισθανόμαστε τόν προπατορικό τρόμο μέσα μας ἀνυπόταχτον. Ἡ ἐλάχιστη τούτη συνοδεία φαίνεται στά μάτια μας συνοδεία κάποιου μεγάλου καί φοβεροῦ πασᾶ τῶν περασμένων χρόνων, ἀπό ἐκείνους πού ἐτρόμαζαν τούς πάππους καί προπάππους μας καί ἄφηναν φριχτή παράδοση στή γενεά τους. Καί ἀπό τήν ἐπίδραση τῆς παραδόσεως αὐτῆς καί ἀπό τά φοβισμένα σπέρματα τῶν προγόνων, πού φέρνουμ' ἀπαράλλαχτα στό αἷμα μας ἐμεῖς οἱ Καραγκούνηδες, ἀρχίζουμε νά αισθανόμαστε τόν ἀέρα περίγυρα γεμάτον ἀπό φρίκη καί ἀπειλή. Φόνοι καί δαρμοί καί βάσανα καί πυρκαϊές, ὅλα τά κακά, ὅσα ὑπόφεραν ἀπό τούς Τούρκους δεσπότας οἱ πρόγονοί μας, ζωγραφίζονται τώρα ἐμπρός στά μάτια μας, βουίζουν τά παράπονα καί οἱ στεναγμοί στ' αὐτιά μας καί μᾶς σπρώχνουν, νεκρούς ἀπό τόν φόβο, στό δουλικό καί ἀπαραίτητο προσκύνημα.

Τρίκας: Δέν πρέπει συγχωριανοί ὅταν φανερώνετ' ἐμπρός μας, ἀσυνειδήτως, σάν νά κινούμαστ' ἀπό κανένα ἐσωτερικόν ἐλατήριον, νά σηκωνόμαστε καί νά τοῦ κάμουμε ταπεινό χαιρετισμό καί μετά ὅταν λείπ' ἀπό τά μάτια μας, εὐθύς νά θυμώνουμε συναμεταξύ μας, γιά τόν πρόστυχον αὐτόν φόρον τῆς δουλείας μας.

Παπαρρίζος: Ἐμπρός, ὀρκιστῆτε ὅλοι πῶς ὅταν ἄλλη φορά ξαναφανῆ, κανεῖς νά μὴν τόν προσκυνήση, οὔτε νά τοῦ προσηκωθῆ.

Μετά τον ὄρκο των χωρικών, γίνεται μία περιγραφή των καθημερινῶν δραστηριοτήτων των γυναικῶν του χωριού η οποία εντάσσεται στην αρχή της δεύτερης σκηνῆς του δραματοποιημένου κειμένου ως σκηνική οδηγία. Παράλληλα ο

Βαλαχάς μονολογεί εκτενέστατα, αναφέροντας σημαντικές λεπτομέρειες από την πορεία της ζωής του και συγκρίνοντας τον πρότερο καλό βίο με αυτόν τον τωρινό στο Νυχτερέμι. Τα λόγια αυτά αντλούνται από το αφηγηματικό μέρος, εκτός από την τελευταία φράση που ανήκει στο διαλογικό, την οποία ξεστομίζει με έκφραση απέχθειας όταν βλέπει τον ζητιάνο να εισέρχεται στη σκηνή με το γαϊδουράκι του και τον χτυπημένο παραγίο του πάνω σε αυτό.

Ο διάλογος που ακολουθεί μεταξύ Τζιριτόκωστα και Κρουστάλλως διατηρείται όπως έχει γραφτεί από τον Καρκαβίτσα και στο νέο κείμενο με μία ακόμη επανάληψη της φράσης: «Κάμε, κυρά, ένα καλό...», ενώ όταν εκείνος πλησιάζει τον Βαλαχά, η τριτοπρόσωπη αφήγηση, σχετικά με την εμπάθειά του δεύτερου για τους ζητιάνους, μετατρέπεται σε πρωτοπρόσωπη. Ο αμέσως επόμενος διάλογος μεταξύ Βαλαχά και Τζιριτόκωστα, ο οποίος ζητά επίμονα ελεημοσύνη, ενώ ο πρώτος αυτοτραυματίζεται (εκτενής σκηνική οδηγία) και στο τέλος τον ξυλοφορτώνει, μεταγράφεται ίδιος με κάποιες εμβόλιμες νέες φράσεις - δύο από αυτές είναι μερικώς επαναλαμβανόμενες - σε μορφή στιχομυθίας. Αυτές είναι, εκτός από την τελευταία φράση που ανήκει στο διαλογικό μέρος του πρωτότυπου, οι εξής:

Βαλαχάς: Φῶγε ἄθλιε ζητιάνε ἀπό δῶ!

Τζιριτόκωστας: Κάμε τό ἔλεός σου, ἀφέντη μου!

Βαλαχάς: Κορόιδο δέν ἔγινα ποτέ τ' ἀκοῦς;

Τζιριτόκωστας: Θεός σ'χωρέσ' τή μάννα σου καί τόν...

Βαλαχάς (Τον ρίχνει κάτω και αρχίζει να τον χτυπά): Νά, ἄτιμε! Νά, νά!

Στη δεύτερη σκηνή εντάσσεται επίσης και ένα τμήμα του δεύτερου κεφαλαίου (Μυστήρια της ζητιανιάς). Σε αυτή, ο συγγραφέας παρουσιάζει την αντίδραση των χωρικών για τον ξυλοδαρμό του Τζιριτόκωστα από τον Βαλαχά – διάλογος που έχει περάσει σχεδόν ατόφια και στο νέο κείμενο με εξαίρεση τη φράση: «Ένας τέτοιος ἄρχοντας ἔχει βέβαια τό δικαίωμα νά κάνη ὅ,τι θέλει» που προέρχεται από το αφηγηματικό μέρος - μετά από πολλές σελίδες περιγραφής της ζωής των ζητιάνων στα Κράκουρα, καθώς και του Τζιριτόκωστα από τα παιδικά του χρόνια ως και την προηγούμενη μέρα που ο παραγίος του ξυλοφορτώθηκε από τον Γαλήπ Αγά, ενώ ο Τζιριτόκωστας μπόρεσε να ξεφύγει. Αυτή η τελευταία ιστορία θα κρατηθεί για να ειπωθεί παρακάτω από το στόμα του Τζιριτόκωστα, ώστε να υπάρξει πληροφόρηση του κοινού.

Εν συνεχεία, όλοι τρέχουν να τους χωρίσουν και ο Βαλαχάς χτυπά κατά λάθος από τον θυμό του τον Παπαρρίζο στο μέτωπο (σκηνική οδηγία). Ο μονόλογος του Βαλαχά όπου αισθάνεται ενοχές για την πράξη του, εισάγεται και αυτός στο δραματοποιημένο κείμενο από το αφηγηματικό μέρος σε πρώτο πρόσωπο, ενώ η επόμενη στιχομυθία μεταξύ των χωρικών και του Παπαρρίζου αρχικά και του Τζιριτόκωστα και των χωρικών έπειτα, αντλείται από το διαλογικό μέρος με κάποιες φράσεις από το αφηγηματικό και με κάποιες καινούργιες, όπως είναι στα σημεία: α) όταν εκείνοι ενδιαφέρονται για την σωματική κατάσταση του ιερέα:

Χαδούλης: Πονᾶς;

Μπιρμπίλης: Γιά νά ἰδοῦμε τήν πληγή;

β) όταν ο Τζιριτόκωστας επικαλείται τη βοήθειά τους προσποιούμενος πως το τέλος του πλησιάζει:

Ραντζάκος: Κουράγιο, μή λιές τέτοια πράγματα!

Κράπας: Ποῦ εἶσαι χτυπημένος;

Τζουμάς: Τίποτε δέν ἔχ'ς! Σήκω!

γ) όταν ο Τζιριτόκωστας τους ζητά λίγο ρακί για να τονωθεί και ο Μαγουλάς του το προσφέρει, ενώ μετά προτείνει τη μεταφορά του σε ένα καλύτερο μέρος:

Μαγουλάς: Μιά στιγμή νά πάω νά σοῦ φέρω. (Φεύγει τρέχοντας για το μαγαζί του)

Τζιριτόκωστας: Θέ μου, πόσα βάσανα ν' ἀντέξω ὁ ἄμοιρος; Ψυχούλα εἶν' αὐτή! Πόσα νά βαστάξῃ;

Μαγουλάς (Ξαναγυρίζει και του δίνει να πει): Νά πιές! (Όλοι τον βοηθούν να σηκωθεί) Ἐγώ λιέω νά τόν πᾶμε σέ τοῦτον ἐδῶ τόν ἀχυρῶνα.

Τζιριτόκωστας (Περπατά με δυσκολία βογκώντας): Μή λησμονάτε τόν παραγιό μου καί τό γαῖδουράκι μου. (...).

δ) όταν προσφέρεται ο Τζουμάς να κουβαλήσει τον σύντροφο του ζητιάνου μέσα στον αχυρώνα:

Τζουμάς: Ἐγὼ πάω νά φέρω τόν παραγιό.

ε) ὅταν ὁ Τζιριτόκωστας ζητά νά ἔχει κοντά τὸ γαῖδουράκι του καὶ ὁ Χαδούλης ανταποκρίνεται:

Χαδούλης: Ἀφοῦ ἔτσι ὀρίζεις, θά σ' τό φέρω ἐδῶ σιμά, θά τό δέσω καί θά τοῦ βάλω ἄφθονη φάκνα.

στ) ὅταν οἱ χωρικοὶ θέλουν νά γδύσουν τὸν ζητιάνο, ὥστε νά δουν πού εἶναι χτυπημένος, ἀλλά ἐκεῖνος ἀρνεῖται:

Τζιριτόκωστας: Ὅχι, δέ θέλω μέ τίποτις! (...)

Στην ἐρώτηση τοῦ Ραντζάκου: «Μά τό παιδί, ἀπό δῶ, τί ἔπαθε κι εἶν' ἔτσι καταματωμένο καί μισοζώντανο;» ὁ Τζιριτόκωστας ἀπαντᾷ παραπλανητικά πως τὸ χτύπησαν κάποιοι στρατιῶτες, ἐνῶ ἐκεῖνος ἐφύγε τρέχοντας, με φράσεις κυρίως ἀπὸ τὸ ἀφηγηματικὸ μέρος σε μορφή μονολόγου. Ὅλοι δείχνουν τὴν ἀγανάκτησή τους γιὰ τὴ συμπεριφορὰ τῶν στρατιωτῶν εἴτε με λόγια πρωτότυπα, ὅπως ὁ Κράπας: «Τούς ἄτιμους! Δέν εἶν' ἄνθρωποι αὐτοί!» καὶ ὁ Ραντζάκος στὴν ἀρχὴ τοῦ μονολόγου του: «Παντοῦ τά ἴδια κάμουν!» καὶ ἐν συνεχείᾳ με λόγια ἀπὸ τὸ ἀφηγηματικὸ μέρος, εἴτε με ἀτόφια ἀπὸ τὸ διαλογικὸ, ὅπως ὅλοι οἱ υπόλοιποι.

Τὴν πραγματικὴ ἱστορία γιὰ τὸ ξυλοφόρτωμα τοῦ παραγιού τὴ μαθαίνουμε ἐμβόλιμα – ὅπως ἀναφέρθηκε ἀνωτέρω – ἀπὸ τὸν Τζιριτόκωστα ὅταν θά ἔχουν φύγει ὅλοι – καὶ ὁ Ραντζάκος ἐπίσης ἐνῶ στὸ πρωτότυπο μένει μαζί με τοὺς ζητιάνους – με προτροπὴ τοῦ Παπαρρίζου που ὁμως δὲν ὑπάρχει στὸ λογοτεχνικὸ κείμενο, ἐξυπηρετώντας ἔτσι τὴν πλοκὴ τοῦ δραματοποιημένου κειμένου:

Παπαρρίζος: Χριστιανοί, ὅσοι ἔχουμε κάτι περίσσιο στό σπίτι μας νά τό φέρουμ' ἐδῶ στοὺς ταλαιπωρημένους ἀδελφούς μας. (Φεύγει μαζί με τὸν Ραντζάκο, τὸν Κράπα, τὸν Μπιρμπίλη, τὸν Τζουμά καὶ τὸν Μαγουλά)

Τζιριτόκωστας (Κατ' ἰδίαν): Ἐχθές ὁμως λίγο ἔλειψε νά τά πληρώσω ὅλα μου τά καμώματα μέ τό παραπάνω. Ἀπὸ τὴν αὐγὴ εἶχαμε κατεβῆ

στό Κισερλή κι ἐγυρίζαμε στά σπίτια, ὅπου μᾶς ἐλεοῦσαν καλά οἱ Τοῦρκοι. Κατά τό μεσημέρι εὐρεθήκαμε ἐμπρός στήν αὐλόπορτα τοῦ Γαλήπ Ἀγᾶ. Ὁ ἀγᾶς ἦταν στὸν ἀντρωνίτη καθισμένος σ' ἓνα στρωσίδι κι ἔτρωγε μέ τά παιδιά του. Καθὼς μᾶς εἶδε, μᾶς ἔκραξε κοντά καί μᾶς ἔδωκε νά φᾶμε πλουσιοπάροχα. Ἐπειτα μᾶς ἐρώτησε τό πῶς καί ποῦ μέ λίγα λόγια, κι ἔπειτα ἐτραβήχθηκε στὸν γυναικωνίτη λέγοντάς μας νά πλαγιάσουμ' ἐκεῖ, νά μή μᾶς φάγη τό ἡλιοπύρι μέσα στό μεσημέρι. Ἐμπρός στὸν ἀντρωνίτη τοῦ Γαλήπ Ἀγᾶ ἦταν μεγάλο περιβόλι περικλεισμένο ἀπὸ ψηλούς τοίχους. Τό περιβόλι εἶχε διάφορα πωρικά καί πολλές μυγδαλιές, τὸν κυριώτερο πλοῦτο τοῦ χωριοῦ. Ἐγὼ ἔρριξα τό μάτι ἐκεῖ καί ἡσυχία δέν εὔρισκα. Ἀληθινὰ τά μύγδαλα ἦσαν ἀκόμη ἄδετα καί τ' ἄλλα ὅμως πωρικά εἶχαν πολὺ χειρότερα. Ἄν ἐγέμιζα τά σακκούλια μου μέ μύγδαλα, ἡμποροῦσα νά τά πουλήσω σέ τίποτα κουτούς στὸν δρόμο. Καί ἂν δέν τά ἐπουλοῦσα, τά ἔχυνα τέλος. Τί θά ἔχανα; Τὴν τσόχα ἢ τά ραφτικά; Ἄφησα νά περάση λίγη ὥρα· ἔπειτα ἐσήκωσα τὸν παραγιό κι ἐμπήκαμε στό περιβόλι. Ἐφθάσαμε φυλαχτά στίς μυγδαλιές, ἀνέβηκα στήν πλέον φορτωμένη καί ἄρχισα νά ραβδίζω τά λυγιστὰ κλαδιά, ἐνῶ ἐσύναζεν ὁ παραγιός στίς ποδιές του τά τσίγαλα. Ὁ ἀγᾶς ὅμως δέν εἶχε κοιμηθῆ ἀκόμη. Ἄκουσε τό ράβδισμα, ἐπετάχθηκε μέ τὴν πάλλα καί ἄρπαξε τὸν παραγιό ἀπὸ τά λαιμοτράχηλα. Ἐγὼ βλέποντάς τον ἔβαλα ὅλη μου τὴ δύναμη, ἐπήδησα στή μάντρα, ἀπ' ἐκεῖ ἔπεσα στὸν δρόμο κι ἔγινα ἄφαντος. Ὁ ἀγᾶς ἔδειρε μέ τίς διπλαριές τὸν παραγιό ὅσο πού ἀπόστασεν. Ἐπειτα αἱματοκυλισμένο τὸν ἔρριξεν ἔξω ἀπὸ τὴν αὐλόπορτα. Ὁ Μουτζούρης, ὅταν ἐβεβαιώθηκε πὼς ἦταν μόνος, ἐσηκώθηκεν ἐλεεινός, κι ἐβγήκε τρικλίζοντας ἀπὸ τό χωριό. Ἐγὼ ἤμουν ἐκεῖ κοντά κρυμμένος σ' ἓνα χάλασμα τζαμιοῦ. Ἡῦρα ἓνα γαιδουράκι πού ἔβασκε σαμαρωμένο, ἔδεσα ἐπάνω κουβάρι τὸν παραγιό κι ἔφυγα σύνταχα.

Μία καινούργια φράση προστίθεται στο δραματοποιημένο κείμενο, όταν όλοι φέρνουν τρόφιμα για τους ζητιάνους, από τον Ραντζάκο («Εγώ λίγη κουρκούτη»), ενώ η επόμενη που βγαίνει από το στόμα του Παπαρρίζου («Φάγε για νά συνέρθης») υπάρχει στη ροή της διήγησης του Καρκαβίτσα σε υποτακτική έγκλιση. Ύστερα από τον μονόλογο του ζητιάνου (φράσεις από το αφηγηματικό μέρος) για τους φρικτούς πόνους που αισθάνεται σε όλο του το σώμα από το ξυλοκόπημα, όλοι επικρίνουν την ανάρμοστη συμπεριφορά του Βαλαχά. Πρώτος ο Παπαρρίζος θα πει: «Ή πράξη τοῦ τελωνοφύλακα δέν ἦταν σωστή καί ἄδικα θύμωσε μαζί σου» - φράση που δεν υπάρχει στο λογοτεχνικό κείμενο – ενώ οι υπόλοιποι που συμφωνούν με τον Παπαρρίζο μιλούν με φράσεις οι οποίες πηγάζουν και αυτές μέσα από τη ροή της διήγησης.

Τελευταίος εισέρχεται ο Μαγουλάς που κρατά ένα δαυλί για να το δώσει στους ζητιάνους, ώστε να μη μείνουν στα σκοτεινά κατά τη διάρκεια της νύχτας, μιλώντας με μία φράση από το αφηγηματικό μέρος, εν αντιθέσει με την έγκυο γυναίκα του που τον επιπλήττει αρπάζοντάς του το δαυλί, με λόγια ατόφια από το διαλογικό. Όταν φεύγει η Κρουστάλλω, στο δραματοποιημένο κείμενο, ο Μαγουλάς δέχεται μία ηπιότερη επίπληξη από τους Παπαρρίζο και Ραντζάκο, με λόγια που εκπηγάζουν από τη ροή της διήγησης του Καρκαβίτσα μερικώς όμως τροποποιημένα:

Παπαρρίζος (Στον Μαγουλά): Δέν ἐσυλλογίσθηκες πώς ἔπειτ' ἀπό τό ἡλιοβασίλεμα δέ βγάζουν δαυλί ἀναμμένο ἀπό τά σπίτια. Ἀφοῦ ξέρης ἂν γίνῃ τέτοιο πράγμα, ἢ γυναῖκα γεννᾷ ὄλο θηλυκά παιδιά.

Ραντζάκος: Ἔχει δίκιο ἢ γυναῖκα! Ἔως τώρα ἔχει γεννήσει πέντε στό ἐρμόσπιτό σας καί, τόσα πού ἔκανε, δέν ἤμπορεῖ νά τά κόψη.

Μαγουλάς: Τώρα ἐκατάλαβα τό λάθος μου!

Η δεύτερη σκηνή τελειώνει με την αποχώρηση των χωρικών, αφού μιλήσει πρώτα ο Ραντζάκος με φράσεις που δεν υπάρχουν στο λογοτεχνικό κείμενο: «Λοιπόν, ἔμεῖς νά πηγαίνουμε σιγά-σιγά. Μή στενοχωριέστε πού θά μείνετε στά σκοτεινά γιατί ὅπου νά ἔναι θά ξημερώσει», ενώ ο Τζιριτόκωστας, όταν έχουν ήδη φύγει, ξεδιπλώνει την κορμοστασιά του και εκφράζει την έντονη ευαρέσκειά του που κατάφερε να κοροϊδέψει τους Καραγκούνηδες με λόγια από το αφηγηματικό και το διαλογικό μέρος.

Η πρώτη σκηνή της δεύτερης πράξης αντλεί τη δράση της από το τρίτο κεφάλαιο (Τά βότανα) του λογοτεχνικού έργου. Αξιοσημείωτο εδώ είναι πως αποφεύγεται η λεπτομερής εξιστόρηση της ζωής του Μουτζούρη, επειδή δεν εξυπηρετεί την πλοκή του δραματοποιημένου κείμενου. Οπότε η σκηνή αυτή αρχίζει με τον απόφιο διάλογο των ζητιάνων από το λογοτεχνικό κείμενο – εκτός από μία επιπλέον καινούργια φράση: «Άχ, ἄτιμε Γαλήπ Αγαῖ πού μέ χτύπησες ἀλύπητα!» - όπου ο Μουτζούρης πληροφορεί τον Τζιριτόκωστα πως πνέει τα λούστια, ενώ ο δεύτερος αμφιβάλλει γι αυτό και τον παροτρύνει να βγουν έξω στο χωριό, ώστε να συνεχίσουν το επαιτικό τους έργο.

Πριν βγει ο Τζιριτόκωστας για να επιτελέσει το έργο του, ο συγγραφέας μας παρουσιάζει μία υπέροχη εικόνα – η οποία εντάσσεται ως σκηνική οδηγία στο δραματοποιημένο κείμενο – όπου βγάζει από το αχυρένιο στρώμα το μαστούνι του που είχε μέσα τις χρυσές του λίρες, για να τις μετρήσει μακριά από ξένα και επίβουλα μάτια.

Ο Τζιριτόκωστας βγαίνει στο χωριό μόνος του και προσπαθεί να διαγουμίσει τα σπίτια των Καραγκούνηδων τα οποία όμως είναι όλα ερμητικά κλειστά, μονολογώντας με φράσεις κυρίως από το αφηγηματικό μέρος. Κατά τύχη ανακαλύπτει πίσω από το κονάκι τις γυναίκες του χωριού που ξεφυλλίζουν αραποσίτι. Χωρίς να κάνει αισθητή την παρουσία του, παρακολουθεί τον διάλογό τους, σχετικά με τη μαγγανευτική δύναμη των ζητιάνων, ο οποίος παραμένει ίδιος και στο δραματοποιημένο κείμενο.

Ο Τζιριτόκωστας εμφανίζεται, αλλά οι γυναίκες τον αγνοούν εξακολουθώντας να κάνουν τη δουλειά τους απερίσπαστα. Εκείνος αναγνωρίζει ανάμεσα στις γυναίκες την Κρουστάλλω, τη γυναίκα που το προηγούμενο βράδυ επέπληξε τον άντρα της εξαιτίας του πόθου της για απόκτηση αρσενικού παιδιού, θεωρώντας την εύκολα χειραγωγήσιμη ώστε να πουλήσει τα βότανά του, ενώ παράλληλα με την παρουσίασή τους κεντρίζει το ενδιαφέρον και των άλλων γυναικών. Η στιχομυθία που αναπτύσσεται μεταξύ τους περιέχει φράσεις από το διαλογικό μέρος, το αφηγηματικό, αλλά και πρωτότυπες, όπως όταν η Παναγιώτα (κόρη του Παπαρρίζου) βρίσκει τον κόκκινο κώνο καλαμποκιού και ο Τζιριτόκωστας αναρωτιέται: «Γιατί χοροπηδά ἔτσι; Τί σημαίνει τοῦτο;».

Μετά την εύρεση του κόκκινου κώνου από την Παναγιώτα, ο Καρκαβίτσας μας διηγείται εκτενώς πώς ο Παπαρρίζος και ο Τρίκας που είχαν αδερφική φιλία θέλησαν να τη διατηρήσουν για πάντα, αρραβωνιάζοντας τα παιδιά τους από μικρή

ηλικία. Ο Χαδούλης (γιος του Τρίκα) όμως όταν κατάλαβε πως ήταν περιζήτητος γαμπρός, άφησε την Παναγιώτα και αρραβωνιάστηκε την Αννέτα (κόρη του Μπιρμπίλη). Όλη αυτή η ιστορία ακούγεται από την Παναγιώτα σε ένα μακροσκελή μονόλογο στον οποίο εκθέτει επίσης τα συναισθήματα της για αυτήν την πράξη του Χαδούλη, όπως επίσης και τον τρόπο με τον οποίο θα επιστρέψει, ποτίζοντάς τον με κάποιο από τα βότανα του ζητιάνου.

Από τη διήγηση του συγγραφέα προκύπτουν ομοίως και οι επόμενες φράσεις του Τζιριτόκωστα που διαφημίζει τα βότανά του στις γυναίκες, της Κράπαινας - εκτός από την πρώτη φράση που αντλείται από το διαλογικό μέρος – η οποία ζητάει βότανο από τον ζητιάνο για να μείνει στέρφα, αφού έχει γεννήσει ως τώρα δώδεκα παιδιά, της Παπαδιάς που μαλώνει την προηγούμενη επειδή πηγαίνει ενάντια στο θέλημα του Θεού και της Κράπαινας πάλι που της απαντά πως κουράστηκε να γεννάει κάθε χρόνο.

Όλος ο υπόλοιπος διάλογος μεταξύ Τζιριτόκωστα και γυναικών παραμένει σχεδόν ο ίδιος όπως και στο λογοτεχνικό κείμενο, με κάποιες όμως πρόσθετες φράσεις από το αφηγηματικό μέρος, όπως όταν όλες οι γυναίκες επαινούν με περιπαικτική διάθεση τη Σταμάτω για την ιστορία που τους έχει διηγηθεί σχετικά με την εκατόχρονη γριά, όταν η Παπαδιά παροτρύνει και τις υπόλοιπες να προσφέρουν κάτι στον ζητιάνο, ώστε να μην πεθάνει από την πείνα και όταν η Σταμάτω μαλώνει τον ζητιάνο που δεν τους ζήτησε μέχρι στιγμής κάτι. Η σκηνή αυτή θα κλείσει με τον ζητιάνο να ενημερώνει τις γυναίκες πως θα περάσει από τα σπίτια τους να του δώσουν ό,τι προαιρούνται, έχοντας στον νου πως θα ήταν ευκολότερο να τις εκμεταλλευτεί, αν επισκεπτόταν την καθεμία χωριστά στο σπίτι της (φράσεις από το διαλογικό μέρος).

Η επόμενη σκηνή (β') βρίσκει τον Τζιριτόκωστα, αφού έχει περάσει πρώτα από τα άλλα σπίτια για ελεημοσύνη, έξω από το σπίτι της Κρουστάλλως με γεμάτα τα σακούλια του (σκηνική οδηγία), μονολογώντας με λεπτομέρεια για τη σκληρότητα των γυναικών που επιζητούσαν το κακό των συγχωριανών τους ή ακόμη και των συγγενών τους, καθώς και τον τρόπο που χρησιμοποιούσε για να αποσπάσει όσα περισσότερα και ακριβότερα αγαθά μπορούσε από εκείνες. Σε αυτήν την περίπτωση αντιλαμβανόμαστε προφανώς πως η σχοινοτενής διήγηση του Καρκαβίτσα μετατρέπεται σε προσωπικό μονόλογο.

Η Κρουστάλλω καλεί στο σπίτι της τον ζητιάνο και πρώτο μέλημά της είναι να τον φιλέψει. Γι αυτήν της την κίνηση, ο Τζιριτόκωστας της εύχεται επιτηδευμένα

με λόγια που όμως δεν υπάρχουν στο λογοτεχνικό κείμενο: «Νά 'χεις όλα τά καλά του Θεού! Ό,τι πιάνεις χρυσός νά γίνεται!», ενώ εκείνη μετανιωμένη του ζητά συγγνώμη για τις βρισιές που εκστόμισε εναντίον του, με φράσεις από το αφηγηματικό μέρος.

Μετά από κάμποσα κολακευτικά σχόλια του ζητιάνου προς εκείνη, ο διάλογός τους τώρα στρέφεται γύρω από την περιέργεια της Κρουστάλλως να μάθει αν το έμβρυο που κυφορεί στα σπλάχνα της είναι αρσενικό. Προκειμένου να το διαπιστώσει αυτό ο ζητιάνος σφάζει το μοναδικό αρνί του σπιτιού, διχοτομεί το νεφρό του, το απιθώνει στη θράκα και ισχυρίζεται πως αν εκείνο κλείσει τότε σίγουρα φέρει μέσα της αρσενικό παιδί. Σε κάποιες κινήσεις του διχοτομημένου νεφρού, η Κρουστάλλω αναθαρρεύει και νομίζει πως τα δύο κομμάτια του θα ενωθούν, εκφέροντας μία νέα φράση βγαλμένη από τα εσώψυχά της: «Άχ! Μακάρι Παναγία μου!». Το νεφρό όμως καίγεται και ο ζητιάνος για να την παρηγορήσει της λέει πως έχει φάρμακο για να αλλάξει το φύλο του εμβρύου ή και, αν ακόμη θέλει, να το ρίξει, κάτι που όμως θεωρεί μεγάλη αμαρτία και σταυροκοπιέται, ενώ παράλληλα εκφέρει τη φράση: «Κύριε έλεησον!», η οποία δεν υπάρχει στο πρωτότυπο.

Όλος αυτός ο διάλογος εκπηγάει από τη ροή του λογοτεχνικού κειμένου, πότε από το αφηγηματικό μέρος και πότε από το διαλογικό ή και από τα δύο μέρη σε συνδυασμό. Αξίζει να σημειωθεί πως η παραστατική αφήγηση του συγγραφέα σχετικά με το διχοτομημένο νεφρό πάνω στη θράκα που περιέχει τις αντιδράσεις της Κρουστάλλως και του Τζιριτόκωστα, εντάσσεται στο δραματοποιημένο κείμενο, ανάλογα με το ομιλόν πρόσωπο, ως σκηνική οδηγία.

Η Κρουστάλλω δέχεται να πάρει το φάρμακο - το οποίο είναι μία σκόνη σε τρεις δόσεις - ώστε να πετύχει το επιθυμητό αποτέλεσμα. Πριν της δωθεί η σκόνη, ο ζητιάνος θα πάρει με έντεχνο τρόπο, ως παχυλή αμοιβή, σχεδόν όλα της τα ρουχικά από το μπαούλο. Σε αυτό το σημείο, επειδή ο συγγραφέας αναφέρει ότι του δίνει μόνο ένα «γαϊτανοκεντημένο σαλβάρι» και ένα «βρακοπουκάμισο» (άλλη μία νέα φράση που ακούγεται εδώ από την Κρουστάλλω: «Νά, πάρ' το!»), για να υπάρξει μία πληρέστερη αίσθηση του αδειάσματος του μπαούλου από την απληστία του ζητιάνου, προστίθεται στο δραματοποιημένο κείμενο ένα νέο ακόμη τμήμα διαλόγου στον ήδη υπάρχοντα, σχετικά με τα υπόλοιπα ρούχα που της παίρνει:

Τζιριτόκωστας (Με κλαψιάρικη φωνή): Ά! Θά μοῦ δώσης καί τούτη τή
φουστανοποδιά;

Κρουστάλλω (Χωρίς αντίσταση): Νά, πάρ' τη κι αυτή!

Τζιριτόκωστας: Κι εκείνον τόν κεφαλόδεσμο;

Κρουστάλλω: Δέν μπορῶ νά κάμω κι ἄλλιῶς!

Η Σταμάτω τους ενημερώνει ότι έρχεται ο Μαγουλάς. Εδώ εντάσσεται μία σκηνική οδηγία μέσα από το λογοτεχνικό κείμενο, όπου φαίνεται με λεπτομέρεια η δράση του καθενός, ώστε όταν έρθει ο Μαγουλάς να μην αντιληφθεί τίποτα. Στην αναστάτωσή τους αυτή, η Κρουστάλλω προσθέτει μία καινούργια φράση («ὦ, Θεέ μου τί ἔκαμα!») στην αρχή του μονόλογου της, μετανιώνοντας για όλα αυτά που έπραξε προηγουμένως. Στη συνέχεια ο μονόλογος αυτός αντλεί το μεγαλύτερο τμήμα του από το αφηγηματικό μέρος, ενώ η τελευταία φράση είναι από το διαλογικό, όπως επίσης και η τελευταία σύντομη στιχομυθία μεταξύ Μαγουλά, Σταμάτως και Κρουστάλλως.

Η πρώτη σκηνή της τρίτης πράξης απορρέει από το τέταρτο κεφάλαιο (Ο βρυκόλακας) του λογοτεχνικού κειμένου, όπου ο τελωνοφύλακας Βαλαχάς έχει στήσει ενέδρα στις εκβολές του Πηνειού ποταμού, ύστερα από εντολή του προϊσταμένου του, για να συλλάβει το παράνομο λαθρεμπόριο που διακινείται από τα μακεδονικά παράλια (οθωμανική αυτοκρατορία) στα θεσσαλικά. Από τον εκτενή μονόλογό του, ο οποίος προκύπτει κυρίως από το αφηγηματικό μέρος και τρεις μόνο φράσεις από το διαλογικό, πληροφορούμαστε πως θα μπορούσε να ζητήσει τη βοήθεια του σταθμάρχη των Τεμπών, αλλά προτιμά να κάνει μόνος του τη δουλειά, ώστε να πάρει όλο το κέρδος από το λαθρεμπόριο.

Οι λαθρέμποροι φθάνουν και ο συνθηματικός διάλογος μεταξύ αυτών και του Βαλαχά παραμένει απολύτως ο ίδιος και στο νέο κείμενο. Η ντουφεκιά που θα ακουστεί και η ξαφνική εμφάνιση του σταθμάρχη μαζί με δύο ευζώνους, θα φέρουν τον Βαλαχά σε μισολυπόθυμη κατάσταση. Η περιγραφή των αντιδράσεων: των λαθρεμπόρων, του σταθμάρχη, των δύο ευζώνων και κυρίως του Βαλαχά, από τον Καρκαβίτσα, βοηθά απόλυτα ώστε να διαμορφωθεί μία λεπτομερής σκηνική οδηγία μέσα στον δεύτερο μονόλογο του Βαλαχά (ο οποίος πηγάζει από το αφηγηματικό μέρος), όπως επίσης και οι δύο επόμενες σκηνικές οδηγίες μέσα σε αυτόν όταν εντοπίζει τους δύο ευζώνους και όταν παίρνει την απόφαση να επιστρέψει στο χωριό.

Η δεύτερη σκηνή βρίσκει τον Τζιριτόκωστα που έχει φύγει από το σπίτι της Κρουστάλλως με σπουδή, να τρέχει προς τον αχυρώνα όπου εκεί βγάζει από τα σακούλια του αυτά που αποκόμισε από τις γυναίκες, για να εκτιμήσει την αξία τους.

Στην ουσία, η σκηνή αυτή περιλαμβάνει μόνο έναν εκτενέστατο μονόλογο του Τζιριτόκωστα που η πρώτη του φράση αντλείται από το αφηγηματικό μέρος, η δεύτερη: «Άραγε έχουν μεγάλη αξία;» είναι πρωτότυπη, ενώ η τρίτη και η τέταρτη εκπηγάζουν από το διαλογικό. Ακολουθεί μία μικρή σκηνική οδηγία από το αφηγηματικό μέρος σε ενεστώτα χρόνο, όπου ο Τζιριτόκωστας βάζει τα ρούχα πάλι πίσω στα σακούλια του, αλλά μένει έντονα προβληματισμένος όταν βλέπει τα ρουχικά της Κρουστάλλως.

Η συνέχεια του αφηγηματικού μέρους με τους φόβους του Τζιριτόκωστα για την επίδραση της σκόνης που έδωσε στην Κρουστάλλω και την εκδικητική μανία των Καραγκούνηδων για τις απάτες που διέπραξε, αλλά και την πρώτη του απόφαση να φύγει από το χωριό μόνος του για να σωθεί από τα χέρια τους, περνά ατόφιο μαζί με κάποιες εμβόλιμες φράσεις από το διαλογικό («Σκοῦρα πάντα!» και «Μπρέ, διάβολε! Σωστά τ'άχω ἢ μοῦ ἔφυγαν;») και στο δραματοποιημένο κείμενο με τη χρήση του πρώτου ενικού προσώπου, ενώ η έξοχη περιγραφή του Καρκαβίτσα όπου ο ζητιάνος μαζεύει όλα του τα υπάρχοντα και τα φορτώνει με λάθος τρόπο στο γαϊδουράκι του γίνεται μία διεξοδικότατη σκηνική οδηγία.

Στο θεατρικό κείμενο εντάσσεται επίσης από το αφηγηματικό μέρος και η αλλαγή της απόφασής του μαζί με την επιχειρηματολογία που αναπτύσσει όπως: ότι θα τον πρόδιδε ο παραγίός του και θα κατέληγε στη φυλακή, ότι θα πάθαινε μεγάλη ζημία στο επαιτικό του έργο αν τον άφηνε εκεί, ότι είχε καταβάλλει ολόκληρο τον μισθό στον πατέρα του παραγιού του (με εναρκτήρια φράση γι αυτό το θέμα από το διαλογικό), ενώ ακόμα δεν είχε τελειώσει ο χρόνος της ενοικίαςής του, ότι θα έχανε το γαϊδουράκι (εναρκτήρια φράση κι εδώ από το διαλογικό) αν έφευγε τώρα επειδή υπήρχε περίπτωση να συναντήσει τον άγνωστο ιδιοκτήτη του, ενώ με τα έντερα του αρνιού της Κρουστάλλως θα μπορούσε να του αλλάξει το χρώμα των τριχών του και να το πουλήσει άφοβα στο πανηγύρι των Φαρσάλων.

Οι δύο φράσεις: «Μωρ', δέν τό κουνῶ κι ἄς γένη θάλασσα! Νά φυλάξουμε ὅμως ἐτοῦτα καλοῦ-κακοῦ!» μετά από τις σκέψεις του αυτές για το γαϊδουράκι εισάγονται στον μονόλογό του ατόφιος από το διαλογικό μέρος του πρωτοτύπου. Η πρόθεσή του να κρύψει όλα αυτά που έχει πάρει από τις γυναίκες του χωριού και το γαϊδουράκι του σε μία μεγάλη κούφια πατουλιά κοντά στο ποτάμι, όπως και η επιστροφή του στο χωριό όπου βλέπει μία αγέλη σκύλων έξω από το σπίτι του Μαγουλά να διαμελίζει το σφαγμένο αρνί, περιγράφεται από μία εκτενέστατη σκηνική οδηγία στο δραματοποιημένο κείμενο. Η τελευταία εικόνα βάζει στα χείλη

του Τζιριτόκωστα μία καινούργια φράση, επηρεασμένη από το αφηγηματικό μέρος: «Τά σκυλιά κομματιάζουν τό σφαγμένο ψιμάρνι τῆς Κρουστάλλως!».

Από το ίδιο μέρος είναι και τα επόμενά του λόγια σχετικά με τους παράδοξους ίσκιους που αγναντεύει στο βάθος του ορίζοντα και επαίρεται για την τεράστια μαγγανευτική δύναμη που ασκεί στους ανθρώπους. Εδώ αξίζει να σημειωθεί πως ακολουθείται μία ετεροχρονισμένη σειρά συγκριτικά με το πρωτότυπο, αφού σε αυτό υπάρχει η εξής σειρά: εικόνα με τους παράδοξους ίσκιους, κομπασμός, επεξήγηση του φαινομένου, ενώ στο δραματοποιημένο κείμενο: εικόνα με τους παράδοξους ίσκιους, επεξήγηση του φαινομένου, κομπασμός, ώστε να δημιουργηθεί τοιουτοτρόπως μία συναισθηματική κορύφωση και να υπάρξει μία αρμονική σύνδεση με τα τελευταία λόγια του Τζιριτόκωστα τα οποία εκπηγάζουν από το διαλογικό μέρος του λογοτεχνικού κειμένου:

«Φαγωθήτε, ζωντόβολα! Δέ σᾶς φτάνει ἡ δυστυχία τῆς ζωῆς· θέλτε νά τή μεγαλώνετε καί μέ τά πάθη σας! Ποιός θά μέ δικάση, ἄν γδύσω ὡς τό κόκκαλο τέτοια παλιοπράματα;»

Η τρίτη σκηνή αρχίζει με μία σκηνική οδηγία όπου εκτός από τον προσδιορισμό του τόπου (αχυρώνας), περιγράφεται με λεπτομέρεια και η άσχημη κατάσταση της υγείας του Μουτζούρη ο οποίος βρίσκεται στα τελευταία του. Ο Τζιριτόκωστας τον πλησιάζει ρωτώντας τον απορημένος τι έχει, με τρεις φράσεις από το διαλογικό μέρος του πρωτοτύπου, ενώ στη συνέχεια όταν δεν παίρνει απάντηση, αφού ο Μουτζούρης κοιμάται με ολάνοιχτα και ναρκωμένα μάτια, αναρωτιέται για τη βουβή συμπεριφορά του με φράσεις που έχουν αντληθεί από το αφηγηματικό μέρος που όμως έχουν μετατραπεί σε πρώτο πρόσωπο ενικού, ενώ ολοκληρώνει τον ειρμό των σκέψεών του με τη φράση από το διαλογικό μέρος σε δυνατό τόνο: «Νά σῶβγη ἀπό τόν νοῦ!».

Ακολουθεί μία σκηνική οδηγία η οποία περιλαμβάνει τη συνδυασμένη αντίληψη από την τελευταία αυτή φράση του Τζιριτόκωστα μαζί με το ροχαλητό του Μουτζούρη, καθώς επίσης και τον έντονο φόβο του για τον περίεργο ήχο, θεωρώντας πως κάτι το απόκοσμο υπάρχει μέσα στον αχυρώνα. Οι επόμενες φράσεις που βγαίνουν από το στόμα του Τζιριτόκωστα απορρέουν από το αφηγηματικό μέρος, αλλά εντάσσονται σε ενεστώτα χρόνο στο δραματοποιημένο κείμενο και διακόπτονται από δύο σκηνικές οδηγίες, ενώ οι τελευταίες τρεις φράσεις, που ζητά

βοήθεια από τους χωρικούς επειδή πεθαίνει ο παραγιός του, προέρχονται από το διαλογικό μέρος του πρωτοτύπου. Μετά από αυτές τις φράσεις ακολουθεί μία σκηνική οδηγία όπου παρουσιάζονται για να τον βοηθήσουν μόνον οι γυναίκες του χωριού.

Οι πρώτες που ρωτούν τον Τζιριτόκωστα τι έπαθε είναι η Κρουστάλλω, η Παπαδιά και η Σταμάτω, των οποίων οι ερωτήσεις περνούν ατόφια και στο δραματοποιημένο κείμενο, όπως και η απάντηση του Τζιριτόκωστα: «Τό παιδί... ό παραγιός μου πεθαίνει!». Οι γυναίκες πλησιάζουν στον αχυρώνα και μόλις διακρίνουν το γυμνό σώμα του Μουτζούρη μέσα στο σκοτάδι, φεύγουν κυριευμένες από πανικό (εκτενής σκηνική οδηγία). Ο Τζιριτόκωστας ζητά τη βοήθειά τους για δεύτερη φορά με λόγια που έχουν αντληθεί από το αφηγηματικό μέρος, ενώ η Κρουστάλλω του απαντά για την τρομάρα που πήρε με δύο ατόφια φράσεις από το διαλογικό.

Η Παπαδιά προσπαθεί να συνετίσει τις άλλες γυναίκες, ώστε να βοηθήσουν τον παραγιό του ζητιάνου με δύο φράσεις που όμως δεν υπάρχουν στο πρωτότυπο: «Γυναίκες έχει δίκιο ό ζητιάνος! Δέν πρέπ' νά τόν αφήσουμε στην τύχη του!». Έτσι στον αχυρώνα μπαίνουν αρχικά η Παπαδιά, η Σταμάτω και η Τζούμιανα ακολουθώντας τον Τζιριτόκωστα όπου διαπιστώνουν πως ο Μουτζούρης έχει εκπνεύσει. Τα λόγια της Σταμάτως, της Τζούμιανας και του Τζιριτόκωστα είναι ίδια με εκείνα του πρωτοτύπου, όπως και τα επόμενα, μετά από τη σχοινοτενή σκηνική οδηγία όπου όλες οι γυναίκες κάθονται γύρω από το πτώμα σιωπηλές και ανέκφραστες, εκτός από της Παπαδιάς που προστίθενται και από το αφηγηματικό μέρος σε δύο σημεία, ενώ η απάντηση («Έν τάξει!») του Τζιριτόκωστα στην προτροπή της Παπαδιάς να βάλουν τον νεκρό Μουτζούρη στο σπίτι του Βαλαχά, δεν υπάρχει στο κείμενο του Καρκαβίτσα.

Η τέταρτη σκηνή εκτυλίσσεται στο σπίτι του τελωνοφύλακα και πέριξ. Ο Καρκαβίτσας μας δίνει μία σαφή εικόνα του ενός από τα δύο δωμάτια του σπιτιού, η οποία εισάγεται στο δραματοποιημένο κείμενο ως σκηνική οδηγία. Ο αρχικός μονόλογος του κουρασμένου Βαλαχά, με τις σκέψεις του γύρω από τη ζωή των Καραγκούνηδων και την αμφιταλαντευόμενη διάθεσή του που πότε μετανιώνει για την ανάρμοστη συμπεριφορά του απέναντί τους και πότε όχι, αρχίζει με μία πρωτότυπη φράση («Ωχ, Θέ μου, τί περιπέτεια κι αυτή!») και στη συνέχεια αντλεί αποσπάσματα από το αφηγηματικό μέρος όπως και οι διάσπαρτες σκηνικές οδηγίες

που υπάρχουν μέσα σε αυτόν, εν αντιθέσει με την τελευταία φράση που είναι από το διαλογικό, όταν βλέπει να μπαίνουν δύο παιδιά μέσα στο σπίτι του.

Στο δραματοποιημένο κείμενο, τα πρώτα λόγια του Βαλαχά, μετά την αντίδραση των παιδιών που φεύγουν τρομαγμένα όταν τον βλέπουν να σηκώνεται από το κρεβάτι, απορρέουν από το αφηγηματικό μέρος, ενώ όταν ακούει έκπληκτος από έξω πως είναι πεθαμένος, απορρέουν και από το διαλογικό και από το αφηγηματικό (καθώς επίσης και οι σκηνικές οδηγίες). Ο διάλογος μεταξύ Βαλαχά και χωρικών που τον προτρέπουν να μπει ξανά μέσα στο σπίτι επειδή νομίζουν πως βρικόλακισε, μένει ο ίδιος και στο δραματοποιημένο κείμενο.

Ο επόμενος μονόλογος του Βαλαχά, που απορεί με αυτήν τη στάση των χωρικών και συλλογίζεται την κακή του τύχη, προκύπτει από το αφηγηματικό μέρος. Εν συνεχεία αναπτύσσεται ένας διάλογος μεταξύ των χωρικών, ατόφιος και στο νέο κείμενο, κατά τον οποίον πείθονται με την προτροπή του Τζιριτόκωστα πως αυτός που εμφανίστηκε στην πόρτα του σπιτιού ήταν ο νεκρός Μουτζούρης και όχι ο Βαλαχάς, αναφωνώντας όλοι μαζί με φράσεις πρωτότυπες: «Ναί, αυτός ήταν! Αναστήθηκε!».

Οι φράσεις προτροπής που αρθρώνονται από την Τζούμαινα και την Κράπαινα ώστε να κλειστούν όλοι στα σπίτια τους κάτω από τα κλινοσκεπάσματά τους προέρχονται από το αφηγηματικό μέρος, όπως επίσης και ο ακόλουθος μονόλογος του Τζιριτόκωστα όπου σκέφτεται να εκδικηθεί τον Βαλαχά, εκτός όμως από τρεις φράσεις: «Πήγαινε, παπᾶ μου· βάλε γλήγορα τό πετραχήλι σου. (Στις γυναίκες) Κι έσεϊς, φέρτε μου λίγο μέλι» που εισάγονται από το διαλογικό, σκόπιμα πιο νωρίς στο δραματοποιημένο κείμενο από ό,τι στο λογοτεχνικό, ώστε ενώ μιλά ο Τζιριτόκωστας για τον ψυχικό πόνο που του προκάλεσε ο Βαλαχάς, να μπορέσει ο Παπαρρίζος να καλύψει την απόσταση ως την εκκλησία σε θεατρικό χρόνο, να φορέσει το πετραχήλι του και να φέρει το βιβλίο με τους εξορκισμούς, χωρίς να υπάρξει κενό στη δράση. Όταν τον βλέπει ο Τζιριτόκωστας ψιθυρίζει κατ' ιδίαν φράσεις πρωτότυπες: «Ωραϊά, ό παπᾶς έφόρεσε τό πετραχήλι του κι έρχεται μέ τό Μέγα Άγιασματάριο στό χέρι. Έγώ όμως θά φροντίσω νά κινῶ όλα τά νήματα! Καί μόνον έγώ!».

Απαγγέλοντας ο Παπαρρίζος έναν εξορκισμό (απόσπασμα) από το ιερό βιβλίο, ο οποίος μεταφέρεται ακέραιος εφ' όσον πρόκειται για εκκλησιαστικό κείμενο, ο Τζιριτόκωστας διαπιστώνει ιδιαιτέρως πως: «Σέ μέγαν ιεράρχη έχει

μεταμορφωθεί ὁ παπᾶς μέ τόν ἐξορκισμό πού διαβάζει». Ἡ εναρκτήρια αὐτή φράση του μονολόγου του εἶναι πρωτότυπη, ἐνῶ το ὑπόλοιπο τμήμα του, ὅπου προσπαθεῖ να πρωτοστατήσει με τις μαγγανευτικές του μεθόδους, ὥστε να πείσει τους χωρικούς πως μόνον ἀπὸ εκείνον ἐξαρτάται ἡ σωτηρία τους, ἐκπηγάζει μαζί με τις διεξοδικές σκηνικές οδηγίες ἀπὸ το ἀφηγηματικό μέρος. Οἱ τελευταῖες μαγικές φράσεις του μονολόγου, που εἶναι ἀπὸ το διαλογικό, ὅταν ἐκφέρονται ἀπὸ τὸν Τζιριτόκωστα, ἀκούγεται ἀπὸ τὴ στέγη του σπιτιοῦ του Βαλαχά ἕνας δυνατός θόρυβος, κάνοντας τους χωρικούς να ἀναφωνήσουν με πρωτότυπες φράσεις: «ὦ, Θεέ μ'! Τί δυνατός θόρυβος!», ὁμοίως και ὁ Παπαρρίζος: «Κύριε τῶν δυνάμεων, σῶσε μας!».

Με τὴ σειρά του ὁ Μαγουλάς ἐκφέρει λόγια σχετικά που προκύπτουν ἀπὸ το ἀφηγηματικό μέρος, ὅπως ἐπίσης και οἱ διάφοροι ἀναμεμιγμένοι ἤχοι που ἀκούν οἱ χωρικοί ὅταν ὁ ζητιάνος ἀσκεῖ τις μαγγανευτικές του δυνάμεις, οἱ ὁποῖοι ἐντάσσονται ὡς σκηνική οδηγία. Ἡ συνέχεια του διαλόγου μεταξύ χωρικών και Τζιριτόκωστα που τους προτρέπει να κάψουν τὸ σπίτι του Βαλαχά και τελικά τους πείθει, περνᾶ σχεδόν ἀκέραια και στο δραματοποιημένο κείμενο ἐκτός ἀπὸ τα διαλογικά μέρη, ὅπου μιλάει ὁ Βαλαχάς μέσα στο σπίτι τα ὁποῖα ὁμως δεν ἐξυπηρετοῦν τὴν πλοκὴ του νέου κειμένου. Ἀπὸ το ἀφηγηματικό μέρος προέρχονται ὅλες οἱ σκηνικές οδηγίες του διαλόγου, καθὼς ἐπίσης και ὁ στερνός μονόλογος του Τζιριτόκωστα στο τέλος τῆς σκηνῆς που παροτρύνει τους χωρικούς να συνεχίσουν τὸ κάψιμο του σπιτιοῦ και να μὴ φοβούνται τὸ ντουφέκι του Βαλαχά, ἀφοῦ οἱ βρικόλακες φτιάχνουν φανταστικά ὅπλα, ἐκτός ὁμως ἀπὸ τὴν ἀρχικὴ φράση που εἶναι πρωτότυπη: «Ἐλάτε ὅλοι ἐδῶ κοντά μου!» και τὴν τελευταία που εἶναι ἀπὸ το διαλογικό: «Φωτιά, παιδιά, γιατί θὰ φύγη!».

Στὴν πρώτη σκηνή τῆς τέταρτης πράξης που ἐκπηγάζει ἀπὸ τὸ τελευταῖο κεφάλαιο (Δικαιοσύνη) του λογοτεχνικοῦ ἔργου, ἡ Κρουστάλλω βρίσκεται στο σπίτι τῆς μαζί με τὴ μικρότερή τῆς κόρη και ὑποφέρει ἀπὸ κεφαλαλγία. Οἱ πρώτες φράσεις που ἐκφέρει ὥσπου να ἔρθει ἡ Σταμάτω να τις πάρει, ὥστε να σωθοῦν ἀπὸ τὴν ὀργή του μπέη για τὸ κάψιμο του κονακιοῦ, εἶναι μία ἐπαναλαμβανόμενη («Τὸ κεφάλι μου!») ἀπὸ το διαλογικό μέρος που ἐνδιάμεσα συμπληρώνεται ἀπὸ ὀρισμένες πρωτότυπες: «Ἄχ, καταραμένε ψειρῆ, τί μοῦ 'καμες! Ἄπ' τόν Θεὸ νά τό εὔρης!».

Ἡ Σταμάτω εἰσέρχεται και τὴν παροτρύνει να φύγουν με μία ἀτόφια φράση ἀπὸ το διαλογικό μέρος και ἡ Κρουστάλλω τὴ ρωτά: «Ποῦ νά πᾶμε;» (πρωτότυπη φράση). Ἡ ἀπάντηση τῆς Σταμάτως ἀντλείται ἀπὸ προηγούμενο μέρος τῆς ἀφήγησης του Καρκαβίτσα:

Οί γυναῖκες τῶν Καραγκούνηδων, κυριευμένες ἀπό τόν ἴδιο τρόπο τῶν αντρῶν, ἐπῆραν τά παιδιά καί τά ζωντανά τους ἀπό τά σπίτια κι ἔφυγαν, νά κρυφθοῦν μέσα στά δάση καί τούς βάλτους. Κι ἐκεῖνες ἐγνώριζαν ἀπό τήν παράδοση πόσον ἀνήμερα κι ἐκδικητικά ἦσαν τ' ἀφεντικά στούς φταῖστες δούλους τους.

Ενώ στο δραματοποιημένο κείμενο παρουσιάζεται ως εξής:

Στά δάση καί τούς βάλτους! Ὅλοι ἐπῆραν τά παιδιά καί τά ζωντανά τους ἀπό τά σπίτια κι ἔφυγαν γιά νά κρυφθοῦν. Ἡξεύρεις πόσον ἀνήμερα κι ἐκδικητικά εἶναι τ' ἀφεντικά στούς φταῖστες δούλους τους. Σήκου!

Και σε αὐτή τη δεύτερη παρότρυνση της Σταμάτως, η Κρουστάλλω ἀπαντά πάλι με λόγια πρωτότυπα: «Ὅχι, δέ θέλω! Θά μείνω ἐδῶ!». Εν συνεχείᾳ, η Σταμάτω μας πληροφορεῖ εκτενῶς με λόγια ἀπό το αφηγηματικό μέρος για το μόνο μέλημα της Κρουστάλλως που εἶναι η σκόνη του ζητιάνου, καθώς και η λήψη αὐτῆς τη συγκεκριμένη μέρα (Πέμπτη) που της εἶχε ορίσει, ἀλλά και το δίλημμά της να την πάρει πιο νωρίς, ὥστε να δει γρηγορότερα το επιθυμητό ἀποτέλεσμα. Η σκηνή κλείνει με την ἀπόφαση της Κρουστάλλως να περιμένει τελικά ὡς την ἡμέρα που της ὅρισε, θεωρώντας πως ἐκεῖνος σίγουρα: «Θά ἔχη τόν λόγο του!» (φράση ἀπό το διαλογικό μέρος).

Στη δεύτερη σκηνή, η ποθητή μέρα για την Κρουστάλλω ξημερώνει κι ἐκεῖνη παίρνει ἀπό σύγχυση και τις τρεις δόσεις της σκόνης ταυτοχρόνως. Τα λόγια του μονολόγου της για τη νέα ζωή που ἐρχεται και οι σκηνικές οδηγίες που ἐνυπάρχουν σε αὐτόν ἐκπηγάζουν ἀπό το αφηγηματικό μέρος, ἐκτός ἀπό δύο φράσεις, που η μία μπαίνει ἐμβόλιμα στον μονόλογο («Ποῖός τό ξέρει!») και η ἄλλη στο τέλος του («Βέβαια· καί τίς τρεῖς μοῦ εἶπεν!»), οι οποίες εἰσάγονται ἀπό το διαλογικό.

Η Σταμάτω εἰσέρχεται και της προτείνει για τρίτη φορά να φύγουν με μία νέα φράση: «Κόρη μ', σήκου νά φύγουμε γιά νά γλυτώσουμε!». Την ἀντίθετη γνώμη της θα ἐκφράσει η Κρουστάλλω με λόγια (εκτενῆς μονόλογος) ἀπό το αφηγηματικό μέρος – ἐκτός ἀπό την τελική ἀπάντηση: «Δέν τό κουνῶ ἀπό δῶ!» που εἶναι ἀπό το

διαλογικό – φοβούμενη τώρα που πήρε τη σκόνη του ζητιάνου, να μην πάθει κανένα κακό και δε φτάσει στο επιθυμητό αποτέλεσμα.

Ανάθεμά σε γιά κόρη! (Τη μουτζώνει) Θά πάρω τίς έγγονές μου καί θά φύγω! Μόνον ή Άσημώ θά μείνει έδω γιά νά έχης συντροφιά. Σ' τήν άφήνω, μπέλτα καί σέ λυπηθοῦν!

Με αυτές τις πρωτότυπες φράσεις, εκτός από την τελευταία που ανήκει στο διαλογικό μέρος, η Σταμάτω της απαντά και φεύγει. Ακολουθεί διεξοδική σκηνική οδηγία από το αφηγηματικό μέρος, όπου η Κρουστάλλω αισθάνεται κνησμό σαν να περπατούν ζώφια σε όλο της το σώμα και εκφράζεται θυμωμένα με δύο φράσεις από το διαλογικό μέρος για την ανυπόφορη κατάστασή της. Η Ασημώ ξυπνά ζητώντας επίμονα να φάει με επαναλαμβανόμενες φράσεις από το αφηγηματικό μέρος, ενώ η Κρουστάλλω μέσα στα νεύρα της θα της πει ορθά κοφτά με μία λέξη: «Σταμάτα!», η οποία όμως δεν υπάρχει στο κείμενο του Καρκαβίτσα.

Στο δραματοποιημένο κείμενο, η Ασημώ ακούγεται και δεύτερη φορά με τις ίδιες επαναλαμβανόμενες φράσεις, ώστε να υπάρξει μία αυξανόμενη ένταση και έτσι να πει η Κρουστάλλω με ύφος ακόμη πιο θυμωμένο στη μικρή της κόρη: «Σκάσε, μωρή, καί πλάνταξε!» (φράση από το διαλογικό μέρος). Με σκηνική οδηγία περιγράφονται λεπτομερώς οι κινήσεις που κάνει η Κρουστάλλω για να δώσει στην Ασημώ κάτι να φάει, καθώς και τι αισθάνεται αφού ο κεφαλόπονος την έχει καταβάλλει ήδη – όπως είδαμε ανωτέρω - από την πρώτη σκηνή και επαναλαμβάνει τώρα τρεις φορές: «Τό κεφάλι μου!» με αδύναμη φωνή, ενώ η Ασημώ παίρνει τα πεντόβολα από το παράθυρο για να παίξει (σκηνική οδηγία). Από έξω ακούγονται φωνές που μας πληροφορούν για την επικείμενη άφιξη του Ντεμής Αγά στο χωριό (νέες φράσεις):

Χαδούλης (Από έξω): Νά φύγουμε γρήγορα γιατί ὅπου 'ναι έρχεται ὁ

Ντεμής Άγᾶς!

Μπιρμπίλης: Κάποιοι έπηγαν νά τόν ειδοποιήσουν στή Λάρ'σα!

Στην τρίτη και τελευταία σκηνή του δραματοποιημένου κειμένου ενημερωνόμαστε από σκηνική οδηγία πως στο χωριό έχει φτάσει ο Ντεμής Αγάς μαζί με τον Τούρκο Πρόξενο, τον Νομάρχη, τον Αρχηγό του Στρατού, ένα Μοίραρχο,

έναν Ανακριτή κι ένα λόχο με έφιππους χωροφύλακες και στρατιώτες. Κάποιοι κολίγοι από τα γύρω χωριά δίνουν αγώνα να σβήσουν τη φωτιά που καίει ακόμη στο κονάκι· παράλληλα οι χωροφύλακες και αρκετοί στρατιώτες αναζητούν τους Καραγκούνηδες, ενώ οι υπόλοιποι (στρατιώτες) κατευθύνονται στο σπίτι του Μαγουλά.

Η Ασημώ ακούγοντας όλη αυτή την οχλαγωγία από έξω, αναφωνεί φοβούμενη με φράσεις από το διαλογικό μέρος και κρύβεται ανάμεσα στα σκέλια της Κρουστάλλως (σκηνική οδηγία). Η κατάσταση της Κρουστάλλως έχει επιδεινωθεί ακόμη περισσότερο, αφού ούτε την κόρη της δεν μπορεί να αγκαλιάσει. Ο κνησμός και ο κεφαλόπονος που αισθανόταν έχουν γίνει αφόρητοι και η ίδια γογγύζει απελπισμένα για άλλη μια φορά: «Ώχ, τό κεφάλι μου! Τό κεφάλι μου! Τό κεφάλι μου!».

Οι στρατιώτες εισβάλλουν στο σπίτι, ρίχνοντας την πόρτα και κραυγάζουν με πρωτότυπες φράσεις, όπως επίσης και η Ασημώ όταν τους βλέπει:

Στρατιώτης Α΄: Άτιμοι όπου καί νά κρυφτήτε θά σᾶς εϋρουμε!

Ασημώ: Μανιό μ΄! Βοήθεια! (Οι στρατιώτες κοντοστέκονται για μια στιγμή αναποφάσιστοι)

Στρατιώτης Β΄ (Στην Κρουστάλλω): Καραγκούνα δέν εἶναι καί τούτη; Ἔνοχη εἶναι! Πάρτε τη! (Παίρνουν την Κρουστάλλω στα χέρια για να την πάνε στο προσωρινό κατάλυμα που έχουν στήσει ο Ντεμής Αγάς, ο Τούρκος Πρόξενος και οι Αρχές δίπλα από το πηγάδι)

Ακολούθως ο Ντεμής Αγάς, έχοντας χάσει την αυτοκυριαρχία του, μονολογεί εκτενώς με φράσεις από το αφηγηματικό μέρος, εκτός από τις τελευταίες πέντε φράσεις του μονολόγου του που είναι από το διαλογικό, για την «τόλμη τῶν Καραγκούνηδων» και την «έξαφνική άνυποταξία τῶν δούλων στά δικαιώματα τοῦ ἀφέντη τους», ενώ ο Νομάρχης, ο Ανακριτής και ο Αρχηγός προσπαθούν να τον καθησυχάσουν με πρωτότυπες φράσεις:

Νομάρχης: Ἡσυχάστε ἀγᾶ μου!

Ανακριτής: Οἱ ἔνοχοι θά εὔρεθοῦν! Μήν ἀνησυχείτε!

Αρχηγός: Όλα θά γίνουν ὅπως πρέπει!

Οι επόμενες φράσεις τους, μέχρι να μιλήσει ξανά ο Ντεμίς Αγάς, προέρχονται από το αφηγηματικό μέρος, εν αντιθέσει με εκείνον που τους απαντά ξαναμμένος για το χαμένο δίκιο του με φράσεις από το διαλογικό. Εισέρχονται οι στρατιώτες με την Κρουστάλλω και ο Αρχηγός της ζητά να αποκαλύψει τους υπαίτιους της πυρκαγιάς με φράσεις από το αφηγηματικό μέρος, αλλά εκείνη, υπό την επήρεια της σκόνης, μένει άναυδη από την παρουσία τόσων αξιωματούχων (σκηνική οδηγία).

Ο διάλογος που ακολουθεί μεταξύ του Ανακριτή και της Κρουστάλλως, μέχρι τη στιγμή που θα εισέλθει ο Μοίραρχος μαζί με τους αιχμάλωτους Καραγκούνηδες, είναι ατόφιος από το διαλογικό μέρος, ενώ οι σκηνικές οδηγίες από το αφηγηματικό, ὅπως επίσης και ο ακόλουθος μονόλογος του Ντεμίς Αγά που βλέπει τους χωρικούς και κατά βάθος θέλει να τους τιμωρήσει, αλλά δεν μπορεί επειδή είναι Έλληνες υπήκοοι, εκτός από την τελευταία του φράση που ανήκει στο διαλογικό.

Ο Ανακριτής απευθύνεται στους χωρικούς με την πρωτότυπη φράση: «Λοιπόν, πείτε μου τί ἔγινε ἀκριβῶς!» και πρώτοι οι άντρες του χωριού, συμπληρώνοντας ο ένας τον άλλον, περιγράφουν τα καθέκαστα σχετικά με τον βρικόλακα αντλώντας φράσεις από το αφηγηματικό μέρος. Ο Ανακριτής δυσπιστεί με αυτά που ακούει και ζητά να μάθει πώς κάηκε το κονάκι (διαλογικό μέρος). Σειρά τώρα έχουν οι γυναίκες που υποστηρίζουν πως ο βρικόλακας έκαψε το κονάκι για να τους εκδικηθεί, αφού ήταν γνωστόν τοις πάσι πως είχαν διαφορές με τον μπέη, χρησιμοποιώντας φράσεις από το αφηγηματικό μέρος. Η συνέχεια της σκηνής αντλείται από το διαλογικό μέρος με τους χωρικούς να επισημαίνουν πως θέλουν να είναι πάντα υπό τη σκέπη του αφέντη τους, ενώ ο Ανακριτής συνεχίζει να έχει τις αμφιβολίες του.

Εισέρχονται δύο στρατιώτες μαζί με ένα γέρο ναυτικό και το γαϊδουράκι του, ο οποίος είναι ο Τζιριτόκωστας με άλλη αμφίεση. Μέσα σε αυτή την αναστάτωση της νέας άφιξης, η Κρουστάλλω φεύγει για το σπίτι της χωρίς να την πάρει κανείς είδηση (σκηνική οδηγία). Ο Τζιριτόκωστας συστήνεται με άλλο όνομα, οι χωρικοί όμως πιστεύουν ακράδαντα πως είναι ο ζητιάνος (διαλογικό μέρος).

Πρώτος από τους χωρικούς που θα εκφέρει διαφορετική άποψη είναι ο Κράπας ο οποίος θα εκφραστεί με μία πρωτότυπη φράση και μία από το αφηγηματικό μέρος: «Δέ νομίζω ὅτι εἶναι αὐτός! Ἔξω ἀπό τή φωνή, τίποτε ἄλλο δέν ἔχει ὁ

γέροντας πού νά μοιάζει τοῦ ζητιάνου», ενώ ο Τρίκας και ο Παπαρρίζος μόνο από το αφηγηματικό.

Από το αφηγηματικό μέρος επίσης είναι και ο ακόλουθος σχινοτενής μονόλογος του Τζιριτόκωστα – εκτός από μία τροποποιημένη φράση περίπου στο μέσον του («Τά πράγματα ἦταν σκοῦρα!») και εφτά φράσεις στο τέλος του που είναι από το διαλογικό – όπου μας πληροφορεί διεξοδικά για το πώς απομακρύνθηκε ηθελημένα από το φοβισμένο πλήθος των χωρικών μετά την πυρκαγιά στο κονάκι, καθώς και για το πώς πήρε την απόφαση να αλλάξει ταυτότητα και να παρουσιαστεί τώρα ως караβοτσακισμένος ναυτικός που έχει χάσει τα πάντα στη ζωή του από ένα ναυάγιο.

Όλοι αισθάνονται οίκτο για τον γέρο ναυτικό, αλλά και δέος για το δύσκολο επάγγελμά του, χρησιμοποιώντας φράσεις από το διαλογικό μέρος, το αφηγηματικό και πρωτότυπες («Τί φοβερή ζωή!»). Ο Ανακριτής δείχνει δυσπιστία και ρωτά τον γέρο ναυτικό με αυστηρό τόνο: «Έχεις πιστοποιητικά;», μία νέα φράση που όμως είναι επηρεασμένη από το αφηγηματικό μέρος. Εκείνος του απαντά πρόθυμα με φράσεις και από το διαλογικό και από το αφηγηματικό, ενώ ακολουθεί σκηνική οδηγία με περιγραφή του αλλοιωμένου εγγράφου μέσα από τη λεπτομερή αφήγηση του Καρκαβίτσα.

Ο Ανακριτής διαβάζει το αλλοιωμένο εγγράφο με μεγάλη προσπάθεια το οποίο αντλείται από το αφηγηματικό μέρος, εν αντιθέσει με την ακόλουθη στιχομυθία που απορρέει από το διαλογικό και αναφέρεται στην τοποθεσία του ναυαγίου και την ελέση του γέρου ναυτικού από όλους τους αξιωματούχους – εξαίρεση εδώ είναι μία νέα φράση που ακούγεται από το στόμα του Αρχηγού: «Νά, πάρε!».

Εισέρχεται ένας λοχίας ο οποίος αναφέρει πως σε κάποιο σπίτι βρήκαν δύο νεκρούς με φράσεις από το αφηγηματικό μέρος. Η συνέχεια αντλείται ατόφια από το διαλογικό ως το σημείο που οι στρατιώτες βγάζουν έξω από το σπίτι τον νεκρό Μουτζούρη και τον απόπληκτο Βαλαχά (σκηνική οδηγία), όπου όλοι αναφωνούν με δύο νέες φράσεις: «Θέ μου! Τί φρίκη!». Αμέσως η Παπαδιά φροντίζει να διασαφηνίσει στον Ανακριτή με λόγια πρωτότυπα, πώς ο πεθαμένος παραγίος του ζητιάνου βρέθηκε στο σπίτι του Βαλαχά:

Μέ τό συμπάθειο, κύριε άνακριτά μπορῶ νά σᾶς ἐξηγήσω; Ὅταν ἐπέθανε ὁ παραγίος τοῦ ζητιάνου, ἐκεῖνος μᾶς ἐζήτησε νά τόν μπάσουμε σ' ἕνα ἄπ' τά σπίτια μας, ἀλλά ἐπειδὴ ἐμεῖς τούς νεκρούς τούς θάβουμε μόλις

πεθάνουν χωρίς μοιρολόγι κι ἐπειδὴ θ' ἀργούσ' ἐκεῖνο τό βράδν ὁ παπαῶς,
τοῦ εἶπα ἐγὼ νά τόν μπάσει στό σπίτι τοῦ Βαλαχᾶ πού εἶχε ἕν' ἄδειο
δωμάτιο κι ἔτσι τό πρωί μέ τήν ἀγὴ νά τόν κηδεύαμε.

Για τον Βαλαχά, εν συνεχεία, μιλά στον Ανακριτή ο Μαγουλάς με λόγια πρωτότυπα στην αρχή και μετά με λόγια από το αφηγηματικό μέρος:

Ἵσο γιά τόν ἄλλον, κύριε ἀνακριτά, ἦταν τελωνοφύλακας κι ἐφύλαγε
πάντα στίς ἐκβολές τοῦ ποταμοῦ. Πῶς ὁμως εὐρέθηκεν ἐκεῖ καί σέ τέτοια
κατάσταση, κανεῖς δέν ἤξεύρει ἀπό μᾶς νά ἐξηγήση.

Ο Παπαρρίζος υποστηρίζει πως η κατάσταση του Βαλαχά οφείλεται στην εκδίκηση του βρικόλακα, χρησιμοποιώντας λόγια και από το διαλογικό μέρος και από το αφηγηματικό, ὅπως ἐπίσης και ο γέρο ναυτικός στη συνέχεια που τους ενημερώνει τι ἔχει πάθει ακριβῶς ο Βαλαχάς, ἐνώ οι κινήσεις που κάνει ο πρώτος για να συνεφέρει τον δεύτερο περιγράφονται σε σκηνική οδηγία.

Ο διάλογος που ακολουθεῖ μόλις ἀρχίζει να συνέρχεται ο Βαλαχάς μένει ἴδιος και στο δραματοποιημένο κείμενο, μέχρις ὅτου αποφασίσει ο Ανακριτής να φύγουν ἀπό το χωριό μαζί με τους ἄρρενες Καραγκούνηδες, ο οποίος μας πληροφορεῖ μέσα ἀπό τον μονόλογό του - φράσεις κυρίως ἀπό αφηγηματικό μέρος, ἐκτός ἀπό τις δύο πρώτες που ἀνήκουν στο διαλογικό – πως η ανακριτική διαδικασία ἔχει ἀναδειξεί τους ἐνόχους και πρέπει να δικαστοῦν στη Λάρισα. Οι τελευταίες φράσεις του μονολόγου του που ρωτά ἐκεῖνος τον Ντεμῖς Ἀγά αν θα ἀφήσουν τις γυναῖκες ἐλεύθερες εἶναι ἐπίσης ἀπό το αφηγηματικό ἀλλά μερικῶς τροποποιημένες, εν ἀντιθέσει με τον Ντεμῖς Ἀγά που ἀπαντά με φράσεις πρωτότυπες:

Ανακριτής: (...). Τίς γυναῖκες λέγω νά τίς ἀπολύσουμε. Ἐκεῖνες
ἀκολούθησαν τυφλά τούς ἄντρες τους· δέν ἔφταιγαν καθόλου».

«Μήπως ἔχετε καμμιάν ἀντιλογία ἐπ' αὐτοῦ, ἀγᾶ μου;

Ντεμῖς Ἀγάς: Ὅχι, τζάνουμ! Ν' ἀφεθοῦν ἐλεύθερες!

Τώρα ἀπομένει μόνο ο ἀπόπληκτος Βαλαχάς, για του οποίου την τύχη ἐνδιαφέρεται πρώτος – ἀπό συναδελφική ἀλληλεγγύη - ο Ανακριτής, ρωτώντας τους ἄλλους ἀξιωματούχους με λόγια πρωτότυπα: «Μέ τόν τελωνοφύλακα, τί θά

κάμουμε;». Ο Αρχηγός και ο Νομάρχης προβληματίζονται για το πώς θα μεταφερθεί και αυτός στη Λάρισα, δανειζόμενοι φράσεις από το αφηγηματικό μέρος, ενώ ο Ανακριτής που προτείνει να μεταφερθεί με το γαϊδουράκι του γέρου ναυτικού επί χρήμασι, εκτός από το αφηγηματικό δανείζεται και μία φράση από το διαλογικό που παροτρύνει τον γέροντα να φύγουν όλοι μαζί.

Εκείνος βυθισμένος στις σκέψεις του μονολογεί σχετικά με το πώς θα μπορέσει να πάρει μαζί του τον τελωνοφύλακα ως αντικαταστάτη του Μουτζούρη, χρησιμοποιώντας φράσεις μόνο από το αφηγηματικό μέρος. Η επόμενη στιχομυθία μεταξύ του Ανακριτή και του γέρου ναυτικού που τελικά ο δεύτερος δέχεται να μεταφέρει τον Βαλαχά στη Λάρισα, είναι σχεδόν ατόφια από το διαλογικό μέρος. Παράλληλα σε αυτήν προστίθενται δύο φράσεις από το αφηγηματικό, όταν ο Ανακριτής παραδίδει τον τελωνοφύλακα στον γέροντα και όταν ο ίδιος επικροτεί τη διακωμώδηση του Βαλαχά από εκείνον (σκηνική οδηγία), καθώς και μία πρωτότυπη, όταν ο γέροντας συμφωνεί να αναλάβει τη μεταφορά του τελωνοφύλακα («Έν τάξει!»).

Από το σπίτι του Μαγουλά ακούγονται σπαραχτικές φωνές και όλοι πηγαίνουν προς τα εκεί, εκτός από τον γέρο ναυτικό ο οποίος αρχίζει να μονολογεί με μία πρωτότυπη φράση: «Εγώ καλύτερα νά φεύγω!». Μετά από αυτή τη φράση στον μονόλογό του εισάγεται εμβόλιμα ατόφιο κείμενο από το αφηγηματικό μέρος που όμως είναι μεταγενέστερο, στο οποίο περιγράφεται ο τρόπος διαφυγής του από τις Αρχές, έχοντας μαζί του πάντα τον Βαλαχά, ούτως ώστε να εξυπηρετήσει στο μέγιστο βαθμό τη θεατρική πλοκή και να πληροφορήσει το κοινό για τη μελλοντική τύχη του τελωνοφύλακα, αφού το δραματοποιημένο κείμενο πλησιάζει σύντομα προς το τέλος του.

Η συνέχεια της δράσης εξελίσσεται τώρα κανονικά, όπως και στο λογοτεχνικό κείμενο, με τη Σταμάτω να οδύρεται έξω από το σπίτι για τον χαμό της κόρης της, χρησιμοποιώντας φράσεις από το διαλογικό μέρος, ενώ μία σκηνική οδηγία μας δίνει της εικόνα της κρεμασμένης Κρουστάλλως μαζί με τη μικρή Ασημά να κλαίει στα πόδια της, εικόνα που βλέπουν όλοι όταν πλησιάζουν στην πόρτα του σπιτιού.

Μετά από αυτό το φρικτό θέαμα, το δραματοποιημένο κείμενο τελειώνει στην κορύφωση της πλοκής με δύο φράσεις από το διαλογικό μέρος:

Νομάρχης (Με φρίκη): Τί τόπος!

Αρχηγός: Νά φύγουμε άμέσως από δω!

Εν αντιθέσει με το λογοτεχνικό που ο συγγραφέας του συνεχίζει την αφήγηση, αναφέροντας διεξοδικά πώς ο ζητιάνος κρύφτηκε, ώστε να τον χάσουν οι Αρχές και μετά να πάρει άλλον δρόμο μαζί με τον Βαλαχά – εδώ εμπεριέχεται και το εμβόλιμο κείμενο που αναφέρθηκε ανωτέρω – έχοντας έτσι έναν άνευ πληρωμής παραγιοό μέχρι το τέλος του επαιτικού του έργου.

Ο Ζητιάνος (Δραματοποιημένο έργο) IV.

Πρόσωπα του έργου

Μαγουλάς, μπακάλης, σαρανταχρονίτης
Παπαρρίζος, παπάς του χωριού, μικρό και αδύνατο γεροντάκι
Ραντζάκος, πάρεδρος, εξηνταχρονίτης
Τρίκας, χωρικός
Χαδούλης, χωρικός, γιος του Τρίκα
Μπιρμπίλης, χωρικός
Τζουμάς, χωρικός
Κράπας, χωρικός
Νέοι και γέροντες
Ντεμής Αγάς, επιστάτης του χωριού
Τρεις φουστανελοφόροι Αρβανίτες, συνοδεία του Ντεμής Αγά
Πέτρος Βαλαχάς, τελωνοφύλακας
Τζιριτόκωστας, ζητιάνος, εξηνταχρονίτης
Μουτζούρης, παραγίος ζητιάνου, δεκαπέντε χρονών
Παναγιώτα, κόρη του Παπαρρίζου
Κρουστάλλω, γυναίκα του Μαγουλά
Βασίλω (Τζούμαινα), γυναίκα του Τζουμά
Παπαδιά, γυναίκα του Παπαρρίζου
Σταμάτω, μητέρα της Κρουστάλλως
Αννέτα, κόρη του Μπιρμπίλη
Αγγελική (Κράπαινα), γυναίκα του Κράπα
Λαθρέμπορος και άλλοι λαθρέμποροι
Χαδούλαινα, γυναίκα του Χαδούλη

Ρούσα, γυναίκα του Ραντζάκου

Παιδιά

Ασημώ, μικρότερη κόρη της Κρουστάλλως

Τούρκος Πρόξενος

Αρχηγός του Στρατού

Μοίραρχος,

Ανακριτής

Νομάρχης

Λοχίας

Λόχος με έφιππους χωροφύλακες και πεζούς στρατιώτες

Στρατιώτης Α΄, Β΄ και Γ΄

Κολίγοι από άλλα χωριά

Πράξη Α΄

Σκηνή α΄

Νυχτερέμι, μικρό караγκούνικο χωριό κοντά στις εκβολές του Πηνειού στο γούπατο του θεσσαλικού κάμπου, με κάμποσα χαμόσπιτα και βεργοπλεγμένες αποθήκες καλαμποκιού. Στη μέση δεσπόζει το κονάκι του μπέη, ενώ σε μία άκρη υπάρχει μία μικρή εκκλησία. Είναι Κυριακή απόγευμα και μετά την ακολουθία του εσπερινού οι άντρες του χωριού έχουν συγκεντρωθεί έξω από το παντοπωλείο του Μαγουλά. Άλλοι κάθονται και άλλοι είναι ξαπλωμένοι σε χωμάτινες στρωμένες, όπως ο Παπαρρίζος που διαβάζει ένα γράμμα του δικηγόρου από τη Λάρισα. Πιο κει βρίσκεται ο Βαλαχάς που δεν ακούει καλά τις φωνές τους και νομίζει πως μιλούν γι αυτόν, φουσκώνοντας από υπερηφάνεια και περπατώντας πάνω-κάτω προσέχοντας να μη λερωθούν οι χρυσοκέντητες παντόφλες του.

Παπαρρίζος (Συλλαβίζοντας δυνατά μαζί με κίνηση του χεριού): Άγαπητοί Νυχτερεμιώτες! Τό γράμμα μου έλπίζω νά σᾶς εύρισκη ὅλους καλά! Σᾶς ἐνημερώνω πῶς ἡ ὑπόθεση ὀδεύει πρὸς δικαιοσύνη σας, διότι ἡ ἐπικυ-κυ...

Ραντζάκος: ... ἡ ἐπικυριαρχία...

Παπαρρίζος: ... ἡ ἐπικυριαρχία τῶν μπέηδων πνέει τὰ λο-ἱ-σθι-α. (Ὅλοι ἀμέσως στρέφονται πρὸς τον Παπαρρίζο γιὰ νὰ ἀρπάξουν τὴ δυσκολονόητη λέξη)

Ραντζάκος: ... τὰ λοῖσθια...

Μαγουλάς (Ἐχοντας τὸ ἓνα πόδι πάνω στὴ χωμάτινη στρωμνὴ καὶ πάνω σὲ αὐτὸ ἔχει στηρίζει τὸ ἓνα χέρι με τὸ κεφάλι του): Δηλαδὴ εἶναι στά τελευταῖα του!

Παπαρρίζος: ... τὰ λοῖσθια. Ὁ μπέης ἄν καί ὀπλίσθηκε με τὰ χρήματα καί τὴν παντοδύναμη ὑποστήριξη τοῦ προξένου του δὲ θά κατορθώσει νά κάνει τὰ κτήματά σας τσιφλίκια του, γιὰτί τό δίκιο εἶναι με τό μέρος σας.

Τρίκας: Ὅχι, δὲ γίνεται, ὄχι!

Μπιρμπίλης: Ὁχ ἀδερφέ, δὲ μᾶς παραιτᾶς, λέω!

(Ο Τζουμάς μορφάζει κωμικά με τη γλώσσα έξω)

Ραντζάκος: Άλλοτε, από τόν καιρό τῶν προπάππων μας, τό Νυχτερέμι, ὅπως καί τ' ἄλλα περίγυρα χωριά, ἐπατήθηκεν ἀπό τόν Ἀλῆ πασᾶ. Ἦταν τότε παντοδύναμος ὁ Ἀλῆς στά Γιάννινα καί ὁ Βελῆς, ὁ γιός του, ἦταν πασᾶς στόν Τύρναβο. Κάποιος τοῦ ἐπαίνεψε τόν κάμπον αὐτόν καί κατά τή συνήθειά του ὀρέχτηκε νά τόν ἀποχτήσει. Ἐπαράγγειλε στόν Βελῆ νά προσκαλέσει τούς προεστούς τῶν χωριῶν καί μέ περιποιήσες καί φοβερίσματα, νά τούς ἀναγκάσῃ νά τοῦ κάμουν παραχωρητήριο. Ὅσα χωριά εἶχαν καλούς προεστούς ἀντιστάθηκαν τότε. Ὁ Γεροβαρσάμης, τῆς Ραψάνης ὁ πρῶτος, τρία χρόνια ἔκαμε φυλακισμένος στά Γιάννινα καί τά μύρια ὑπόφερεν ἀπό τόν Ἀλῆ, ἀλλά δέν ὑπόγραψε νά παραδώσῃ τό χωριό. Στήν Κρανιά, ὅταν ἐπῆγε μέ ὀπλοφόρους νά πατήσῃ ὁ Βελῆς, οἱ κάτοικοι ἐσυνάχθηκαν στήν ἐκκλησιά τοῦ Ἁγίου Ταξιάρχῃ μέ κλάυματα καί στηθοκοπήματα, παρακαλώντας νά βάλῃ τό χέρι του στόν ἄδικο δρόμο τοῦ πασᾶ. Καί τό ἔβαλε δίχως χρονοτριβή. Ἐβγήκε μέ τό σπαθί στό χέρι, ἄρπαξεν ἀπό τά σελοχάλινα τό ἄλογο τοῦ Βελῆ καί τόν ἐγύρισε πίσω στόν Τύρναβο μέ τούς ἀνθρώπους του. Καί τό Κονομιό, τό πλούσιο μοναστήρι τῶν Κομνηνῶν, πού κρέμετ' ἐπάνω ἀπό τό Τσαγιεζι, στήν πλαγιά τοῦ Κισσάβου, ἐπόθησεν ὁ Βελῆς κι ἔστειλε χτίστες νά τοῦ κάμουν κονάκι. Ἀλλ' ὁ Χατζῆ Καμπέκος, ὁ προεστός, ἐπῆγε κι ἔδιωξε τούς χτίστες κι ἔπειτα ἐπαρουσιάσθηκε στόν πασᾶ κι ἔτσι τοῦ μίλησε παλληκαρίσια: «Πασᾶ μου, τό κορμί τ' ὀρίζω καί σοῦ τό παραδίνω· κάμε το ὅ,τι θέλεις· μά τό μοναστήρι πού μοῦ ζητᾶς, δέν εἶναι δικό μου καί δέ σου τό δίνω!». Ἀληθινά ὁ Καμπέκος ἐσφυροκοπήθηκεν ἀπό ἄρμό σέ ἄρμό κι ἐξεψύχησε στό κούτσουρο. Ἀλλά τό μοναστήρι μέ τά κρύα νερά καί τά δάση καί τά πλούσια μετόχια δέν ἐπατήθηκε.

Κράπας: Τέτοιους ὅμως προεστούς δέν εἶχαν ὅλα τά χωριά. Τοῦ Νυχτερεμιοῦ οἱ γερόντοι, μόλις τούς ἐμίλησεν ὁ πασᾶς, ἀμέσως ὑπόγραψαν τό παραχωρητήριο. Ἔτσι ἔκαμαν καί στόν Πυργετό καί στήν Αἶγανη καί στό Λασποχώρι. Εἶναι ἀλήθεια πῶς τό ἔδωκαν μέ κάποιους ὅρους. Ὅ,τι σπεύρουν οἱ χωριάτες, σᾶρι, κριθάρι, ἀραποσίτι, βρίζα, νά δίνουν τό τρίτο στόν ἀφέντη. Τά σπίτια τους νά τά χτίζουν οἱ ἴδιοι καί κανεῖς νά μήν ἡμπορῆ νά τούς διώξῃ. Τ' ἀμπέλια καί τά ζωντανά τους - λιανά καί χοντρά - δικά τους νά εἶναι καί κανεῖς νά μήν ἡμπορῆ νά τά πάρῃ. Μέ αὐτούς τούς ὅρους τά

έλαβε και ό Χουρσίτ πασᾶς αργότερα, όταν ενίκησε τόν Άλη. Τώρα όμως μέ τήν Προσάρτηση ό μπέης θέλει νά τά κάμη τέλεια τσιφλίκια, όπως εἶναι και τ' άλλα τῆς Θεσσαλίας χωριά. Φυσικά οι χωριάτες αντιστάθηκαν· πολλές φορές έδιωξαν τούς επιστάτες από τά κονάκια, άρνήθηκαν τά δοσίματα κι έτρεξαν στά δικαστήρια νά δικαιωθοῦν.

Παπαρρίζος (Συνεχίζοντας να διαβάζει από το γράμμα): Άλλά θέλω νά ήξεύρετε πώς οι δίκες, δέν εἶναι κρασί νά τό τελειώση κανείς σέ μία ήμέρα· ούτε πουλόσκωτο νά τό φάγη μέ μία χαψιά. Πρέπει νά έχετε ύπομονή και νά μή νομίζετε πώς βρίσκεστε ακόμη στην Τουρκία. Τότε ό κατῆς μέ τό κομπολόγι στό χέρι και τό κιτάπι στά γόνατα, ανεβοκατεβάζοντας τό κορμί και ρουφώντας τόν ναργιλέ του, έτελείωνε σέ μίαν ώρα εἴκοσι κρισολογίες. Τώρα τό λέγουν 'Ελλάδα' έχουμε Σύνταγμα! Εἶναι δικαστήρια και δικογραφίες και δικηγόροι πού κόβουν και ράβουν ώστε νά πήξη τό σάλιο στη γλώσσα τους για τό συμφέρον τῶν πελατῶν τους. Εἶναι δικαστές και εισαγγελεῖς και πρόεδροι πού άκοῦν και γραμματικοί πού στρώνουν στό χαρτί άμέσως ό,τι ξεστομίσης, σοβαρό είτε άστεῖο. Άλήθεια πώς τίς περισσότερες φορές γράφουν άλλ' άντ' άλλων, εκείνο πού συμφέρει στόν καλοπλερωτή· άλλ' ό,τι γραφή εκεί μιά φορά, δέν ξεγράφεται. Κι εἶναι ακόμη ένορκοι δέκα-δώδεκα, εἴκοσι πολλές φορές, πού κάθονται σοβαροί επάνω στά ψηλά σκαμνιά τους, όλο αυτιά και μάτια, και έπειτα πηγαίνουν μέσα και μυστικά συσκέπτονται και βγάζουν τή σοφή άπόφασή τους. Για νά γίνουν όλ' αυτά, χρειάζεται βέβαια καιρός πολός κι έξοδα πολλά· στό τέλος όμως βγαίνει μία άπόφασις καθώς πρέπει. Εἶναι αλήθεια πώς ή Κυβέρνησις ύποστηρίζει τόν μπέη και τό δικαστήριο φαίνεται τόν ίδιο δρόμο νά τραβᾷ. Έχουν, βλέπεις, τόν πρόξενο πού πατάει ποδάρι. Έπειτα γνωστή εἶναι ή τουρκοφιλία πού πάσχουν όλες στη Λάρισα οι άρχές, πολιτικές και στρατιωτικές, λές και μέ δέκα-δεκαπέντε μπέηδες θά σωθῆ τό Ρωμείο! Έγώ όμως δέ θά τούς αφήσω και άς κάνουν ό,τι θέλουν· έχω τά μάτια μου τέσσαρα· βρίσκομαι κάθε ήμέρα σέ γραμματαλλαγή μέ τόν πρωθυπουργό. Τήν ύπόθεση τήν επῆρ' επάνω του αυτός και νά μή σᾶς μέλη. Δική σας εἶναι στό τέλος κι άς κουρεύονται. Τελευταῖα μου συμβουλή εἶναι νά μή μέλησμονῆτε. Νά μοῦ στείλετε κανένα ζωντανό - λιανό είτε χοντρό και δαμάλι ακόμη δέν πειράζει. Νά μοῦ στείλετε κάμποσα ζευγάρια κότες, εν' άσκι κρασί καλό χωρίς χαβούζα. Η χαβούζα, τά κουμπιά εκείνα τοῦ

ἀγριοχόρταρου πού ρίχνετε μέσα για νά μαυρίση, τό χαλαῖ παρά τό φτιάνει τό κρασί. Καί θέλω καλό κρασί, γιατί θά τό στείλω δῶρον σέ τρανό πρόσωπο τῆς Ἀθήνας για τή δουλειά σας. Καί τέλος ζητῶ νά ἔρθη στή Λάρισα ὁ πάρεδρος εἴτε ὁ Παπαρρίζος, νά τά μιλήσουμε. (Το τελευταίο αυτό γράμμα του δικηγόρου δεν τους αρέσει καθόλου. Όλοι μουγκρίζουν μεμιάς και ο καθένας αντιδρά με μία ζωηρή κίνηση. Ο Κράπας στριφογουρίζει στη θέση του σαν κοπροσκούληκο. Ο Τζουμάς σηκώνει ψηλά τη μύτη και σουφρώνει τα χείλη. Ο Μπιρμπίλης κατεβάζει το λιγδωμένο φέσι με το μαύρο τσεμπέρι πίσω, να βάλει μέσα τα αυτιά του, λες και το γράμμα ήταν φύσημα ξεροπαγωνιάς. Ο Μαγουλάς μπαίνει στο παντοπωλείο, ο Χαδούλης φεύγει, ο Ραντζάκος πέφτει μπρούμυτα και ο Παπαρρίζος διπλώνει με ευλάβεια το γράμμα, όπως θα δίπλωνε το πετραχήλι του και ψιθυρίζει με θυμό) Κολοκύθια! Ἐμεῖς πᾶμε νά βγάλουμ' ἔν' ἀφέντη κι ἄλλος μᾶς φύτρωσε.

Ραντζάκος: Κίνα τώρα νά πᾶς στή Λάρ'σα, ἔχουμε μαθές τόν καιρό καί τσ' εὐκολίες του... Νά μιλήσουμε· καί τί νά εἰποῦμε; Κολοκύθια στό πάτερο. Γειά σου, πάρεδρε, τί κάνουν τά ζωντανά; Πῶς πάει τό καλαμπόκι; Κι ὄλο στά χέρια σέ κοιτάζει. Κι ἄμα τοῦ μιλήσης για τή δουλειά, ἄν πῆγες ἀδειανός, σοῦ πετάει δυό λόγια καί σ' ἀφήνει μάρμαρο ὡς τό βράδυ. Ἄν τοῦ πᾶς τίποτε, σοῦ ἀρχινᾶ, μωρέ μάτια μου, κάτι λόγια πού χάνεις τ' αὐγά καί τά καλάθια. Καί τί κάνουμε; Τόν ἄνεμο κουβάρι...

Μπιρμπίλης: Ἄμ, Μωραῖτης καί δικηόρος τί καρτερᾶς... Μωρέ, λευθεριά πού μᾶς τήν ἤφερεν, λιέω! Ἐπλάκωσαν ὄλ' οἱ ἀπένταροι τσ' Ἀθήνας καί κοιτᾶν νά μᾶς γδάρουν ὡς τό κόκκαλιο.

Μαγουλάς (Από μέσα): Δῶστε καί χρειάζονται λίρες τοῦ κύρ Τραχήλη. Θά πληρώση τό κονάκι τοῦ Ἰμπράμπεη.

Παπαρρίζος (Ξύνοντας το στήθος του με τα γαμψά του νύχια): Ποιό κονάκι;

Μαγουλάς (Προβάλλει στην πόρτα): Δέν τό ξέρ'τε; Τό κονάκι τό μεγάλο, μέ τούς ιστορισμένους τοίχους καί τίς μαρμαρένιες θύρες. Τ' ἀγόρασεν ὁ κύρ Τραχήλης για τρεῖς χιλιάδες λίρες.

Τζουμάς: Μωρέ! Εἶναι πλούσιος, λιέω!

Μαγουλάς (Κουνώντας το κεφάλι): Καί τί; Μονάχ' αὐτό! Καί τό κονάκι τοῦ Δερβίσμπεη αὐτός τό πῆρε· καί τ' ἀμπέλι τοῦ Κουρᾶ ἐφέντη στόν ποταμό, καί τό τσιφλίκι τοῦ Ὄσμαν ἀγᾶ στό Τατάρι αὐτός. Τί λιέτε; Ἐχει λίρα μέ οὐρά!

Ραντζάκος (Ψιθυρίζοντας): Καί νά συλλογιστῆ κανεῖς πώς, σάν ἦρθε στήν Κατάληψη, δέν εἶχε ροῦχο νά φορέση!

Παπαρρίζος (Συμπερασματικά): Ἄξιο ἀνθρώποι. Μᾶς ἤδραν ὅλους ζωντόβολια καί μᾶς μάδησαν.

Μαγουλάς (Θέλοντας νά δείξει πόσα μυστικά της Λάρισας ξέρει): Λιένε μάλιστα πώς τοῦ μύρισε καί γιά βουλιαχτής.

Χαδούλης (Μπαίνει γιά νά εκτονωθεῖ με λόγια ἐναντίον του δικηγόρου): Ἄμ δέ! Ὅρεξη νᾶχη κιόλα! Ξένον ἄνθρωπο, λιέω, θά πᾶν' νά βγάλουν βουλιαχτή οἱ Λαρ'σινοί...

Ραντζάκος: Ἄμ ὄλο ξένους δέ βγάνουν; Ξέχωρ' ἀπό τόν Παπποῦ, οἱ ἄλλοι ξένοι εἶναι.

Μπιρμπίλης: Τί καλά πού κάνουμ' ἐμεῖς καί πᾶμε στόν Τούρναβο! Ἐχεις τόν ἄνθρωπό σου, ἀδερφέ· σέ ξέρει καί τόν ξέρεις! Πᾶς στόν Κουφό καί τοῦ λιές τοῦτο κι ἐκεῖνο κι ἀμέσως ἡ δουλειά του γίνηκε.

Ραντζάκος (Κόβοντάς τον, ἐπειδή ἔχει ἄλλον κομματάρχη): Σώπα, κουμπάρε! Σώπα, λιέω, καί δέν ντρέπεσαι νά μιλάς γιά τόν Κουφούλιακα! Θά μοῦ εἰπῆς καί γιά λόγου του πώς μπορεῖ νά δουλέψη φίλο! Ἄς μᾶς λυτρώση, ντέ, σάν μπορῆ, ἀπό τόν μπέη καί νά τοῦ δίνουμε ὄλοι μονόβολιο.

Μπιρμπίλης (Εἰρωνικά): Ὅχι· ἄς τό κάμη ἡ δικός σου ἡ γιατρός καί νά ῥθουμε ῥμεῖς μονόβολιο.

Ραντζάκος (Ἐξω φρενών τον πλησιάζει): Ἡ δικός μου τό κάνει.

Μπιρμπίλης (Ἐρχεται ἀντιμέτωπος μαζί του): Δέν τό κάνει! (Ἐτοιμοί νά πιαστούν στα χέρια)

Ραντζάκος: Τό κάνει!

Μπιρμπίλης: Δέν τό κάνει!

(Ἐκείνη τη στιγμή ἐμφανίζεται ἀπό το κονάκι ο Ντεμῖς Ἀγάς με τρεῖς φουστανελοφόρους Ἀρβανίτες, ντυμένους στα ἄρματα καί τα τσαπράζια. Οἱ δύο πολιτικοί ἀντίπαλοι σταματοῦν τη φιλονικία. Οἱ χωριάτες σηκώνονται ὀρθιοί. Ο Παπαρρίζος κρύβει βιαστικά το γράμμα στον κόρφο του. Ο Μαγουλάς βγαίνει δύο βήματα ἐξω ἀπό την πόρτα καί ἀρχίζουν ὄλοι τον τεμενά με θλιμμένο καί ταπεινό ὄφος. Ο Ντεμῖς Ἀγάς φεύγει μαζί με τη συνοδεία του ἐφίππως)

Μαγουλάς: Τί τάχα εἶν' αὐτός;

Χαδούλης: Καί τί τόν ἔχουμε ῥμεῖς;

Μπιρμπίλης: Δέν εἶμαστε πιά δοῦλοι του κι αὐτός δέν εἶν' ἀφέντης!

Ραντζάκος: Μόλις, ὅμως, ὁ Ντεμίς Ἀγᾶς προβάλλη στό χωριό, πάλιν ἡ κρυμμένη μέσα μας ἀπό αἰῶνες δουλωσύνη μᾶς κάμη νά λησμονοῦμε τούς ὄρκους καί τήν ἀνεξαρτησία μας.

Τζουμάς: Ἀθέλητα αισθανόμαστε τόν προπατορικό τρόμο μέσα μας ἀνυπόταχτον. Ἡ ἐλάχιστη τούτη συνοδεία φαίνεται στά μάτια μας συνοδεία κάποιου μεγάλου καί φοβεροῦ πασᾶ τῶν περασμένων χρόνων, ἀπό ἐκείνους πού ἐτρόμαζαν τούς πάππους καί προπάππους μας καί ἄφηναν φριχτή παράδοση στή γενεά τους. Καί ἀπό τήν ἐπίδραση τῆς παραδόσεως αὐτῆς καί ἀπό τά φοβισμένα σπέρματα τῶν προγόνων, πού φέρνουμε' ἀπαράλλαχτα στό αἷμα μας ἐμεῖς οἱ Καραγκούνηδες, ἀρχίζουμε νά αισθανόμαστε τόν ἀέρα περίγυρα γεμάτον ἀπό φρίκη καί ἀπειλή. Φόνοι καί δαρμοί καί βάσανα καί πυρκαϊές, ὅλα τά κακά, ὅσα ὑπόφεραν ἀπό τούς Τούρκους δεσπότας οἱ πρόγονοί μας, ζωγραφίζονται τώρα ἐμπρός στά μάτια μας, βουίζουν τά παράπονα καί οἱ στεναγμοί στ' αὐτιά μας καί μᾶς σπρώχνουν, νεκρούς ἀπό τόν φόβο, στό δουλικό καί ἀπαραίτητο προσκύνημα.

Τρίκας: Δέν πρέπει συγχωριανοί ὅταν φανερώνετ' ἐμπρός μας, ἀσυνειδήτως, σάν νά κινούμαστ' ἀπό κανένα ἐσωτερικόν ἐλατήριο, νά σηκωνόμαστε καί νά τοῦ κάμουμε ταπεινό χαιρετισμό καί μετά ὅταν λείπ' ἀπό τά μάτια μας, εὐθύς νά θυμώνουμε συναμεταξύ μας, γιά τόν πρόστυχον αὐτόν φόρον τῆς δουλείας μας.

Παπαρρίζος: Ἐμπρός, ὀρκιστήτε ὅλοι πώς ὅταν ἄλλη φορά ξαναφανῆ, κανείς νά μήν τόν προσκυνήση, οὔτε νά τοῦ προσηκωθῆ.

Σκηνή β'

Μισόγυμνα καί ξυπόλητα παιδιά κυλιούνται καί παίζουν, ανάκατα με κότες, χοίρους καί ἄλλα ζῶα. Οἱ γυναῖκες μπαινοβγαίνουν στα χαμόσπιτα καί κάνουν διάφορες

δουλειές. Η μία φτιάχνει τη χωμάτινη στρωμένη της, η άλλη ανάβει τον φούρνο της και μία άλλη φασκιώνει το παιδί της. Παρέκει μία μπήγει στύλους χοντρούς ετοιμάζοντας στέγαστρο για το καλοκαίρι. Παρεμπρός άλλη μπαλώνει τα ρούχα του άντρα της και μουρμουρίζει παραπονιαρικό τραγούδι. Παράμερα η κόρη του Παπαρρίζου βγάζει από τον στάβλο δύο καταπονημένα άλογα και τα ξυστρίζει δένοντάς τα πρώτα σε ένα στύλο. Δίπλα στο πηγάδι, η έγκυος γυναίκα του Μαγουλά, γονατισμένη τρίβει με λάσπη το καπάκι ενός λεβετιού κάνοντας διαβολικό θόρυβο.

Βαλαχάς (Κατ' ιδίαν): Στόν διάβολο ή ζωή καί τά καλά της! Ποιός, εγώ ό Πέτρος Βαλαχάς, ό καλύτερος τραγουδιστής τοῦ Μεσολογγιοῦ, ό ξακουσμένος αντίπαλος τοῦ Μπαταριᾶ νά κάθομαι πού; Στό Νυχτερέμι! Νά συντυχαίνω πάντοτε μέ Καραγκούνηδες, πού δέν ἔχουν ἄλλο θεό από τόν μπέη καί ἄλλον κόσμο δέ γνωρίζουν από τά ζῶα καί τά σπαρτά τους! Ὁ πατέρας μου ἦταν караβοκύρης καί ό πάππος μου πασαριέρης. Ὁ πάππος, πολεμώντας μέ τήν πάσαρά του κατά τό Βασιλάδι ἐναντίον τῶν ἀγρίων ἐπιθέσεων τοῦ Κιουταχῆ, ἔχασε καί τά δύο χέρια του κι ἐξεψύχησεν από ἀκράτητη αἱμορραγία μέσα στό προιάρι, ἐνῶ τόν ἔφερναν στήν πολιορκημένη πόλη. Ὁ πατέρας μου, караβοκύρης στό γιβάρι τοῦ Καλαμωτοῦ, ἐκατάντησε μισοπαράλητος από τό μεθύσι κι ἐπνίγηκε τέλος μέσα στόν βάλτο τῆς λίμνης μία νύχτα τοῦ Μαρτιοῦ, ἐνῶ ἐπήγαινε νά ἐπιθεωρήση τίς πῆρες καί τούς βαρδιάνους του. Από μικρός ἔδειχνα ἀνυπόταχτο χαρακτήρα. Στό σχολεῖο συχνά ἐπείραζα κι ἔδερνα τούς συμμαθητές μου, ἀντιμιλοῦσα στόν δάσκαλο καί συχνότερα ἔλειπα από τά μαθήματα. Οἱ στενοί συγγενεῖς μου ἠθέλησαν νά μέ περιορίσουν, νά μέ συμβουλέψουν καί νά μέ φοβερίσουν. Ἦμουν τό μόνο σερνικό παιδί μέσα στήν οἰκογένεια καί ἦμουν ἐλπίδα στό μέλλον νά γίνω ό προστάτης τῶν θηλυκῶν ἀδερφῶν μου. Ἀλλ' οὔτε από συμβουλή οὔτε από φοβερismούς ἔπαιρνα. Μία ἡμέρα ἔσχισα τά βιβλία μου, ἐπήδησα στό πατρικό προιάρι κι ἐπέρασα στό γιβάρι τοῦ Καλαμωτοῦ νά γίνω ψαρᾶς. Στό καμάκι κανένας δέ μοῦ ἔβγαινε. Στό πλέξιμο τῆς καλαμωτῆς ἦμουν πάντοτε πρῶτος. Στό ἀλάτισμα τῶν σπάρων καί τό κινήγι τῆς μπάφας ἐκατάντησα μοναδικός. Οἱ συγγενεῖς, πού εἶχαν ἀπελπισθῆ, ὅταν μέ εἶδαν ν' ἀφήνω τό σχολεῖο, ἐθάρρεψαν τώρα. Ἡ μάννα μου ἐσταυροκοποῦνταν ἐκπληχτη γιά τήν προκοπή μου κι ἐδόξαζε τόν Θεό πού τῆς ἔστειλε προστάτη τῶν ὀρφανῶν της. Ἀλλ' ἔπειτ' από δύο χρόνια ἄρχισα νά δείχνω

σημεῖα βαριεστισμού καί στήν ψαρική. Τήν εὔρισκα τέχνη χαμάλικη καί περιορισμένη. Καλύτερα ἤθελα νά πάω στήν ἀλυκή νά βγάζω ἀλάτι. Τό ἀλάτι δέ θέλει καί πολύν κόπο. Γρήγορα παραίτησα τό γιβάρι κι ἐπῆγα ἐργάτης στήν ἀλυκή τοῦ Ἀντελικοῦ. Κι ἐκεῖ ὅμως δέν ἔμεινα εὐχαριστημένος. Ἡ δουλειά, ἡ χοντρή καί βάνουση σωματική ἐργασία μ' ἐκούραζε καί μέ κατεβάρυνε. Τά βράδουα ἐγύριζα στό σπίτι μου μέ μάτια μισοσβυσμένα καί ἀκίνητα, μέ πρόσωπον ἀσπροπράσινο σάν τό χῶμα. Ἦμουν ὀξύθυμος στή μάννα καί τίς ἀδερφές μου καί σ' ὅλα εὔρισκα ἀφορμή νά καταριέμαι τήν τέχνη καί πρό πάντων τήν τύχη μου. Ποῦ ἀκούσθηκεν! Ἐγώ, πού ὁ πάππος μου ἐθυσιάσθηκε γιά τήν ἐλευθερία τῆς πατρίδας· ἐγώ, πού ὁ πατέρας μου ἐδιεύθυνε πενήντα κι ἑκατόν ἐργάτες στό γιβάρι, νά δουλεύω τώρα ἐργάτης ἀπλός καί νά κάθομαι νά φτιάνω ἀλάτι! Ἦθελα ἔρωτες, κρασί καί τραγοῦδι. Ἄφησα τέλος καί τήν ἀλυκή κι ἐρρίχθηκα σύψυχα στίς διασκεδάσεις. Ἡ ράθυμη ὅμως αὐτή διάθεσις μου δέν ἔμεινε γιά πολύν καιρόν ἀπροστάτευτη. Ἴσχυρός κομματάρχης τοῦ τόπου, ὁ Καρώνης, μ' ἐπῆρε πρόθυμος στήν προστασία του καί ἠθέλησε νά μέ διορίση τελωνοφύλακα. Δέν ἐφάνηκα οὔτε σ' αὐτό πρόθυμος. Δουλειά πολλή καί ψωμί λίγο. Πῶς νά ζήσω μέ τόν ξερό μισθό τοῦ τελωνοφύλακα; Αἰτία ἤθελα νά μή δεχθῶ τή θέση. Ἄλλ' ὁ κομματάρχης ἀνυπόμονος νά μοῦ κάμη ἕνα καλό, ἀναποδογύρισεν ἀμέσως τόν συλλογισμό μου: Λίγη δουλειά καί ψωμί πολύ. Θά ἔχω μισθό, θά ἔχω καί τυχερά. Καί γιά νά μέ πείση περισσότερο, μοῦ ἔφερε παράδειγμα τόσους καί τόσους τελωνοφυλάκους, πού μέ τόν ἴδιο μισθό κατῶρθωσαν νά χτίσουν σπίτια-παλάτια, νά φυτέψουν ἀμπελοχώραφα, γιδοπρόβατα νά συνάξουν καί νά γίνουν μεγάλοι καί τρανοί. Πῶς ἀλλιῶς τά ἔκαμαν ὅλ' αὐτά παρά μέ τά τυχερά τους! Ἐπίσθηκα τέλος, κι ἐδιορίσθηκα πρῶτα στό ὑποτελωνεῖο τῆς Γλαρέντσας. Ἔτσι ἔκαμα χίλιες καλές δουλειές. Ὁ Γιάννης Ταμποῦρος μοῦ ἔστειλε λαθραῖο ἀλάτι καί τό ἐμοίραζα σέ ὅλον τόν Κάμπον. Ὁ Μῆτρος Πατσούρας ἔρριχνε μέ τή γολέτα του κάθε νύχτα δέκα-εἴκοσι δέματα καπνοῦ σέ ὅλην τήν ἀντικρυνήν ἀκρογιαλιά, ἀπό τόν

γιο Θανάση ἕως τήν Καυκαλίδα, κι ἐσυνάξαμε παρᾶ μέ οὐρά. Εἶχα τήν εὐκολία μου, ὅταν μοῦ ἔκανε ὄρεξη, χωρίς ἄδεια νά περνῶ στό Μεσολόγγι, νά βλέπω τούς συγγενεῖς μου, νά σμίγω τίς φιλενάδες μου, νά λέγω ἀπό ἕνα Γιαννιώτικο μέ τόν Μπαταριᾶ στό βελούχι τῆς Τουρλίδας καί νά καμακίζω

ἀπό καμμιά μαρίδα μέ τό προιάρι στή λίμνη. Καί ὅταν ἔφθανεν ἡ ὥρα πού ὁ μεγαλόδωρος κομματάρχης ἔκραζεν ἀπό περάτων ἕως περάτων τούς πιστούς νά φανερώσουν στήν κάλπη τήν ἀφοσίωσή τους, ἐγώ ἐσύναζα τούς πατριῶτες, πού ἦσαν διορισμένοι σέ διάφορες θέσεις περίγυρα, καί τούς ἐπήγαινα στό Μεσολόγγι, πρόθυμους καί τήν ψυχή νά θυσιάσουν. Ἦρθεν ὁμως ἐποχή πού ὅσα καί ἄν ἔκαμαν οἱ ψηφοφόροι, ὅσα τερτίπια ἐκλογικά καί ἄν ἐμεταχειρίσθηκαν, ὅσες ὑποσχέσεις ρουσφετιῶν καί ἄν ἔδωκαν, ὁ ἀγαθός κομματάρχης ἐκαταμαυρίσθηκεν. Ἀλί καί ἀλίμονο τώρα στ' ἀσκέρι! Μέσα στήν τόση γαλήνη, τήν ξένοιαστην ἀπόλαυση τῶν ἀγαθῶν τοῦ ψήφου, ἄγριος ἐφύσηξε τρελλοβορριάς ἔξαφνα κι ἐσυνεπῆρε στά μανιωμένα φτερά του ὅλους τούς πιστούς. Ἡ κυματοῦσα θάλασσα ἔβραζε κάθε ἡμέρα κι ἔσπρωχνε στήν ἡμερην ἀκρογιαλιά τοῦ Μεσολογγιοῦ, ἀπό τό Κρυονέρι ἕως τό Βασιλάδι, θλιβερά ναύαγια! Ἐγώ μόλις ἐκατόρθωσα νά σωθῶ μέσα σ' αὐτή τήν κοσμοχλασιά. Ἀλλά τό κῦμα ἦρθεν ἄγριο καί μ' ἔρριξε μακράν, σέ μίαν ἐρημικήν ἄκρη τοῦ Θερμαϊκοῦ, στό Τσάγιεζι, τόν τελευταῖον τελωνειακό σταθμό τοῦ Βασιλείου. Αὐτή ἡ σωτηρία ἦταν γιά μένα ἴση μέ πάνη. Ἄντιο Γλαρέντσα! Πᾶνε γιαμιᾶς καί λαθρεμπόρια κι οἱ ἐρωταριές! Πᾶνε καί τά Γιαννιώτικα καί οἱ λαχταριστές μαρίδες καί τό ἀδιάκοπο λιάσιμο! Ὑπηρεσία τώρα· πάντα ὑπηρεσία! Ὅλη τή νύχτα στό καρτέρι, στούς βράχους τῆς Καρίτσας καί τίς ἐκβολές τοῦ Πηνιοῦ, μέ τό χιόνι καί τή βροχή καί τό τρισκότειδο, νά κυνηγῶ λαθρεμπόρους! Ὅλη τήν ἡμέρα μέσα στό σκοτεινό παρακέλι τοῦ τελωνείου νά γράφω διασαφήσεις καί τριπλότυπα! Ἡ ψῆφος δέν ἔχει πέραση· ὁ Καρώνης δέν ἀπλώνει πλέον τήν προστατευτικήν αἰγίδα του νά σώση ἀπό τόν νευροκαταλύτη κάματο τούς πιστούς του τεμπελχανάδες. Καί ὁ τελώνης, σκυλί ἀνήμερον αὐτός, θέλει ἀνήμερα σκυλιά καί τούς ἄλλους ὑπαλλήλους στήν ὑπηρεσία τους. Ἄμα εἶδε πῶς δέν ἦμουν μαθημένος γιά δουλειά, δέν ἐσεβάσθηκεν ὁ ἐρίφης τά τρυφερά μου νιάτα παρά ἕνα πρόστιμον, ἄλλο πρόστιμο καί τέλος μ' ἐξώρισε στό Νυχτερέμι, τόν ἀρρωστότοπον, ὅπου πυρετός - ἀχόρταγη λάμια, βυζαίνει τό αἷμα τοῦ ἀνθρώπου ἕως τό κόκκαλο. Ὅπου δέ βρίσκει ψωμί νά φάγη κανεῖς καί οἱ γυναῖκες συχνοτριβούν τά λεβέτια τους καί ξεσχίζουν τά νεῦρα. Στόν διάβολο ἡ ζωή καί τά καλά της! Ὅλα μοῦ φταῖνε γύρω καί οἱ λάσπες καί τά σπαρτά καί τά ζῶα· τά πετεινά καί ἡ φύσις ἀκόμη. Ὅλα στά μάτια μου φαίνονται ἀπελπιστικά, μαῦρα. Μέ τά ἴδια μάτια βλέπω καί τούς

χωριάτες. Παλιανθρωπιά τοῦ διαβόλου! Ἀληθινά ζωντόβολα, τρισχειρότερα κι ἀπό τά γελάδια κι ἀπό τά γομάρια τους! Ἡ φιλοξενία τοῦ τόπου μου εἶναι ἄδολη καί ἀρχοντική· ὁ χαρακτήρας τῶν συμπατριωτῶν μου γελαστός καί ἀνοιχτόκαρδος, ἐνῶ τῶν Καραγκούνηδων εἶναι πάντοτε ἀφιλόξενος, μελαγχολικός, ταπεινός καί φοβισμένος. Ἐκτός τοῦ Μαγουλά, πού τόν ἔχω ἀνάγκη γιά τό φαγητό, κανέναν ἄλλον δέ χαιρετῶ μέσα στό χωριό. Νυχτοήμερα τίποτα δέν ἔχω στόν νοῦ, παρά πῶς μέ τήν περιφρόνηση νά ταπεινώσω τούς χωριάτες καί νά δείξω τήν καταγωγή μου. (Εἰσέρχεται ἕνας γέρο ζητιάνος με ἕνα γαῖδουράκι που πάνω του φαίνεται ἕνα παιδί, τυλιγμένο μέσα σε βρωμερά κουρέλια. Με τραυλή φωνή κι ἐκφραση ἀπέχθειας, κοιτώντας προς το πηγάδι) Ἄλλη παλιανθρωπιά!

Τζιριτόκωστας (Αφήνει το ἄρρωστο παιδί δίπλα στο πηγάδι, στη ρίζα μιας λεύκας και πλησιάζει την Κρουστάλλω): Θεός σ'χωρέσ' τή μάννα σου καί τόν πατέρα καί τ' ἀδερφάκια σου! Κάμε, κυρά, ἕνα καλό γιά τήν ψυχή τῶν ἀποθαμένω σου! Λυπήσου με τόν σακάτη! (Ἡ Κρουστάλλω ἀφοσιωμένη στο τρίψιμο του λεβειοῦ δέν του δίνει σημασία) Κάμε, κυρά, ἕνα καλό...

Κρουστάλλω: Ἄιντε, χριστιανέ μου, ἀπό δῶ, ξεφορτώσου με! Ἡῦρες, βλέπεις, τόν ψωμότοπο νά χορτάσης καί σύ! (Δείχνοντας τον Βαλαχά που πηγαινοέρχεται ἀκόμη στην αυλή του κονακιού) Νά, ἐκεῖ νά πᾶς στόν ἀφέντη πού εἶναι μεγάλος καί τρανός· ὄχ' ἦρθες σ' ἐμέ νά μέ κολάσης σήμερα! (Ὁ Τζιριτόκωστας πλησιάζει τον Βαλαχά)

Βαλαχάς (Ψιθυριστά): ὦ, καλῶς τόν γείτονα! Ἔλα κοντά καί θά καλοπεράσης, καψούλη! Δέν τούς χωνεύω τούς ζητιάνους. Τό Μεσολόγγι γειτονεύει μέ τήν ἐξακουσμένη ζητιανοφωλιά τῆς Ρούμελης καί ὑποφέρει ὄχι μόνον ἀπό τούς ἐπαγγελματίας ζητιάνους, ἀλλά καί ἀπό τούς ἄλλους γειτόνους. Καθένας πού θά πάγη στήν πόλη γιά δουλειά του· τό τσοπανοῦδι ἔξαφνα πού θά πουλήση τό γάλα του καί ὁ χοντρονοικοκύρης πού θά ζητήση τόν δικηγόρο του ἢ ὁ ἄλλος πού ἐκκλητεύθηκε μάρτυρας στό δικαστήριον, ὥστε νά εὔρη καιρό νά κάμη τή δουλειά του, δέν ἐννοεῖ νά πάγη στό κρασοπουλειό εἴτε στόν καφενέ νά καθίση. Γυρίζει τά σπίτια καί ἀπλώνει χέρι σέ κάθε διαβάτη. Ἡ βγαίνει στόν τράφο πού θά εὔρη χορτάρι τό ζῶ του καί ζητᾷ ὅ,τι τύχη ἀπό τούς στρατολάτες. Εἴτε κάθεταί μέσ' ἀπό τή μεγάλη πύλη τοῦ κάστρου πού περνοῦν οἱ βλάχοι καί οἱ Ἀμπλιανίτισσες καί κάτι μαλλοκουρεῦει. Τί ἔχει τάχα νά χάση; Τά παλιόρουγά του τά φορεῖ·

πηλαλομούτρη τόν ἔκαμεν ἢ φύσις, σάν νά τόν εἶχεν ἀποκλειστικά γεννημένον γι' αὐτό τό ἔργον· τό χέρι ξέρει νά τ' ἀπλώνη μέ ἀμίμητη εὐκολία καί δεξιότητι. Γιατί νά χάνη λοιπόν τόν καιρό του; Πέντε-δέκα λεφτά νά συνάξῃ· ἕνα κομματάκι ψωμί, δύο ἐλιές, ἕνα σαπιοκρέμμυδο νά ρίξῃ στόν κόρφο του· νά κατορθώσῃ καί μόνον γυρίζοντας στό σπίτι νά φέρῃ ἀνέγγιχτο τό φαγί πού ἐπῆρε γιά τόν δρόμο, εἶναι ἀρκετή εὐτυχία σ' ἐκεῖνον. Ὅχι πῶς μ' αὐτό οἰκονομεῖ μεγάλα πράγματα· ἱκανοποιεῖ ὁμως ἀρκετά τή φυσική του στή ζητιανιά ροπή, πού τοῦ ἔχει γίνει ἀνάγκη ἀπαραίτητη. (Βηματίζοντας γρηγορότερα ἀπό θυμό, ἐνώ ο Τζιριτόκωστας τον πλησιάζει) Σκέφτομαι ν' ἀνέβω στό δωμάτιό μου καί ν' ἀποφύγω ἔτσι τό συναπάντημα. Ἄλλ' ὄχι. Ἦμποροῦν νά τό πάρουν γιά δειλία αὐτά τά ζωντόβολα οἱ χωριάτες καί νά γελάσουν μαζί μου. Μήπως καταλαβαίνουν τί θά εἶπῃ ἱπποτισμός!

Τζιριτόκωστας (Με κλαψιάρικη φωνή): Θεός σ'χωρέσ' τή μάννα σου καί τόν πατέρα καί τ' ἀδερφάκια σου! Κάμε, ἀφεντικό, ἕνα καλό γιά τήν ψυχούλα σου!

Βαλαχάς (Τραυλίζοντας χωρίς να γυρίσει να τον δει): Ἄει στόν διάβολο!

Τζιριτόκωστας: Ἀφέντη μου πολυχρονεμένε, κάνε ἕνα καλό γιά τήν ψυχούλα σου! Ἐλεῆστε τόν φτωχό, τόν βαργιόμοιρο! Πέντε ἡμερόνυχτα εἶμαστε νηστικοί! Πολυχρονεμένε μου ἀφέντη, κάμε ἔλεος!

(Το περπάτημα του Βαλαχά γίνεται βαθμιαία πιο γρήγορο και ανισόρροπο. Από μέσα του βρίζει, ἐνώ παράλληλα στριφογυρίζει μανιωδῶς με τὸ χέρι μία αλυσίδα που κρέμεται ἕνα κλειδί. Από αὐτό τὸ γρήγορο στριφογύρισμα τὴ μία φορά τὸ κλειδί τὸν χτυπά δυνατὰ στο πηγούνι και πρήζεται, τὴν ἄλλη στο γόνατο και μουνιάζει, τὴν ἐπόμενη στην κλείδωση του χεριού και τὴν τελευταία στο μάτι που λίγο ἔλειψε να τὸ βγάλει. Παρ' ὅλ' αὐτά ο Βαλαχάς συνεχίζει τὸ περπάτημά του σχεδόν τρέχοντας και ο Τζιριτόκωστας ακολουθεῖ πίσω του)

Τζιριτόκωστας (Ψιθυρίζοντας με τὴ θλιμμένη του φωνή): Θεός σ'χωρέσ' τή μάννα σου καί τόν πατέρα καί τὰ ἀδερφάκια σου!

Βαλαχάς (Γυρίζει ἑτοιμος να τὸν χτυπήσει): Τί θές, μαρέ ψυχοβγάλη; Ἔ, τί θές!

Τζιριτόκωστας (Ἀφοβα): Ἀφέντη μου πολυχρονεμένε, κάμε τό ἔλεός σου!

Βαλαχάς: Φῦγε ἄθλιε ζητιάνε ἀπό δῶ!

Τζιριτόκωστας: Κάμε τό ἔλεός σου, ἀφέντη μου!

Βαλαχάς: Κορόιδο δέν ἔγινα ποτέ τ' ἀκούς;

Τζιριτόκωστας: Θεός σ'χωρέσ' τή μάννα σου καί τόν...

Βαλαχάς (Τον ρίχνει κάτω και αρχίζει να τον χτυπά): Νά, ἄτιμε! Νά, νά! (Από το παντοπωλείο του Μαγουλά όλοι κοιτούν με απορία)

Χαδούλης (Παίζοντας πάνω-κάτω τα βλέφαρά του): Τί θαρρεῖτε, φαίνεται γερός μά είναι φοβιτσάρης· δύναμη χωρίς καρδιά τί νά τήν κάμης;

Τζουμάς: Δύναμη ἔχει καί τ' ἄλογό μου, μά σάν πιάσω τό καμουτσίκι αἷμα κατουράει!

Παπαρρίζος (Ξύνοντας ακόμη το στήθος του και μορφάζοντας πονετικά): Μπορεῖ νά ἔχη καρδιά καί νά μή θέλη νά δείρη· γιατί, σοῦ λιέει, νά κολάσω τήν ψυχή μου;

Κράπας (Τον κόβει με θυμό): Θά κολάσω τήν ψυχή μου, λιέει! Σάν χάσω ἐγώ τό κορμί, ἄς πάη στόν διάολο κι ἡ ψυχή!

Παπαρρίζος (Κάνοντας τον σταυρό του): Φτύσε σύνταχα, εὐλογημένε! Φτύσε σύνταχα! Ὁ καταραμένος σ' τόν σφύριξε τέτοιο λόγο; Φτύσε, λιέω! (Οι χωρικοί φτύνουν αμέσως όλοι στο πρόσταγμα του Παπαρρίζου. Μαζί τους φτύνει και ο Κράπας πίσω από τον ώμο του τρεις φορές χασκογελώντας)

Χαδούλης: Μωρέ, νά τοῦ κατέβαζε μία! Ψιμάρني θά ἔρωγα.

Ραντζάκος: Κι ἐγώ, δέν ξέρεις πόσο τόν μισάω τόν φαντασμένο.

Μπιρμπίλης (Με μίσος): Ἄμ ἐγώ; Σέ μιά σταλιά νιερό νά τόν βρῶ τόν πνίγω. Μᾶς πῆρε πιά γιά ρεμπάσκια! Δέν ξέρω σάν τί εἶναι ὁ τόπος κι ἡ γενιά του.

Μαγουλάς: Εἶναι πολιτεία, καῦμένε! Ἀφοῦ σοῦ λιέει εἶναι πατρίδα τοῦ Τρικούπη τοῦ βεζύρη, λόγιαξε! Κι ἀτός τοῦ εἶναι ἄρχοντοσοί· ἡ ρίζα του κρατιέται ἀπό τοῦ Ζωντανοῦ, πού φτάνει στά δεκαφτά ζουνάρια.

Κράπας: Μωρέ, τί λιές!

Μαγουλάς: Ἕνας τέτοιος ἄρχοντας ἔχει βέβαια τό δικαίωμα νά κάνη ὅ,τι θέλει.

Τζιριτόκωστας: Βοηθᾶτε, ρέ παιδιά· χριστιανός εἶμαι κι ἐγώ· δέ μέ λυπᾶστε! (Οι χωρικοί στο ἄκουσμα της φωνῆς του σηκώνονται τρέχοντας να τους χωρίσουν. Ο Παπαρρίζος προσπαθεῖ να κρατήσῃ το χέρι του Βαλαχά, αλλά εκείνος, ασυγκράτητος ἀπό θυμό, τον χτυπά στο μέτωπο με μια γροθιά και φεύγει η σκούφια του. Ο Βαλαχάς μένει ακίνητος συνειδητοποιώντας το κακό που ἔκανε)

Βαλαχάς (Κατ' ἰδίαν): Τ' εἶναι πού ἔκαμα; Τί μεγάλο καί φριχτό κακό εἶναι πού ἔκαμα; Νά χτυπήσω ἕναν παπᾶ, ἕνα ἱερό πρόσωπο, τοῦ Θεοῦ λειτουργό καί δίχως λόγο κανένα εἶναι βέβαια κάμωμα ἀνίερο. Ποιός Θεός εἶτε καί ποιός

ἄνθρωπος θά μοῦ συχωρέση αὐτό ποτέ; Ποιά γῆ θά καταδεχθῆ νά λυώση τό χέρι τοῦτο καί ποιός τάφος θά παραδεχθῆ στόν κόρφο του τοῦτο τό κορμί; Τέτοιο κάωμομα δέν ἔγινε ποτέ μέσα στούς αἰῶνες! Τέτοια τρισαναθεματισμένη ἰδέα δέν ἐπέρασε βέβαια ποτέ ἀπό ἀνθρώπινο κεφάλι! Εἶμαι ἀνάξιος νά λέγομαι πλέον ἄνθρωπος· εἶμαι τερατούργημα νά φαίνομαι ἀνάμεσα στόν κόσμο! Δέ μοῦ μένει ἄλλο τώρα παρά νά ξεχωνιάσω τή γῆ καί μέσα της νά κρυφθῶ ὀλοζώντανος! (Φεύγει τρέχοντας με παραπατήματα για το δωμάτιό του, ενώ ο Τζιριτόκωστας μένει κατάχαμα κλαίγοντας)

Τζουμάς (Χασκογελώντας με το σπασμωδικό τρέξιμο του Βαλαχά): Μπᾶς καί τοῦ ἴστριψε, λιέω!

Παπαρρίζος (Ψηλαφώντας το μέτωπό του): Μπρέ, π' ἀνάθεμά τον, τόν δαιμονισμένο! Ἐπῆγε νά μοῦ χύση τό μάτι!

Χαδούλης: Πονᾶς;

Μπιρμπίλης: Για νά ἰδοῦμε τήν πληγή;

Τζιριτόκωστας: Ὡχ, ὁ δόλιος! Μ' ἐσάπισε· ἔσπασε ὅλα μου τά κόκκαλα! Δέν μπορῶ νά περπατήσω! Δέν μπορῶ νά σταθῶ στά πόδια μου! Βοηθᾶτε, χριστιανοί μου, νά σηκωθῶ! (Οἱ χωρικοί προσπαθοῦν νά τον σηκώσουν, ἀλλά ἐκεῖνος δέν μπορεῖ) Ὡχ, χριστιανοί μου, ἀφήστε με· δέν μπορῶ! Θά πεθάνω ὁ ἔρμος κι ὁ θλιμμένος! Θά πεθάνω! Παπᾶ μου, νά λάμψ' ἡ ἀγιοςύνη σου, φέρε τά γιερά νά μέ μεταλάβης. Ὁ θάνατος πλακώνει· βλέπω τόν Χάρο π' ἔρχεται νά πάρη τήν ψυχή μου!

Ραντζάκος: Κουράγιο, μή λιές τέτοια πράγματα!

Κράπας: Ποῦ εἶσαι χτυπημένος;

Τζουμάς: Τίποτε δέν ἔχ'ς! Σήκω!

Τζιριτόκωστας: Ἐγώ πεθαίνω· ἀφήστε με νά πεθάνω ἤσυχα. Μέ σκότωσε, πάει, μέ σκότωσε! Μά δέ φταίει αὐτός· ἐγώ φταίω... Θέ μου· μήν τόν κρίνης τόν ἀφέντη· μήν τόν δικάσης, δικαιοκρίτη μου! Εἶναι ἀφέντης κι ἀφεντικά πορεύεται. Ἐσκότωσ' ἕνα ψοφίμι· ἕνα σκουλήκι τῆς γῆς ἐπάτησε· ἄς εἶναι καλά. Ἐγώ ἔφταιγα. Τ' ἤθελα ἐγώ νά πάω κοντά του; Ὡχ, χριστιανοί μου, λυπηθῆτε με! (Ὅλοι πασχίζουν νά τον σηκώσουν ἀπό ἐκεῖ) Ἄχ! Ποῦ θά μέ πᾶτε; Δέ μ' ἀφήνεται· ἐδῶ νά; Καθώς κατάντησα θέλω στρῶμα, θέλω φωτιά...

Κράπας (Μισοκλαίγοντας): Μωρέ καί στρῶμα καί φωτιά κι ὅ,τι χρειασθῆς· σήκω!

Τζιριτόκωστας: Ὡχ, λίγο ρακί· δῶστε μου λίγο ρακί πρῶτα, νά σταλώσ' ἡ καρδιά μου!

Μαγουλάς: Μιά στιγμή νά πάω νά σοῦ φέρω. (Φεύγει τρέχοντας για το μαγαζί του)

Τζιριτόκωστας: Θέ μου, πόσα βάσανα ν' ἀντέξω ὁ ἄμοιρος; Ψυχούλα εἶν' αὐτή!

Πόσα νά βαστάξῃ;

Μαγουλάς (Ξαναγυρίζει και του δίνει να πει): Νά πιές! (Ὅλοι τον βοηθοῦν να σηκωθεῖ) Ἐγὼ λiew νά τόν πᾶμε σέ τοῦτον ἐδῶ τόν ἀχυρῶνα.

Τζιριτόκωστας (Περπατά με δυσκολία βογκώντας): Μή λησμονάτε τόν παραγιό μου καί τό γαῖδουράκι μου. Κι ἐκεῖνος ὁ δόλιος, τά ἴδια ἔπαθε. Ἄχ! Ἐμᾶς τῶν φτωχῶν τέτοια εἶναι ἡ μοῖρα! Ὅπου πᾶμε κλωτσές μαζώνουμε, σάν τά κοπρόσκυλα... Ἄς εἶναι καλά οἱ χριστιανοί· δίκιο ἔχουν· τούς παίρνουμε τό δικό τους! (Μπαίνουν στον αχυρῶνα)

Μπιρμπίλης: Θά στρώσω παχύ ἄχυρο γιά νά τόν ξαπλώσουμε ἐπάνω.

Τζουμάς: Ἐγὼ πάω νά φέρω τόν παραγιό.

Χαδούλης: Ἐγὼ λiew τό γαῖδουράκι νά τό βάλω στόν στάβλο μαζί μέ τά ζωντανά μου καί θά καλοπεράσῃ ἀπ' ὅλα.

Τζιριτόκωστας: Ὅχι, καλύτερα νά μοῦ τό βάλετε ἐδῶ κοντά, νά τό βλέπω. Εἶναι τό μοναχό ἔχει μου, ἡ μόνη τῆς πολὺκληρης οἰκογενείας μου περιουσία, ὁ μοναχός μου σύντροφος καί φίλος σ' ὅλες τίς κακοπάθειες τῆς ζωῆς. Θέλω νά ἔχω στυλωμένα τά μάτια ἐπάνω του, ὡς πού νά ἔβγῃ ἡ ἀθλία μου ψυχή.

Χαδούλης: Ἀφοῦ ἔτσι ὀρίζεις, θά σ' τό φέρω ἐδῶ σιμά, θά τό δέσω καί θά τοῦ βάλω ἄφθονη φάκνα.

Κράπας: Ὅμως τώρα πρέπει νά σέ γδύσουμε, νά ἰδοῦμε ποῦ εἶσαι χτυπημένος καί νά σοῦ κάμουν κανένα γιατρικό οἱ γυναῖκες!

Τζιριτόκωστας: Ὅχι, δέ θέλω μέ τίποτις! Γιατί σέ κόπο νά σᾶς βάλω; Ἀρκετά ἐκάματε ἔως τώρα. Θά κοιταχτῶ μόνος μου... (Μπαίνει ο Τζουμάς και απιθώνει τον παραγιό πιο κει)

Ραντζάκος: Μά τό παιδί, ἀπό δῶ, τί ἔπαθε κι εἶν' ἔτσι καταματωμένο καί μισοζώντανο;

Τζιριτόκωστας (Με κλαψιάρικη φωνή): Ὁχ, κι αὐτός ὁ ἔρμος κι ὁ βασανισμένος! (Σκαρφίζεται μια ιστορία της στιγμῆς) Ἐκεῖ πού φεύγαμε ἀπό τόν Μπαμπᾶ, ἐγὼ ἐμπρός καί πίσω ὁ παραγιός στό γαῖδουράκι δεμένος - ἦταν σακάτης ὁ δόλιος! - μᾶς ἀπάντησαν δυό στρατιῶτες. Τοῦρκοι ἦσαν, Ἀλαμάνοι ἦσαν, δέν μπορῶ νά εἰπῶ. Ἦσαν ὅμως ἀληθινοί στρατιῶτες. Μᾶς ἐσταμάτησαν ἐκεῖ στόν δρόμο, ἔψαξαν πρῶτα ἐμένα καί μοῦ πῆραν ὅ,τι κι ἂν εἶχα. Τί θά εἶχα; Λίγα πράγματα. Τώρα οἱ ἄνθρωποι ἔγιναν σφιχτοί· δέ λύνουν τή

σακκούλα τους νά ἐλεήσουν φτωχό! Ἐξέχασαν πώς ἐκεῖνος πού ἐλεεῖ φτωχό δανεῖζει τόν Θεό! Ἔπειτα δέν ἔχουν κι ὄλα οἱ ἄνθρωποι, νά λέμε τή μαύρη ἀλήθεια. Ἐπλάκωσαν κακές χρονιές! Τέλος, ὅ,τι λιανώματα εἶχα μοῦ τά πῆραν. Δέ μοῦ ἀφῆκαν λεφτό τσακισμένο. Ἔπειτα ἠθέλησαν νά πᾶνε καί στό παιδί. Ἐκεῖνο ἐφοβήθηκε κι ἔβαλε τίς φωνές. Τότε οἱ στρατιῶτες ἐρρίχθηκαν θυμωμένοι ἐπάνω του καί ἐγώ ἐλάκησα, νά μή μέ σαπίσουν στό ξύλο. Ἔπειτ' ἀπό μία ὥρα ἐγύρισα φυλαχτά ἐκεῖ. Οἱ στρατιῶτες εἶχαν φύγει ἀλλά τί νά ἰδῶ; Τά σακκούλια πού ἔβανα τά ἐλέη τῶν χριστιανῶν, τό καποτάκι τοῦ παιδιοῦ, μιά τριχιά καινούργια πού εἶχα στό σαμάρι, τά ἐπῆραν ὄλα οἱ στρατιῶτες καί τό παιδί ἔπλεκε στό αἷμα του μισοπεθαμένο...

Μουτζούρης (Συμπληρώνοντας με βραχνή και αδύνατη φωνή): Λυπηθῆτε, χριστιανοί, τό σακάτικο! Ἔ, πῶς εἶμαι τ' ἀπταπό, τό ἐλάχιστο! Δωρεάν ἐδώσατε, δωρεάν ἐλάβετε... Ἔ, πῶς εἶμαι τό ἐλεεινό, ἐλεῆστε με!

Κράπας (Αγανακτισμένος): Τούς ἄτιμους! Δέν εἶν' ἄνθρωποι αὐτοί!

Ραντζάκος: Παντοῦ τά ἴδια κάμουν! Τά ἠξεύρουμε καί 'μεῖς οἱ ἴδιοι τά στρατιωτικά ἀποσπάσματα ἀπ' ἄλλα κατορθώματά τους. Τάχα ἐλευθερωθήκαμε καί 'μεῖς! Τί ἐλευθερωθήκαμε; Μόνον ἀφέντη ἀλλάξαμε! Ἄντί νά ἔχουμε τόν ἀγᾶ, ἔχουμε τώρα τόν ἀξιωματικό. Ἄντί τοῦ τσαούση, ἔχουμε τόν λοχία: ἀντί τοῦ νιζάμη, τόν στρατιώτη ἢ τόν χωροφύλακα, πού, ἅμα κάμη κατά τά χωριά, γίνεται χειρότερος ἀπό τόν παλιό γενίτσαρο. Προχθές ἀκόμη ἐπάνω στήν Κρασιά τί κακό ἔκαμεν ἕνας λοχίας! Ἐπῆρε τόν Λάγιο, τόν πρῶτο νοικοκύρη τοῦ χωριοῦ καί τόν Μπαρούμα, πού ἀνθρώπου δέν εἶπε: κάμε πέρα νά περάσω, καί τούς ἔβαλεν ἐμπρός του ὄλη νύχτα νά τοῦ καθαρίζη σκόρδα ὁ ἕνας καί ὁ ἄλλος νά βαστᾶ σέ κάθε χέρι ἀπό ἕν' ἀσκή γεμάτο κρασί, ἐνῶ αὐτός στρωμένος χάμω ἐδιασκέδαζε μέ τούς φίλους του. Καί γιατί; Γιατί ἔτσι τό ἤθελεν ὁ κομματάρχη. Ἀληθινά δέν ἀκούστηκεν ἀκόμη στρατιῶτες νά ληστεύουν ζητιάνους: ἀλλ' ἄνθρωποι, πού κάνουν τόσα καί τόσα, θά φοβηθοῦν νά κάμουν κι αὐτό;

Χαδούλης (Θυμωμένος): Τοῦρκοι, λέει! Ἦσαν πονετικώτεροι οἱ Τοῦρκοι ἀπ' αὐτουνοῦς!

Ραντζάκος: Μακάρι νά τούς εἶχαμ' ἀκόμη!

Τζουμάς: Ποῦ ξέρεις, ἂν δέ μᾶς ἔρθουν πάλι;

Παπαρρίζος (Κάνοντας τον σταυρό του): Νά δώση ὁ Θεός!

Μουτζούρης (Κόβοντας την κουβέντα των χωρικών): Ἔ, πῶς εἶναι τό καῦμένο!

Τζιριτόκωστας (Με ψυχοπόνια): Σώπα, φτωγέ κι εσύ, σώπα! Νά πού βρέθηκαν φτωχοί άνθρωποι καί μᾶς ἐσυμμάζωξαν! Καί φαγί θά σοῦ φέρουν καί κρασί, μόν' σώπα καί συχώρα τους!

Παπαρρίζος: Χριστιανοί, ὅσοι ἔχουμε κάτι περίσσιο στό σπίτι μας νά τό φέρουμ' ἐδῶ στούς ταλαιπωρημένους ἀδελφούς μας. (Φεύγει μαζί με τον Ραντζάκο, τον Κράπα, τον Μπιρμπίλη, τον Τζουμά και τον Μαγουλά)

Τζιριτόκωστας (Κατ' ἰδίαν): Ἐχθές ὅμως λίγο ἔλειψε νά τά πληρώσω ὅλα μου τά καμώματα μέ τό παραπάνω. Ἀπό τήν αὐγή εἶχαμε κατεβῆ στό Κισερλή κι ἐγυρίζαμε στά σπίτια, ὅπου μᾶς ἐλεοῦσαν καλά οἱ Τοῦρκοι. Κατά τό μεσημέρι εὔρεθήκαμε ἐμπρός στήν αὐλόπορτα τοῦ Γαλήπ Ἀγᾶ. Ὁ ἀγᾶς ἦταν στόν ἀντρωνίτη καθισμένος σ' ἕνα στρωσίδι κι ἔτρωγε μέ τά παιδιά του. Καθώς μᾶς εἶδε, μᾶς ἔκραξε κοντά καί μᾶς ἔδωκε νά φᾶμε πλουσιοπάροχα. Ἐπειτα μᾶς ἐρώτησε τό πῶς καί ποῦ μέ λίγα λόγια, κι ἔπειτα ἐτραβήχθηκε στόν γυναικωνίτη λέγοντάς μας νά πλαγιάσουμ' ἐκεῖ, νά μή μᾶς φάγη τό ἡλιοπύρι μέσα στό μεσημέρι. Ἐμπρός στόν ἀντρωνίτη τοῦ Γαλήπ Ἀγᾶ ἦταν μεγάλο περιβόλι περικλεισμένο ἀπό ψηλούς τοίχους. Τό περιβόλι εἶχε διάφορα πωρικά καί πολλές μυγδαλιές, τόν κυριώτερο πλοῦτο τοῦ χωριοῦ. Ἐγώ ἔρριξα τό μάτι ἐκεῖ καί ἠσυχία δέν εὔρισκα. Ἀληθινά τά μύγδαλα ἦσαν ἀκόμη ἄδετα καί τ' ἄλλα ὅμως πωρικά εἶχαν πολύ χειρότερα. Ἄν ἐγέμιζα τά σακκούλια μου μέ μύγδαλα, ἤμποροῦσα νά τά πουλήσω σέ τίποτα κουτούς στόν δρόμο. Καί ἄν δέν τά ἐπουλοῦσα, τά ἔχυνα τέλος. Τί θά ἔχανα; Τήν τσόχα ἢ τά ραφτικά; Ἄφησα νά περάση λίγη ὥρα· ἔπειτα ἐσήκωσα τόν παραγιό κι ἐμπῆκαμε στό περιβόλι. Ἐφθάσαμε φυλαχτά στίς μυγδαλιές, ἀνέβηκα στήν πλέον φορτωμένη καί ἄρχισα νά ραβδίζω τά λυγιστά κλαδιά, ἐνῶ ἐσύναζεν ὁ παραγιός στίς ποδιές του τά τσίγαλα. Ὁ ἀγᾶς ὅμως δέν εἶχε κοιμηθῆ ἀκόμη. Ἄκουσε τό ράβδισμα, ἐπετάχθηκε μέ τήν πάλλα καί ἄρπαξε τόν παραγιό ἀπό τά λαιμοτράχηλα. Ἐγώ βλέποντάς τον ἔβαλα ὅλη μου τή δύναμη, ἐπήδησα στή μάντρα, ἀπ' ἐκεῖ ἔπεσα στόν δρόμο κι ἔγινα ἄφαντος. Ὁ ἀγᾶς ἔδειρε μέ τίς διπλαριές τόν παραγιό ὅσο πού ἀπόστασεν. Ἐπειτα αἵματοκυλισμένο τόν ἔρριξεν ἔξω ἀπό τήν αὐλόπορτα. Ὁ Μουτζούρης, ὅταν ἐβεβαιώθηκε πῶς ἦταν μόνος, ἐσηκώθηκεν ἐλεεινός, κι ἐβγήκε τρικλίζοντας ἀπό τό χωριό. Ἐγώ ἤμουν ἐκεῖ κοντά κρυμμένος σ' ἕνα χάλασμα τζαμιοῦ. Ἡῦρα ἕνα γαῖδουράκι πού ἔβοσκε σαμαρωμένο, ἔδεσα ἐπάνω κουβάρι τόν

παραγιά κι ἔφυγα σύνταχα. (Εισέρχονται ο Παπαρρίζος, ο Ραντζάκος, ο Κράπας, ο Μπιρμπίλης και ο Τζουμάς)

Κράπας: Ἐφερα ζεστό καί λασπερό κριθαρόψωμο καί σβόλους ξεροτύρι.

Παπαρρίζος: Ἐγώ σκόρδα κι ἓνα πιάτο τραχανᾶ.

Μπιρμπίλης: Ἐγώ μπλιγούρι ἀχνιστό καί μαμαλίγκα.

Τζουμάς: Ἐγώ στήν τσότρα λίγο κρασί. (Ολοὶ τα βάζουν κοντά στον Τζιριτόκωστα για να φάει)

Ραντζάκος: Ἐγώ λίγη κουρκούτη.

Παπαρρίζος: Φάγε γιά νά συνέρθης.

Τζιριτόκωστας (Παραμερίζοντάς τα): Μέ τί ὄρεξη νά φάγω; Πῶς ν' ἀνοιγοκλείσω τίς μασέλες μου, ποῦ τίς ἔτριψε μέ τίς γροθές ὁ τελωνοφύλακας; Καί μήπως ἔχω μόνον τίς μασέλες! Τά πλευρά μου εἶναι ὅλα τσακισμένα καί τ' ἄκουω ποῦ τρίζουν. Τά νεφρά μου εἶναι πεσμένα καί μοῦ φέρνουν φριχτούς πόνους. Τό κεφάλι μου ἀρχίζει νά πρήσκειται· δέν μπορῶ νά τό κινήσω λίγο χωρίς νά ζαλισθῶ. Τά μηνίγγια μου σφυροκοποῦν φριχτά· τ' αὐτιά μου βουίζουν· ἡ γλῶσσα μου ἔδεσεν. Ἦ τή βγάζω ἢ δέν τή βγάζω τή νύχτα, ὁ δυστυχισμένος! (Κλαίει με λυγμούς)

Παπαρρίζος: Ἡ πράξη τοῦ τελωνοφύλακα δέν ἦταν σωστή καί ἄδικα θύμωσε μαζί σου.

Κράπας: Πρέπ' νά καταγγελθῆ!

Μπιρμπίλης: Νά πάη στή φυλακή!

Ραντζάκος: Νά μάθη ἄλλη φορά νά μή δέρνη ἔτσι ἄπονα τόν φτωχόκοσμο!

Μουτζούρης: Ἦ, πῶς εἶμαι τό φτωχό, τό πεντάρφανο! Κόσμο ἀκούω καί κόσμο δέ βλέπω... Καλοὶ μου ἀρχοντάδες, λυπηθῆτε με!

Μαγουλάς (Μπαίνει τρεχάτος με ἓνα δαυλί στο χέρι): Τό ἤφερνα γιά νά μή μείνουν στά σκοτεινά οἱ ἄρρωστοι ὅλη νύχτα. (Παραμερίζει το ἄχυρο με το χέρι του για να απιθώσει το δαυλί)

Κρουστάλλω (Μπαίνει μέσα με φούρια και αρπάζει το δαυλί): Ἀκοῦς ἐκεῖ! Ἀρέ, δέ μοῦ λέτε πῶς παραλαβώσατε σήμερα μέ τούς ψειρήδες! Δέν ἀνοίς τά στραβά σου, χασονούση, νά ἰδῆς πού βασίλεψε ὁ ἥλιος ἐδῶ καί μία ὥρα! Ἐγώ κάνω τ' ἀδύνατα δυνατά νά κόψω ἀπό τό σπίτι μου τά θηλυκά κι ἀτός του ἄλλα θέλη νά μοῦ φέρη! (Φεύγει)

Παπαρρίζος (Στον Μαγουλά): Δέν ἐσυλλογίσθηκες πῶς ἔπειτ' ἀπό τό ἡλιοβασίλεμα δέ βγάζουν δαυλί ἀναμμένο ἀπό τά σπίτια. Ἀφοῦ ξέρης ἄν γίνη τέτοιο

πραγμα, ή γυναίκα γεννά όλο θηλυκά παιδιά.

Ραντζάκος: Έχει δίκιο ή γυναίκα! Έως τώρα έχει γεννήσει πέντε στό έρμόσπιτό σας και, τόσα πού έκανε, δέν ήμπορεϊ νά τά κόψη.

Μαγουλάς: Τώρα εκατάλαβα τό λάθος μου!

Ραντζάκος (Στον Τζιριτόκωστα): Λοιπόν, έμεϊς νά πηγαίνουμε σιγά-σιγά. Μή στενοχωριέστε πού θά μείνετε στά σκοτεινά γιατί όπου νά 'ναι θά ξημερώσει. (Φεύγουν όλοι)

Τζιριτόκωστας (Σέρνεται με την κοιλιά ως την πόρτα και βγάξει το κεφάλι με προσοχή για να δει αν όντως έφυγαν. Για μια στιγμή τεντώνεται, μη θυμίζοντας σε τίποτα με τη μεγάλη του κορμοστασιά το σαρακοφαγωμένο γεροντάκι κι έπειτα κάθεται οκλαδόν): Έκατόρθωσα ν' άπατήσω όλους τούς Καραγκούνηδες, νά τούς συγκινήσω και νά τούς άρπάξω τό έλεος! (Αδράχνει το φλασκι από χάμω για να πει. Με ειρωνεία) Στήν υγείά σας, ζωντόβολα! Πάντα νά 'ρχεστε, πάντα νά φέρνετε!

Πράξη Β΄

Σκηνή α΄

Αρχίζει να ξημερώνει. Ο Τζιριτόκωστας κοιμάται στο μαλακό αχυρόστρωμα μετά από άφθονο φαγοπότι. Στη μία γωνία το γαιδουράκι τρώει κατάχαμα την τροφή του και στην άλλη ο Μουτζούρης, κουβαριασμένος, βογκά σαν πληγωμένο ζώο.

Μουτζούρης (Θλιβερά και άγρια με τη βραχνή φωνή του): Μά! Όρε μάννα! Μά!
Όρε μάννα!

Τζιριτόκωστας (Ανοίγοντας τα μάτια): Τί βογγομαχᾶς ἔτσι, μωρέ! Τ' ἔχεις καί δέ μ' ἄφηνες ὅλη νύχτα νά κλείσω μάτι, ἀναθεματισμένε;

Μουτζούρης (Ψιθυρίζοντας): Ἄχ, δέν μπορῶ, ἀφεντάκη! Θά πεθάνω! Ἄχ, ἄτιμε Γαλήπ Ἀγᾶ πού μέ χτύπησες ἀλύπητα!

Τζιριτόκωστας (Ράθυμα και ειρωνικά): Μωρέ, τί λές; Μωρέ, δέν πᾶς νά μοῦ χαθῆς, λέω, πού πίστεψες πώς μπορεῖς κι ἐμέ νά κοροϊδέψης! Ἄμ τότε πού πήγαινες ἐσύ, ἐγώ ἐρχόμουν, κακομοίρη!

Μουτζούρης (Με παράπονο): Ἄχ, ἀφεντάκη, πεθαίνω καί δέ μέ πιστεύεις, λέω!

Τζιριτόκωστας: Μωρ' ἐσένα θά πιστέψω! Δέν πᾶς νά μοῦ χαθῆς, διαβολόσπαρμα.

Μουτζούρης: Ἄχ, τόσον παρᾶ ἔβγαλες ἀπό μένα καί τώρα μέ βρίζεις; Τί μοῦ εἶπες καί δέν ἔκανα; Ποιόν μοῦ εἶπες καί δέν ἀπάτησα γιά χατήρι σου;

Τζιριτόκωστας (Αγανακτισμένος): Καί τί, μωρέ, κι ἄν ἔβγαλα παρᾶ; Μπᾶς καί τόν ἔβγαλα χάρισμα; Τό ξέρεις καλά: πεντακόσες δραχμές ἔδωκα στόν πατέρα σου γιά τό παλιοτόμαρό σου καί τσαμπουνᾶς ἀκόμη... Δέ σέ τρέφω, μωρέ; Δέ σέ ποτίζω; Ἄν ἔχης παράπονο, φωτιά θά ρίξη ὁ Θεός νά σέ κάψη! Ἦθελα νά πέσης σ' ἄλλα χέρια καί τότε νά σέ καμαρώσω! Ἄντί, κακομοίρη, νά βλογαῖς τήν τύχη πού σ' ἔρριξε στά δικά μου, κάθεσαι καί τσαμπουνᾶς ἀκόμη! Ἔλα, σήκω νά βγοῦμε σήμερα, νά μάσουμε κάνα λεφτό, νά μή χάσουμε τήν ἡμέρα. (Σηκώνεται ὀρθιος, τεντώνεται δυο-τρεις φορές και μετά ψαχουλεύοντας στο αχυρόστρωμα, βρίσκει το μπαστούνι του. Ἐπειτα, το αναποδογυρίζει με δύναμη και χύνονται πάνω στο χῶμα πολλές τουρκικές λίρες, τις οποίες μετράει και είναι ακριβῶς τριάντα. Ὑστερα τις βάζει πάλι μέσα στο κούφιο μπαστούνι, το σφηνώνει καλά ἀπό πάνω και ἀπό κάτω, το κουνάει δυνατά, το χτυπάει καταγῆς και ἔτσι βεβαιώνεται πως καμία λίρα δε βγάζει ἦχο, για να τον προδώσει. Σηκώνεται, συμμαζεύει τον εαυτό του ὥστε να θυμίζει ζητιάνο, παίρνει τα σακούλια του στον ὦμο και βγαίνει ἐξω ἀπό τον αχυρώνα. Στο χωριό επικρατεῖ ἀπόλυτη ἠρεμία. Κατ' ἰδίαν). Τούτη ἡ ἠρεμία μέ θλίβει κατάκαρδα. Ἄπ' ὅ,τι φαίνεται ἡ ἡμέρα μου θά περάσει χωρίς νά ρίξω τίποτε κέρδος στό σακκούλι μου. Θά πάρω ὁμως τήν προσηλιακή πλευρά τοῦ χωριοῦ, ὅπου τά σπίτια ἔχουν τίς πόρτες καί τά παραθύρια τους τόν τοῖχο-τοῖχο καί θά σπρώξω μέ τόν ὦμο μου κάθε πόρτα, μέ τήν κρυφήν ἐλπίδα μήπως καμμιά κατά τύχη ἔμεινεν ἀμπάρωτη. Τί θά χάσω τάχα μέσα στή μοναξιά τούτη, ἄν κατορθώσω νά συμμαζώξω ὅλο τό ἐσώθεμα ἑνός Καραγκούνη; (Σπρώχνει μερικές πόρτες) Ὅλα τά σπίτια εἶναι

καλά μανταλωμένα. (Απογοητευμένος) Μήπως νά γυρίσω πάλι στόν ἀχυρῶνα; (Ακούγονται φωνές παιδιών και γυναικών) Ἀλλά τί ἀκούω πίσω ἀπό τό κονάκι; (Ευχαριστημένος) Μωρ' ἔχει κόσμος ἐδῶ! (Πηγαίνει πίσω ἀπό το κονάκι και βλέπει σε μία αποθήκη μερικές γυναίκες, που κάθονται κατάχαμα, να ξεφλουδίζουν αραποσίτι, ενώ μικρά παιδιά πιο κει να παίζουν πάνω σε μία στοίβα κοπριάς. Κάθεται σε μία γωνιά και παρακολουθεί τη συζήτηση των γυναικών)

Κρουστάλλω: Ὁ κουρούνης! Ἀκοῦς νά μοῦ πάρη τό δαυλί, γιά νά τό δώση στούς ψειρῆδες! Δέ φτάνει πού δέν εἶν' ἄξιος ν' ἀντρεῖψη τό σπίτι του, μόν' θέλει νά συνέμψη καί στήν κοιλιά μου... Ἄν φέρη κι ἄλλο θηλυκό, κάλλιο μπαλαρμᾶς νά τόν εὔρη!

Τζούμαινα (Γελώντας): Καί τ' ἄφηκες τό δαυλί;

Κρουστάλλω (Εκπληκτη): Νά τ' ἀφήσω! Δέν ἄφηνά καλύτερα τά μάτια μου!

Παπαδιά: Δέν ἔκαμες καλά, καῦμένη, δέν ἔκαμες καλά νά τούς ἀφήσης στό σκοτάδι φτωχοῦ ἀνθρώπους!

Κρουστάλλω (Θυμωμένα): Δέν τούς ἔστελνες ἐσύ, πού εἶσαι πλούσια!

Παπαδιά: Ὅχι πῶς εἶμαι πλούσια, μά ἦταν κρῖμα κι ἀπό τόν Θεό. Ἐπειτα, ξέρεις, αὐτοί γνωρίζουν χίλια-δυό μαγικά.

Κρουστάλλω: Δέ βαρεῖσαι πού ξέρουν τήν κακή τους μέρα!

Παπαδιά: Ἄκου πού σου λῆω! Ἐτσι μιά φορά στ' Ἀμπελάκια ἦρθ' ἕνας ζητιάνος πού δέν ἔδινες ἕναν παρᾶ. Μά ἐκεῖνος ἤξερε, μπάριμ, νά κατεβάση τ' ἀστέρια. Ἐβγαλε τό ζούδιο τῆς Δημάκαινας ἀπό τόν Πυργετό. Στήν Αἶγανη ἔκανε θάματα· τή Ρουλιῶ τήν ἔκαμε κι ἀπόχτησε σερνικό παιδί. Τί ἀρρώστια ἤθελες νά μὴν ξέρη τό γιαιτρικό της!

Κρουστάλλω: Μωρέ, ἄς ἤξερα πῶς μέ κάνει ν' ἀποχτήσω σερνικό παιδί καί τοῦ δίνω ἀκόμη καί τά ροῦχα πού φορῶ!

Σταμάτω: Ἄμ, σῶπα δά, θυγατέρα! Τάχα τί κακό εἶδες ἀπό τά κορίτσα καί βαργομᾶς τόσο! Δέ λές ἄς ἔρθη μέ καλό κι ἄς εἶναι ὅ,τ' εἶναι... Καί γιά τά κορίτσα ὁ Θεός ἔχει τήν ἔγνοια τους.

Κρουστάλλω: Ὁ Θεός ἔχει τήν ἔγνοια τους, μά ἐγώ θά τ' ἀναθρέψω. Κι ἔπειτα σάν μεγαλώσουν, ὡς πού νά τά μπερδέψω μέ κανένα, γύρευε τί φαρμάκια θά πῶ.

Σταμάτω (Κουνώντας το κεφάλι και χαμογελώντας): Σ' αὐτό δέ λῆω τ' ὄχι! Ἐγώ μιά μονάχα εἶχα, ἐσένα κοψοζώητη, κι ἐτράβηξα τόν ἀμάραντο ὅσο νά σε παντρέψω. Ἦσουν μία πιτέρω, πού δέν εἶχες συμμαζωμό! Νυχτοῦμερα δέ σ'

ἄφηνά ἀπό κοντά μου, ἀλλιῶς! Καί μ' ὅσα κι ἄν ἔκανα, λίγο ἔλειψε νά μήν πάθω, ὅταν σᾶς ἤῤρα πίσω ἀπ' τή θημωνιά μέ τόν ξάδερφό σου τόν Χαδούλη...

Κρουστάλλω (Με αὐστηρή φωνή και ἀγριοκοιτάζοντάς τη): Μέθυσε, λιέω! Παλάβωσε, λιέω, καί δέν ξέρεις τί λιές! Σώπαινε μή μᾶς ἀκούση ὁ κόσμος καί φρίξη!

Σταμάτω: Ἄμ σόπα, μαρή· ἐμεῖς κι ἐμεῖς εἴμαστε. Τάχα δέν τά ξέρουμε;

Τζούμαινα: Μπά, καλότυχη! Κάνε τή δουλειά σου καί μή χολοσκᾶς! Ἐμεῖς κι ἐμεῖς εἴμαστε...

Τζιριτόκωστας (Εμφανίζεται): Θεός σ'χωρέσ' τή μάννα σου καί τόν πατέρα καί τ' ἀδερφάκια σου! (Οἱ γυναῖκες τον ἀγνοοῦν και προσπαθοῦν να κρύψουν τα γυμνά τους μέλη ὅσο μποροῦν, ἐξακολουθώντας να ξεφυλλίζουν το ἀραποσίτι με την ἴδια προθυμία κι ἐπιμονή. Μόνον ἡ Κρουστάλλω σηκώνει δυο-τρεις φορές λοξά τα μάτια της για να δει ἀν κράτησε κακία για τη χθεσινή της διαγωγή, ὅπως και ἡ Παναγιώτα που κατορθώνει να διώξει την παρθενική της δειλία, κοιτάζοντάς τον με λιποψυχισμένη περιέργεια)

Παναγιώτα (Κατ' ἰδίαν): Αὐτός τάχα, πού ἔχει τόσα βότανα για τίς ἀρρώστιες τῶν ἄλλων, δέν ἔχει κανένα καί για τῆς καρδιάς μου τήν ἀγιάτρευτη πληγή;

Τζιριτόκωστας (Εξετάζοντας τις φυσιγνωμίες τους): Θεός σ'χωρέσ' τή μάννα σου καί τόν πατέρα καί τ' ἀδερφάκια σου!

Κρουστάλλω (Με χαμόγελο που δείχνει ψεύτικα τα λόγια της): Ρέ, ἄντε, χριστιανέ μου, στή δουλειά σου καί ἄσε μας ἤσυχες! Πήγαινε νά βρῆς τούς ἄντρες μας, τά ζωντόβολα, νά καλοπορέψης καί... (Κόβει τον λόγο της και μένει ἀκίνητη κοιτάζοντάς τον με τρόπο κι ἐκπληξη)

Τζιριτόκωστας (Αναγνωρίζοντας τη φωνή της και τα χαρακτηριστικά του προσώπου της. Κατ' ἰδίαν): Τούτη ἡ γυναῖκα εἶναι χωρίς ἄλλο θεόσταλτο θῦμα τῆς μαγγανευτικῆς μου πονηρίας. (Την ἀγγίζει με το μαστούνη στην κνήμη της και της κάνει νόημα με τα μάτια πως κάτι ἐμπιστευτικό ἔχει να της πει. Ἐπειτα σκύβει, παίρνει μία πέτρα που εἶναι κοντά στα πόδια της, για να διώξει τα σκυλιά που τον ἀκολουθοῦσαν ἀλυχτώντας και της ψιθυρίζει στο αὐτί) Ἔχω καί τό σερνικοβότανο, ἄν θές!

Κρουστάλλω (Ξεφωνίζει κατακόκκινη ἀπό χαρά και ντροπή): Τ' εἶπες; Τ' ἔχεις εἶπες;

Τζιριτόκωστας: Τό σερνικοβότανο! Τό σερνικοβότανο, πού βρίσκεται στόν κάμπο πέρα, ἐκεῖ πού κατορεῖ βαρβάτο ἄλογο. Κι ὅποια τό πάρη, κάνει σερνικά

παιδιά, σερνικά κι άντρειωμένα - και πανώρια σάν κι έμένα! (Οι γυναίκες τον πλησιάζουν με ενδιαφέρον)

Κρουστάλλω (Ανυπόμονη): Ποῦ εἶναι το; Νά τό ιδῶ.

Τζιριτόκωστας: Μά εἶναι ἀκριβό!

Κρουστάλλω (Με επιμονή): Ἀκριβό-φτηνό ἐγώ τό θέλω! Καί τό βρακί μου δίνω γιά ν' ἀποχτήσω σερνικό παιδί.

Τζιριτόκωστας (Ψιθυρίζει πονηρά γελώντας): Ἄμ εἶχες ποτέ σου; (Κάθεται κατάχαμα ανάμεσα στις γυναίκες. Σέρνει το σακούλι του εμπρός και το ανοίγει με αργές κινήσεις για να κεντήσει περισσότερο την ανυπομονησία των γυναικών και βγάζει από μέσα ένα μικρό σακουλάκι. Ἐπειτα το λύνει με μεγάλη καθυστέρηση και προφύλαξη. Από αυτό το σακουλάκι βγάζει μικρά-μεγάλα χαρτοδέματα και τα απιθώνει κοντά του)

Κρουστάλλω: Ποιό εἶναι τό σερνικοβότανο;

Παναγιώτα (Χοροπηδά κρατώντας ψηλά ένα κόκκινο κώνο καλαμποκιού): Ηῦρα! Τό ηῦρα! Ηῦρα το καί δέν τ' ἀφήνω!

Τζιριτόκωστας (Με απορία): Γιατί χοροπηδᾷ ἔτσι; Τί σημαίνει τοῦτο;

Παπαδιά: Ὁ κόκκινος ἀραποσιτόκωνος εἶναι σπάνιος και, σ' ἐκεῖνον πού τόν εὔρη, ἄν εἶναι ἀνύπαντρος, προλέγει τό γρήγορο φθάσιμο λατρευτοῦ συντρόφου! (Οι γυναίκες περιτριγυρίζουν την Παναγιώτα, απλώνουν τα χέρια και ψηλαφούν τον κώνο, ενώ εκείνη προσπαθεῖ να προφυλάξει το σπάνιο εὔρημά της)

Ὅλες (Χωρίς να το πιστεύουν): Σοῦ εὐχόμαστε γρήγορα ν' ἀληθέψη ἡ καλοσημαδιά!

Αννέτα (Ψιθυρίζοντας με κωμικό παίξιμο των χειλιών): Μωρέ μάτια μου! Ηῦρεμα πού τῶκαμε! Ἐκείνη νά βρίσκη τούς κούνους κι ἄλλη νά παίρνη τσ' ἀγαπητικούς της!

Παπαδιά (Ολόχαρη): Δῶσ' το, μαρή, νά σ' τόν φυλάξω!

Παναγιώτα: Μπά, δέν τόν δίνω κανενοῦ! (Τον κρύβει μέσα στον κόρφο της)

Τζιριτόκωστας (Κατ' ἰδίαν): Μμ... ἀπ' αὐτό τό ηῦρεμα τῆς γυναῖκας τούτης πολλά μπορῶ νά κερδίσω! (Οι γυναίκες συνέρχονται ἀπό τη συγκίνηση και φωνάζει με σοβαρή φωνή) Τό σερνικοβότανο; Ἐτοῦτο εἶναι! (Εκείνες μαζεύονται γύρω του. Ξεδιπλώνει ένα ξερό σταχτερό χορταράκι και ψιθυρίζει στο αυτί της Παναγιώτας, ἀλλά φροντίζει να τον ακούσουν και οι ἄλλες γυναίκες) Ἔχω καί τ' ἀγαποχόρταρο! (Ἡ Παναγιώτα κοκκινίζει και πέφτει ανάμεσα στα φουστάνια των ἄλλων γυναικών, με νευρικό και ακράτητο γέλιο)

Αννέτα (Με τόλμη): Ἐχεις ἀλήθεια τ' ἀγαποχόρταρο;

Τζιριτόκωστας (Με ακλόνητη βεβαιότητα): Ναί! Ἐχω τ' ἀγαποχόρταρο, τσ' ἀγάπης τό βοτάνι – π' ἄλλος τόπος δέν τό κάνει. Αὐτό πού τῶχουν οἱ νεράιδες καί τό φυλᾶν στό Μαυροβούνι, κάτω στόν Μωριᾶ, σέ μιά σπηλιά δίκοχη-τρίκοχη, καί δέν μπορεῖ κανεῖς νά τό φτάση, οὔτε νά τό ἰδῆ πῶς φυτρώνει. Καί γιά νά τό βρῆς, πρέπει νά πιάσης τρίμερο σκαντζοχεράκι, νά τό κλείσης σέ φράχτη περίγυρα καλή. Ἡ μάννα του ἢ σκαντζοχερίνα, θέλοντας νά τό λευθερώση, θά περάση κάμπους καί βουνά, λαγκάδια καί κράκουρα, νά φέρη τό βοτάνι, νά τό βάλῃ στόν φράχτη, ν' ἀνοίξῃ μονάχη της. Ἐκεῖ πρέπει νά εἶσαι κρυμμένος, καθώς θά ἔρθ' ἢ σκαντζοχερίνα, νά τό πάρῃς ἀπό τή μυτίτσα της πρὶν ἄγγιξῃ τό χῶμα. Μ' ἐκεῖνο τότε ἀνοίγεις κλειδαριές καί σιδερόπορτες καί τήν καρδιά τοῦ καλοῦ σου καί τ' ἀγαπητικοῦ σου!

Παναγιώτα (Κατ' ἰδίαν): Ἄχ! Ἐπίμονος καί ἀπαιτητικός ἦρθε πάλι στόν νοῦ μου ὁ Χαδούλης, τοῦ Τρίκα ὁ γιός, κι ἔσβησεν ἀμέσως τή χαρά πού μοῦ ἔφερε τοῦ ἀραποσιτόκωνου τό εὐτυχισμένο ἠῦρεμα. Ὁ Χαδούλης ἦταν ἀρρεβωνιαστικός μου πρὶν. Ὁ δικός μου ὁ πατέρας καί ὁ δικός του, σέ στιγμὴ κρασοκατανύξεως κι αἰσθηματολογίας ἄκρατης, ἀποφάσισαν νά διατηρήσουν παντοτινὴ, στοὺς αἰῶνες νά τήν παραδώσουν ἀθάνατη κι ὀνομαστή τή φιλία τους. Καί, γιά νά κατορθώσουν αὐτό, δέν εὐρῆκαν ἄλλο μέσον, παρά νά μᾶς ἀρρεβωνιάσουν, πρὶν ἀκόμη ἀφήσουμε καλά-καλά τὰ σπάργανα. Ἐγὼ μὲ τό πρῶτο ψέλλισμα τῶν ὀνομάτων τῆς οἰκογενείας ἔμαθα νά ψελλίζω καί τ' ἀντρός μου τ' ὄνομα. Πρὶν ἀκόμη αἰσθανθῶ φόβο καί σεβασμό καί ἀγάπη στά πατρικά χτήνη, γιά τὰ μεγάλα εὐεργετήματα πού ἔκαμαν μὲ τή δύναμή τους στήν οἰκογένεια, τὰ αἰσθάνθηκα στόν Χαδούλη, πού ἔμελλε νά γίνῃ εὐεργέτης καί ὁ δεσπότης μου. Τὰ ἴδια αἰσθήματα ἐκράτησα στά στήθη μου καί ὅταν ἀκόμη ἐμεγάλωσα. Ὁ Χαδούλης ὅμως οὔτε μικρός, οὔτε ὅταν ἐμεγάλωσεν αἰσθάνθηκε τίποτε ἀπ' αὐτά. Ὅταν ἐκατάλαβε πῶς ἔγινε στό χωριό ζηλευτός γαμπρός, ἐπάτησε τόν ἀρρεβῶνα του δίχως δισταγμό. Λίγα δεμάτια σανοῦ, πού ἐπρόσθεσεν ὁ Μπιρμπίλης στήν ἀρχικὴ προῖκα του, τόν ἔπεισαν ἀμέσως ν' ἀρρεβωνιασθῇ τήν Ἀννέτα. Ἐπικράθηκα κατάκαρδα, ὅταν τό ἔμαθα. Περισσότερον ἐπικράθηκα γιά τήν προσβολή πού μοῦ ἔγινε, παρά γιατί ἐματαιώθηκεν ἡ εὐτυχία μου. Ἐφοβήθηκα περισσότερο τήν κακογλωσσά τῶν συντοπιτῶν μου, τ' ἀνήλεα πειράγματα τῆς ἀντιζήλου μου, παρά πού ἔχανα ἀγαπημένο πρόσωπο. Τό

πάθημά μου, αντί νά μέ καταβάλη καί νά μέ αποθαρρύνη, μ' ἔκαμε περισσότερο τολμηρή. Δέν εἶχα ἄλλη σκέψη, παρά πῶς νά ξαναφέρω στά πρῶτα του βήματα τόν Χαδούλη. Καί τόσον εἶχα τά αἰσθήματα συγχισμένα μέσα μου, ὥστε δέν ἤμποροῦσα νά διακρίνω, ἂν ἐζητοῦσα τοῦτο γιά ν' ἀποχτήσω τόν ἄπιστον ἐραστήν ἢ γιά νά τιμωρήσω τή μισητήν ἀντίζηλο. Μόλις εἶδα τόν ζητιάνο κι ἄκουσα τοῦ βοτάνου τήν ἀκατανίκητη δύναμη, αὐτήν τή σκέψη ἔφερα στόν νοῦ μου. Ἦθελα νά εἶχα λίγο ἀπ' αὐτό, ἕνα φυλλαράκι μόνον, νά ποτίσω τόν Χαδούλη, νά τόν κάμω νά γυρίση πίσω στήν πρώτη του ἀγάπη, νά μὴν τόν χάσω γιά τά λίγα τ' ἄχαρα. Ἀλλά ποιός ἤξεύρει πόσο θά τό πουλῆ τό βοτάνι του ὁ ζητιάνος!

Τζιριτόκωστας: Ἔχω τά εὐεργετικά, τά παρήγορα βότανα τῆς γῆς, πού γιαιτρεύουν κάθε σωματική πληγή, πού καταπαύουν κάθε ψυχικόν πόνο, πού ἐλαφρώνουν κάθε τῆς καρδιάς μαρασμό καί τή γυρίζουν πάλι στήν πρώτη της νεότητα, στήν ἀρχική της ἀκμή!

Κράπαινα: Στερφοβότανο μπάς κι ἔχεις, ἀρέ; Ἄχ, δώδεκα παιδιά ἔχω γεννήσει ἕως τώρα καί εἶμαι μόλις τριανταδύο χρονῶν. Καταλαβαίνω καί ἡ ἴδια πῶς ἔχω διάθεση νά γεννήσω ἄλλα τόσα ἀκόμη. Ὅμως ἔχω ἀποκάμει ἀπό τίς κοιλοπόνιες καί θέλω νά σταματήσω τήν ἀνυπόφορη καρποφορία τῆς κοιλιᾶς μου.

Παπαδιά: Δέν πρέπει νά ζητῆς μέ βοτάνια ν' ἀντιταχθῆς στοῦ Θεοῦ τό θέλημα.

Κράπαινα: Δέ βαστάω! Βαρέθηκα πιά· κάθε χρόνο καί παιδί!

Παπαδιά: Σάν δέ βαστᾶς, κλειδώσέ το!

Σταμάτω: Τό κακό εἶναι πού δέν κλειδώνεται! Δέ θυμᾶστε τί ἀπάντησεν ἡ γριά, ἡ ἑκατοχρονίτρα, στά λόγια τοῦ σαραβαλιασμένου γέροντά της; «Ἐ, καῦμένη μύλο», εἶπεν ἐκεῖνος στεναζόντας· «πόσες φορές ἐγγιγιλίσασμ' ἐφτοῦ μέσα!» Καί ἡ γριά ἡ ἑκατοχρονίτρα ἐμουρμούρισεν: «Ἀνάθεμα τήν κρέμαση κι ἀπέ ὁ μύλος ἀκόμη γριγυρίζει!»

Ὅλες (Χασκογελούν νευρικά): Μωρέ, πόσα ξέρει ἡ γριά Σταμάτω ἡ στρίγγλα!

Τζιριτόκωστας (Αδιάφορος στα λόγια και τα γέλια τους, απαντά στην ερώτηση της Κράπαινας): Πῶς; Καί στερφοβότανο καί γαλαχτόπετρα. Ἐμάζωνε χαλίκια ἕνας στ' ἀκρογιάλι καί τά ἔρριχνε στόν κόρφο του. Ἄξαφνα τόν ἐτάραξε ἡ θέρμη· σφάχτες εἶχε σ' ὄλο του τό κορμί· τά βυζά του ἐπρήσθησαν. Και, ὥστε νά φθάση σπίτι του, ἄρχισαν νά τρέχουν τά γάλατα! Ψάχνουν στά χαλίκια καί βρίσκουν ἐκεῖ τή γαλαχτόπετρα-μαυρόπετρα· πέτρα τοῦ γυαλοῦ,

τοῦ ἄμμου - μέ τά στέφανα τοῦ γάμου! Ὅποιος τή βάλῃ ἀπάνω του, τό γάλα πᾶει ποτάμι - μά τό πράσινο καλάμι· ἄντρας εἶναι γιά γυναῖκα - μά τούς ἅγιους πέντε-δέκα! Ἄν θέλ'τε ἀκόμη, ἔχω καί τό θηλυκοβότανο!

Ὅλες: Ἄ! Σπολλάτη σου! Καί ποιά παίρνει θηλυκοβότανο; Ἄσ' το νά χαθῆ καί μήν τό μελετᾶς! Ἀπό τ' ἄλλα νά μᾶς δώσης.

Τζιριτόκωστας: Ὅλες νά σᾶς δώσω θέλ'τε! Μά δέ ρωτᾶτε, ἄν ἔβαλα ψωμόψιχα μέσα μου ἀπό προχτές. Ἐκεῖνα πού μοῦ ἔφεραν οἱ ἄντρες σας, ἐσηκώθηκε τή νύχτα ὁ παραγιός μου καί δέν ἄφησε ψίγαλο.

Κρουστάλλω: Νά σοῦ φέρουμε, χριστιανέ! Δέν τό ἔλεγες τόσην ὥρα, παρά σέ βασανίζουμε θεονήστικο! (Σηκώνεται, ἔτοιμη νά τρέξει στο φτωχικό της)

Κράπαινα: Στάσου νά σοῦ φέρω κι ἐγώ, πῶχω λίγο μπλουγούρι!

Κρουστάλλω: Κι ἐγώ ἔχω γαλοτύρι νά σοῦ φέρω.

Ρούσα: Κι ἐγώ κάμποση μαμαλίγκα.

Παπαδιά: Πρέπ' ὅλες τώρα νά τόν περιποιηθοῦμε, νά τοῦ προσφέρουμε κάτι, χρήσιμες νά τοῦ φανοῦμε ὅσον ἠμποροῦμε, νά μήν πεθάνῃ ἀπό τήν πείνα, ὁ φτωχός! Χριστιανός εἶναι κι αὐτός· δέν εἶναι ἀλούθηρος! Ἄν πάθῃ κάτι, θά τόν ἔχουμε ὅλες βάρος στήν ψυχή μας!

Σταμάτω: Μπά, χριστιανέ μου· δέν τό ἔλεγες τόσην ὥρα!

Τζιριτόκωστας: Ὅχι, χριστιανές μου, δέ θέλω τίποτα. Τώρα πού θά πᾶτε σπίτι σας, ἔρχομαι καί μοῦ δίνετε ὅ,τι προαιρεῖστε. Κοιτάζτε τώρα τή δουλειά σας... (Οἱ γυναῖκες ὅμως γιά νά δείξουν προθυμία, τρέχουν ὅλες στα σπίτια τους χωρίς νά ακούσουν τα λόγια του)

Σκηνή β'

Ο Τζιριτόκωστας ἔχει περάσει ἀπό τα σπίτια των γυναικῶν καί ἔχει δεχτεῖ τα ελεή τους. Τώρα βρίσκεται μπροστά στο σπίτι της Κρουστάλλως με παραγεμισμένα σακούλια.

Τζιριτόκωστας (Κατ' ιδίαν): Πωπώ! Οί γυναίκες στην απομόνωσή τους ἄφησαν τήν ἐπιφύλαξη κι ἐξεμυστηρεύονταν κάθε πάθος καί κάθε τους ἐπιθυμία. Πολλές μοῦ ἐζήτησαν τ' ἄκακα βότανα. Ἄλλ' οἱ περισσότερες ἤθελαν τούς ἐσμάδες καί τά καββαλιστικά σημεῖα· τά παράδοξα σχήματα καί τά τερατώδη μονογράμματα, γιά νά διώξουν μ' ἐκεῖνα ἐπίβουλο σκοπόν τῆς γειτόνισσας, εἴτε νά τόν τινάξουν καταστρεφτικόν καί δακρυοπότιστον σέ μισητό συγγενῆ. Τό ἀμπόδεμα καί τό λύμα του· τό ἀβάσκαμα καί τό γήτεμά του· ὁ ἀφανισμός ἀσπόνδου ἐχθροῦ καί τό κρέμασμα στή λεύκα· τοῦ ἀντρόγυνου ἢ σίχασις καί τῶν παιδιῶν ἀπό τούς γονέους ὁ ἀποχωρισμός, εἴτε τῶν ἀδερφῶν ἢ ἐχθρα· καί ἀκόμη τῶν χτηνῶν ὁ ψόφος καί τῶν ἀμπελιῶν τό ξέραμα καί τῶν χωραφιῶν ἢ στέρφεψις, ὅλα τά πάθη, ὅσα ὁ ἄνθρωπος μέσα στή χτηνωδία του ἐγκυμονεῖ κατά τοῦ συνόμοιου του, μοῦ ἐστρώνονταν στυγνά ἐμπρός μου κι ἐζητοῦσαν ἀπό μένα σάρκα καί ψυχὴν ἐπίβουλη. Ἄρχισα νά αισθάνομαι ψυχικόν ἴλιγγον ἐμπρός στό τόσο μῖσος καί τήν ἀφάνταστη σκληρότητα, πού ἐκυβερνοῦσε δεσποτική τίς χωριάτικες ἐκεῖνες ψυχές. Ὁ νοῦς μου ἔμεινε γιά μία στιγμή κατάπληχτος ἐμπρός στήν ἐσωτερική ζωὴ τοῦ χωριοῦ, τόσο διαφορετική καί τόσο ἀντίθετη μέ τήν ὀλοπράσινη ἐξωτερική του ὄψη, τῆ ναρκωμένη ἀπό τίς ἀναθυμιάσεις τῶν βάλτων καί βυθισμένη στήν ὀμίχλη σάν σέ ὄνειρο. Ὅμως παρ' ὅλους τούς τόσους συλλογισμούς, δέ λησμόνησα τήν ἀποστολή μου. Πρόθυμα ἐπρόσφερα στίς γυναῖκες ὅ,τι ἤθελαν. Ὅλα τά εἶχα στό σακκούλι μου. Κι ἐζητοῦσα γιά πληρωμὴ ὅ,τι ἔβλεπα ἀκριβότερο στό σπίτι μέσα, ροῦχο εἴτε πανί, κάθε τι πού ἢ πεῖρα μου εὔρισκε κατάλληλο γιά νά μεταπουληθῆ καί νά δώση κέρδη. Οἱ γυναῖκες στήν ἀρχὴ ἀντίτειναν πεισματικά στίς μεγάλες ἀπαιτήσεις μου. Ἐπροφασίζονταν πώς ὁ ἄντρας τους θά τίς σαπίση στό ξύλο. Ἐγὼ τότε ἐτοιμαζόμουν τάχα νά φύγω. Ἐμάζεua τίς πραγμάτειες μου ἀτάραχος καί βραδυπατώντας ἔκανα ν' ἀφήσω τήν πόρτα, ἐνῶ σύγχρονα ἐπαινοῦσα τήν ἀσφαλτὴ χρῆση τῶν φαρμάκων μου, τά εὐεργετικά ἀποτελέσματά τους. Καί οἱ γυναῖκες, ἀπελπισμένες γιατί δέν ἤμποροῦσαν νά μέ συγκινήσουν, ἀλλά καί ἀνίκανες νά καταικήσουν τόν πόθο τους, ἔδιναν τέλος ὅ,τι τούς ἐζητοῦσα κι ἔπαιρναν τό βοτάνι μέ λαχτάρα, τό ἐκομπόδεναν στοῦ μαντηλιοῦ τήν ἄκρη, στόν κόρφο τους τό ἔχωναν ζηλότυπες γιατί τό

ἀπόχτησαν. Κι ἄκουαν τίς συμβουλές μου κι ἐξαναρωτοῦσαν τόν τρόπο πού θά τό μεταχειρισθοῦν, μέ λεπτομέρεια μεγάλη.

Κρουστάλλω (Φωνάζοντας): Ἔλα, χριστιανέ μου, καί σέ περιμένω!

Τζιριτόκωστας (Με μισοκακόμοιρο ὕφος): Τί νά κάμω; Μ' ἐλέησαν κι ἄλλες χριστιανές! (Πάει νά κάτσει στο κατώφλι της πόρτας)

Κρουστάλλω: Ἔμπα μέσα, δόλιε! (Ο Τζιριτόκωστας μπαίνει μέσα και κλείνει πίσω του την πόρτα) Κάτσε νά σοῦ βάλω νά φᾶς. (Σε μία γωνία κάθετα η γριά Σταμάτω ἀμίλητη σαν ξόανο)

Τζιριτόκωστας (Απιθώνει σε μία ἄλλη γωνία τα σακούλια του και στρώνεται καταγής): Νά ἴχεις ὅλα τά καλά τοῦ Θεοῦ! Ὅ,τι πιάνεις χρυσός νά γίνεται!

Κρουστάλλω (Του δίνει μία φέτα ψωμιού κι εκείνος προσπαθεῖ νά της φιλήσει το χέρι. Τραβά το χέρι της, κατακόκκινη ἀπό ντροπή): Συγγνώμη γιά τίς βρισιές πού ἐξεστόμισα ἐναντίον σου! Βλέπεις, καθένας θέλει νά κάνη τό καλό· ἀλλά δέν ἤμπορεῖ καί πάντα. Τί νά γίνη. Φτωχοί ἄνθρωποι εἴμαστε κι ἐμεῖς!

Τζιριτόκωστας (Αργομασώντας): Αὐτό εἶναι κατά τίς καρδιές. Εἶναι πολλοί πού ἔχουν τοῦ κόσμου τ' ἀγαθά· ὁμως, δέ δίνουν οὔτε τοῦ ἀγγέλου τους νερό! Καί δέν ἤξεύρουν πώς ἐκεῖνος πού δίνει ἕνα λεφτό σ' αὐτόν τόν κόσμο, στόν ἄλλον θά τό λάβη διπλάσιο καί τριπλάσιο. Τό λέγει κι ὁ ἀφέντης ὁ Χριστός μας. Ἀλλά οἱ πλούσιοι δέν τ' ἀκοῦν αὐτά. Ἄν ἔλειπαν οἱ φτωχοί, οἱ ζητιάνοι καί οἱ σακάτηδες θά πέθαιναν στούς δρόμους ἀπό τήν πείνα...

Κρουστάλλω: Δέν ἤμποροῦν ὅλοι οἱ ἄνθρωποι νά εἶναι ἕνα· ὅλα τά ζύλα δέ βγάζουν τόν ἴδιο καπνό. Ἄλλοι καλοί, ἄλλοι κακοί· ἔτσι τά ἔχει ὁ παλιόκοσμος!

Τζιριτόκωστας: Εἶδα καί εἶδα κόσμο, μά σάν τή δική σου ψυχή ἄλλη δέν ἀπάντησα πουθενά! (Η Κρουστάλλω ενθουσιασμένη ἀπό τα κολακευτικά του λόγια ψάχνει στα ερμάρια για να του προσφέρει κάτι, ενώ την παρακολουθεῖ στην κάθε της κίνηση) Μωρέ, θά βγῆ πρᾶμα ἀπ' αὐτό τό ζωντόβολο! (Ἐξαφνα με δυνατή φωνή) Ἄχ, ἐσένα, κυρά μου, δέ σῶπρεπε νά κάθεσαι σ' αὐτό τό ἀχούρι. Σῶπρεπε νά εἶσαι ἀρχόντισσα καί νά μπαίνης σέ παλάτια· νά φορῆς μεταξωτά καί νά βροντοῦν τ' ἀσημοχρῦσαφα στά στήθια σου καί νά κρέμονται τά μαργαριτάρι' ἀπάνω σου, σάν τά κεράσια στήν κερασιά. Ἔπρεπε νά γεννηθεῖς σέ χρυσή κούνια, ὅπως ὀλόχρυση εἶναι ἡ καρδιά σου. Καί σῶπρεπε νᾶχης ἄντρα τόν χρυσόν ἀητό· νά διαβαίνη στό παζάρι καί νά προσηκῶνονται οἱ ἄρχοντες· καί νᾶχης τόν ἀρχοντογιό, νά σ' τόν ζηλεύ' ἡ χώρα...

Κρουστάλλω (Συνεπαίρνεται από τα λόγια του): Άν ήταν άληθινά, όπως μου έπρεπε, θά έβλεπες τότε μέ πόση προθυμία θά έκανα τά ψυχικά μου!

Τζιριτόκωστας (Με σοβαρότητα): Μά την ώρα πού μās άκούει, αν ήταν άλήθεια, φτωχός δέ θά βρισκόταν σ' όλο τό πρόσωπο τής γής!

Κρουστάλλω (Αγαναχτισμένα): Μωρ' άσ' τ' αυτά! Δέ θέλω παλάτια καί χρυσάφια έγώ! Θέλω σερνικό παιδί. Μπορείς νά μου δώσης σερνικό παιδί;

Τζιριτόκωστας: Έγώ θά σοϋ δώσω τό σερνικοβότανο! Πιέ το, καί τό πρώτο πού θά πιάσης θά είναι σερνικό.

Κρουστάλλω (Δείχνοντας την κοιλιά της με αποστροφή): Άμ έτούτο; Άν είναι καί τουτο θηλυκό;

Τζιριτόκωστας (Βλέποντας στην άλλη άκρη του σπιτιού αντίκρυ ένα όψιμο αρνί): Νά είχαμ' ένα νεφρό! Έγώ ήμπορούσα νά σοϋ 'πώ τί παιδί έχεις μέσα στην κοιλιά σου!

Κρουστάλλω (Πρόσχαρα): Τί νεφρό;

Τζιριτόκωστας: Νά, άρνίσο· αν είχα ένα νεφρό, άμέσως θά σās έλεγα.

Κρουστάλλω (Ψιθυρίζει κοιτάζοντας τη μάνα της σαν να θέλει να μάθει από εκείνη πού μπορούν να το βρουν): Νεφρό άρνίσο... ένα νεφρό άρνίσο!

Σταμάτω (Ανασηκώνοντας τους ώμους της): Ποϋ νά βροϋμε; Σπανίως σφάζουμε στά χωριά. Τό κρέας τό τρωμε μόνον τρείς-τέσσερες φορές τόν χρόνο· τή Λαμπρή, τά Χριστούγεννα καί τίς Άποκριές. Τρωμε κάποτε καί σέ κανένα γάμο. Καί καμμιά φορά, αν άρρωστήση ζωντανό καί τό ιδοϋμε έτοιμο νά ψοφήση, τό σφάζουμε καί τό μοιραζόμαστε συναμεταξύ μας. Τίς άλλες όμως ήμέρες έχουμε γιά προσφάγι τά σκορδοκρέμμυδα καί τά όσπριοφάσουλα, τό τυρί, τό γαλοτύρι, τό μπλιγούρι, τόν τραχανά και, κάποτε, τίς επίσημες ήμέρες, τή μαμαλίγκα. Ποϋ νά βρεθή λοιπόν νεφρό άρνίσο μέσα στό χωριό; (Από τον στάβλο ακούγεται βέλασμα. Η Κρουστάλλω και ο Τζιριτόκωστας κοιτιούνται στα μάτια)

Τζιριτόκωστας (Δειλά): Δέν τό σφάζουμε;

Κρουστάλλω (Θλιμμένα): Κι έπειτα; Ποϋ θά πāμε νά κρυφτοϋμε από τόν Μαγουλά; Θά παίξη στελιάρι πού θ' άκουστή στη Λάρ'σα! (Ασυνείδητα με τα χέρια της πασπατεύει το σώμα της σαν να πονούσε μόνο με την ενθύμηση παλιού χτυπήματος)

Τζιριτόκωστας: Άμ τί; Τάχα καί ό ίδιος ό Μαγουλάς δέ θά ήταν περιεργος νά μάθη από τώρα τί είδους παιδί έχ' ή γυναίκα του στά σπλάχνα της; Κι επί τέλους,

ἄν ἦταν τόση ἀνάγκη νά μή μάθῃ τή θυσία τοῦ ἀρνιοῦ, δέν ἦταν καί δύσκολο πρᾶγμα. Ἔλεγαν πῶς ἄφησαν μία στιγμή τήν πόρτα τοῦ σπιτιοῦ ἀνοιχτή κι ἔφυγε τό ψιμάρνι. Σάν ἔχει ὄρεξη, ἄς τρέχῃ νά γυρεῦῃ ὁ καλονοικοκύρης!
(Ακούγεται πάλι το βέλασμα του αρνιού)

Κρουστάλλω (Ψιθυρίζει με κίνηση αποστροφής): Σφάχτης, ντέ! Ἄχ! Ἄς ἦταν εὔκολο ν' ἀρρώσταινε τώρα τό ἀρνί, πισοτάντανο κακό νά τό ἔπιανε, νά τό ἔρριχνε νεκρό κάτω!

Τζιριτόκωστας (Με αδιαφορία): Ἐμένα δέ μέ μέλει! Λυπᾶμαι μονάχα πού χάνεται τέτοια περίσταση γιά ἓνα παλιοπρόβατο... Μά δέν πειράζει· ἓνα θηλυκό περισσότερο, δέ θά χαθῇ ὁ κόσμος.

Κρουστάλλω (Κατ' ἰδίαν): Τ' ἀδιάφορα τοῦτα λόγια του γίνονται μαχαίρια δίκωπα γιά τήν καρδιά μου. Μόνον μέ τήν ἰδέα πῶς μπορῶ νά γεννήσω καί ἄλλο θηλυκό, εἶναι ἰκανός ν' ἀναστατωθῇ ὁ νοῦς καί νά μέ βυθίσῃ σέ ἀπελπισία. Ἡ περιέργεια κολλᾷ πλέον στό πνεῦμα μου ἀξεκόλλητη κι γιγαντεύει συγκλονίζοντας τήν ψυχή μου, τήν ὑπαρξή μου ὀλόκληρη. Ἡ ἐπιθυμία νά γνωρίσω ἀπό τώρα, πρίν ἀκόμη γεννηθῇ, τό εἶδος τοῦ ὄντος, πού ἐγκυμονῶ μέσα στά σπλάχνα μου· ἡ θέλησις νά μάθω πῶς τό χυδαῖον σπέρμα τ' ἀντρός μέσα στήν ἀκυβέρνητη ἐπιθυμία μου καί μέ τήν ἄβουλη δύναμη τῆς φλογερῆς σάρκας ἐσηματίσθηκε καί ποιά στή ζωή μου θά ἔχει ἐπιρροή, μέ σπρώχνουν στά ἔσχατα. Δέ θέλω πλέον οὔτε νά συλλογισθῶ τόν ἄντρα μου. Οἱ θυμοί καί τά ξυλοκοπήματα εἶναι τίποτε γιά μένα. Τό μυστικό, πού εἶναι εὔκολο νά μάθω, γαργαλίζει καί μοῦ φτερουγίζει τόν νοῦ. (Το ἀρνί εξακολουθεῖ τώρα νά βελάζει ἀδιάκοπα) Ἄχ! Τριβέλι μοῦ τρυπάει τά μηνίγγια· ἀναμμένο σίδηρο αἰσθάνομαι νά περνᾷ στή ραχοκοκκαλιά, ἐνῶ τίς πλάτες καί τά χεροπόδαρά μου νομίζω πῶς ἔχω σέ νερά κατάκρυα. Τώρα βλέπω ἐμπρός μου τό ἀθῶο πλάσμα νά μοῦ ἀπλώνει τόν λαιμό καί νά προσφέρεται θεληματικό θῦμα μου. Μέσα στους παλμούς τῆς φωνῆς του εὐρίσκω λέξεις ἀνθρωπινές πού μέ παρακινοῦν, μέ παρακαλοῦν σχεδόν νά πάρω τό μαχαίρι καί νά τοῦ κόψω μόνη μου τόν λαιμό. (Αποφασισμένα δείχνοντας στον Τζιριτόκωστα το θῦμα) Πάρ' το! Σφάχ' το, ξεκοίλιασέ το· ὅ,τι θές κάμε! Νά μοῦ εἰπῆς μονάχα τί Ὁξαποδῶς εἶν' αὐτός πῶχω στήν κοιλιά μου! (Ο Τζιριτόκωστας φεύγει για να το σφάξει)

Σταμάτω (Τραβώντας τα μάγουλά της με φρίκη): Τί λόγια λές, μωρή θεοσκοτωμένη! Τί κακομενιτεύεις τήν κοιλιά σου π' ἀνάθεμά σε, φόνισσα! (Την πλησιάζει

πλήρως φοβισμένη και σταυρώνει την κοιλιά της κόρης της, ανοιγοκλείνοντας δυο-τρεις φορές τη δεξιά της παλάμη)

Κρουστάλλω (Ψιθυρίζει σφίγγοντας με τα δύο της χέρια το μέτωπο): Άν δέν τρελλάθηκα, θά τρελλαθῶ χωρίς ἄλλο!

Τζιριτόκωστας (Μπαίνει έχοντας το δεξί νεφρό του αρνιού. Με ένα σουγιαδάκι το κόβει στη μέση, αφήνοντας μόνο μία λεπτή πέτσα να συγκρατεί τα δύο κομμάτια και τα απιθώνει στη φωτιά): Κοίταξε καλά, ἄν κλείση, θά εἰπῆ πῶς ἔχεις σερνικό παιδί· ἄν δέν κλείση, τότε βέβαια ἔχεις κορίτσι. (Παρατηρεῖ το διχοτομημένο νεφρό πάνω στη θράκα, ὅπως και οι δύο γυναίκες επίσης, ἐνῶ παράλληλα κοιτάζει πότε αυτές, πότε την πόρτα - φοβούμενος για αιφνίδιο ἐρχομό του Μαγουλά - και πότε τη χόβολη ὅπου χαράζει με μία κληματόβεργα κύκλους, πεντάλφες και καβαλιστικά μονογράμματα, δίνοντας μαζί με ελαφρές κινήσεις των χειλιών και των βλεφάρων του κάτι το μυστηριώδες και σκοτεινό στη φυσιογνωμία του)

Κρουστάλλω (Αναγαλλιάζει ἐπειδὴ ξαφνικά γίνονται κάποιες κινήσεις του νεφροῦ πάνω στη θράκα και πιστεύει πῶς τα κομμάτια του σιγά-σιγά θα ἐνωθούν) Ἄχ! Μακάρι Παναγία μου! (Ὁμως το νεφρό ἀρχίζει να μαυρίζει και να χύνει παντού τη μυρωδιά καμμένου κρέατος, ὥσπου γίνεται στάχτη) Ἄει στὸν διάβολο, τύχη τζαναμπέτα! (Πέφτει στην ἀγκαλιά της μάνας της γεμάτη δάκρυα)

Τζιριτόκωστας (Γελώντας κάτω ἀπὸ τα πυκνά μουστάκια του): Καλέ, μὴν κάνης ἔτσι, χριστιανή μου! Μὴν κάνης ἔτσι καὶ διορθώνεται τό κακό. Σοῦ δίνω γιαιτρικό· μὴν κάνης ἔτσι!

Κρουστάλλω (Αναπηδώντας και κοιτάζοντάς τον με κόκκινα μάτια): Ἐχεις γιαιτρικό νά τ' ἀλλάξω;

Τζιριτόκωστας: Ἐχω καὶ νά τ' ἀλλάξης καὶ νά τό ρίζης ἀκόμα!

Κρουστάλλω (Απελπισμένη): Νά τό ρίζω, ὄχι! Ὁ Θεός νά γλυτώνη! Εἶναι κρῖμα μεγάλο! Σάν τό ἴδωκε ὁ Θεός, δέν μπορῶ νά τό διώξω. (Σταυροκοπιέται) Κύριε ἐλέησον! Ἄν εἶναι νά τ' ἀλλάξω, ναί· σοῦ δίνω ὅ,τι θές. Ἐγὼ κι ὁ ἄντρας μου νά γενοῦμε σκλάβοι σου...

Τζιριτόκωστας (Σηκώνοντας το κεφάλι ἀρνητικά): Ἄ, ὄχι· δέ θέλω νά ξέρη ὁ ἄντρας σου τίποτα. Οἱ ἄντρες - τούς ξέρω ἴγῶ - εἶναι δύσκολοι· δέ θέλω μάγγανα! Ἄν θέλῃς νά σοῦ δώσω, θά μοῦ κάνης ὄρκο πῶς δέ θά τό μάθη.

Κρουστάλλω (Με προθυμία): Ναί, σοῦ κάνω ὄρκο καὶ σταυρό!

Σταμάτω: Μᾶς κάνεις τέτοιο καλό! Θά κάτσουμε νά τό τουμπανίσουμε καί στόν κόσμο!

Τζιριτόκωστας (Βγάξει από το σακουλάκι του λίγη ψιλή και σταχτερή σκόνη. Με σοβαρότητα): Τρεῖς θά πάρης ἀπό τοῦτες. Πᾶσα ἡμέρα κι ἀπό μία. (Κατ' ἰδίαν) Ξεύρω πολύ καλά τήν ἐπικίνδυνη ἐνέργεια τῆς σκόνης, πού δίνω τώρα, γιά ν' ἀλλάξη δηθεν τό εἶδος τοῦ ἐμβρύου μέσα στήν κοιλιά της. Δέν εἶναι τίποτ' ἄλλο, παρά σκόνη ἐκτροπική. Συχνά τήν εἶχα πούληση ἀντί μεγάλης ἀμοιβῆς σέ κορίτσα κρυφογκάστρωτα κατά τό μακρῷ ζητιάνικό μου στάδιο. Πολλῶν ἄνομες σπορές ἐτίναξεν ἀσώματος ἔξω ἀπό τίς μῆτρες· ἀλλά καί πολλά σώματα ἔστειλε πάρωρα στόν τάφο. Τό ἤξευραν· ἀλλά καί τί νά κάμω; Ἦμποροῦσα ν' ἀρνηθῶ τήν ὑπερεσία μου, ἀφοῦ τήν ἐζητοῦσαν καί μάλιστα μέ τόση πληρωμή! Ἀληθινά ἐτούτη δέν ἐζητοῦσε ν' ἀπορρίξη· ἀλλά νά μεταλλάξη τό εἶδος τοῦ καρποῦ της. Ὅμως δέν ἔχω ἀκόμη ἐφεύρει κανένα τέτοιο γιαιτρικό. Ἀλλά δέν μπορῶ νά ὁμολογήσω τήν ἀδυναμία μου! Ἡ ἐπιστήμη μου δέν τό ἐπιτρέπει μέ κανένα λόγο! Κι ἐπί τέλους, ἀφοῦ ἐκείνη εἶναι πρόθυμη νά τό πιστέψη κι ἔχει τή διάθεση, γιαιτί τάχα ἐγώ νά χάσω τά κέρδη κι ἴσως-ἴσως τήν ὑπόληψή μου. Ἐγώ πάω νά τή γελάσω· δέν τό ἀρνοῦμαι. Ἀλλά γιαιτί καί αὐτή νά μήν εἶναι τόσον ἔξυπνη, ὥστε νά μή γελασθῆ; Ἐπειτα οἱ καπάτσοι ἀπό τοῦς κουτούς θά ζήσουν. Οἱ ἔξυπνοι δέ γελιοῦνται. Ἄν δέν ἦταν ὁ κουτόκοσμος, οἱ ζητιάνοι θά ἐσοφοῦσαν τῆς πείνας μέσα στά ξεροβούνια τῆς πατρίδας τους, σάν τό μεταξοσκούληκο μέσα στό καρύκι του... Γιά νά ἔχω ὅμως ἀπό πρίν τή συνειδησή μου ἀναπαυμένη σέ κάθε καταστροφή, σκέφτομαι ν' ἀδυνατίσω τή δραστήρια δύναμη τῆς σκόνης μου. (Ξύνοντας το μέτωπό του) Τί μέρα ἔχουμε σήμερα;

Σταμάτω: Δευτέρα.

Τζιριτόκωστας: Ἔ, ν' ἀρχίσης ἀπό τήν Πέφτη νά παίρνης. Μέρα μέ τήν ἡμέρα θά παίρνης ἀπό μία.

Κρουστάλλω (Απλώνοντας το χέρι να πάρει τη σκόνη): Καί θ' ἀλλάξη;

Τζιριτόκωστας: Ἀκοῦς! Στοιχειό θά γένη. Θά ἰδῆς ν' ἀντρεῖψη τό σπίτι σου γενιά καί γενιά!

Κρουστάλλω: Ἄχ! (Ο Τζιριτόκωστας δεν της δίνει ἀκόμη τή σκόνη. Τήν κοιτά στα μάτια και μετά στα χέρια, δείχνοντας με τον τρόπο του πως θέλει πρώτα τήν ἀμοιβή του. Ἀπό το σεντούκι της βγάξει ἕνα ολοκαίνουργο γαλάζιο κεντητό σαλβάρι γιαι να του το δώσει) Νά, τό γαμπριάτικο τ' ἀντρός μου. Ἔτσι, νά

τόν χαρῶ, δέν ἔχω ἄλλο! Κοίταξε ὁμως νά μήν τό ἰδῆ μάτι στό χωριό, γιατί φίδι πού μ' ἔφαγε. Ἄν τό ζητήση θά εἰπῶ πώς μοῦ τό ἔκλεψαν ἔξαφνα ἐκεῖ πού τό εἶχα ἔξω στό σκοινί νά ἠλιαστῆ. Κι ἐπί τέλους τό ἐμαρτυροῦσα, ἄν ἔκανα σερνικό παιδί. Ὅταν ἔβλεπε σερνικό παιδί ὁ ἄντρας μου, δέ θά εἶχε μυαλό νά κάτση νά συλλογισθῆ ἓνα σαλβάρι!

Τζιριτόκωστας (Κατ' ἰδίαν): Τό σαλβάρι εἶναι καινούργιο καί μπορῶ ἀκριβά νά τό πουλήσω στόν πρῶτον ἀγοραστή. Δέν πρέπ' νά τό φανερώσω ὁμως. Θέλω νά ἔχω δικαίωμα σέ μεγαλύτερη ἀπαίτηση, γιά νά τῆς δείξω τή δυσκολοπλήρωτη ἀξία τῶν φαρμάκων μου. (Ψιθυρίζοντας δυσσαρεστημένος) Τί παλιοπατσαβούρα μοῦ ἤφερες; Αὐτό δέν ἀξίζει οὔτε πέντε γρόσια! (Και συγχρόνως το χώνει βαθιά στο σακούλι του)

Κρουστάλλω (Αποσβολωμένη): Παλιοπατσαβούρα! Μαρέ, δέν ἀνοίς τά μάτια σου νά τό ἰδῆς καλά! Τρεῖς φορές δέν τό ἔβαλε ἀκόμα ὁ δικός μου.

Σταμάτω (Κάπως οργισμένη): Εἶναι καινούργιο ἀκόμα, λiew!

Τζιριτόκωστας (Με αποφασιστικό και χαριστικό ὕφος): Ἄς εἶναι. Φτωχούλα εἶσαι καί ἐσύ, ἄς ζημιωθῶ. Δέν πειράζει... Μά δέν ἔχεις κάνα βρακοπουκάμισο γιά τόν παραγιό μου;

Κρουστάλλω (Κατ' ἰδίαν): Δέ θέλω νά δώσω τίποτε πλέον. Ἀλλά δέν εἶμαι ἰκανή τίποτε νά τοῦ ἀρνηθῶ. Εἶμαι κατασκλαβωμένη γιά τό καλό πού μοῦ ἔκαμε. Νά διώξω πλέον τά θηλυκά! Νά μήν ἰδῶ ἄλλες παστρογωνιές στό σπίτι μου! Ν' ἀποχτήσω στειλιάρι δεύτερο, ἔτοιμο νά πάρη τή θέση τοῦ πατέρα του σέ κάθε κακοτυχία! Πῶς λοιπόν ν' ἀρνηθῶ σ' αὐτόν, τόν σωτήρα τῆς οἰκογενείας μου, τῆς τιμῆς μου αὐτῆς καί τῆς ζωῆς, τό λίγο παλιόπανο πού θά τυλίξη ἀπό τά μάτια τοῦ κόσμου τή γύμνια του· θά προφυλάξῃ ἀπό τ' ἀδρῦ ἀνεμοφύσημα καί ἀπό τό πύρινο ἠλιοβόρρι τά κρέατα τοῦ παραγιοῦ του; (Ανοίγει την κασέλα και του το δίνει) Νά, πάρ' το!

Τζιριτόκωστας (Με κλαψιάρικη φωνή): Ἄ! Θά μοῦ δώσης καί τούτη τή φουστανοποδιά;

Κρουστάλλω (Χωρίς αντίσταση): Νά, πάρ' τη κι αὐτή!

Τζιριτόκωστας: Κι ἐκεῖνον τόν κεφαλόδεσμο;

Κρουστάλλω: Δέν μπορῶ νά κάμω κι ἀλλιῶς!

Σταμάτω (Φωνάζει κοιτάζοντας ἔξω ἀπό την πόρτα): Μαρή θύγω! Θύγω μαρή! Ἀκούω κι ἔρχονται τά ζᾶ· διῶξ' τον γρήγορα τόν ψειρῆ, νά μήν τόν προφτάσῃ ὁ Μαγουλᾶς μέσα! (Ο Τζιριτόκωστας παίρνει τα σακούλια του

στον ώμο, αδράχνει το μαστούνι του και με νεανική γρηγοράδα βγαίνει έξω. Η Σταμάτω κρύβει μέσα στα άχυρα το σφαχτό, σκεπάζει με τη στάχτη τη θράκα, ώστε όχι μόνο να χαθεί η μυρωδιά του καμμένου κρέατος, αλλά και η φωτιά να μη φαίνεται καθόλου, ενώ η Κρουστάλλω κλείνει βιαστικά την κασέλα, σωριάζεται επάνω της και στυλώνει τα μάτια στην πόρτα)

Κρουστάλλω: Ώ, Θεέ μου τί έκαμα! Τώρα μόλις, στην έξαφνική παρουσία του άντρός μου, έσυλλογίσθηκα τήν πράξη και τήν εϋθύνη μου. Όταν έδινα στον ζητιάνο τό ακριβό σαλβάρι και τά μοναδικά τ' άσπρόρρουχα, κυριευμένη από τον πόθο μου και μόνον, ή άπουσία τ' άντρός μου έπίστευα πώς θά είναι παντοτινή. Έπερίμενα, βέβαια, τήν τιμωρία μου μία ήμέρα. Αλλά τήν ήμέρα εκείνη δέν τήν έφανταζόμουν τόσο γρήγορη. Τώρα όμως, στην είδηση πώς τά ζϋα έφάνηκαν στο χωριό, έμεινα κατάπληχτη. Έβλεπα τήν τιμωρία νά καταφθάνη μέ γρηγοράδα λάμιας άνεμοπόδαρης, νά τινάζεται σαρκωμένη στο πρόσωπο τ' άντρός μου επάνω μου, νά μέ καταπλακώνη και νά μέ καταθλίβη, γεμάτη από άγριες φωνές και φοβερά χτυπήματα. Άχ! Τί μου έκαμεν ο ζητιάνος, τί μου έκαμεν! Άς ήταν τρόπος νά εύρισκόταν πάλι στην κασέλα τό σαλβάρι και τ' άσπρόρρουχα! Άς ήταν δυνατόν ν' άντηχοϋσε πάλι μέσα στο σπίτι τό τρεμουλιαστό βέλασμα του προβάτου! Άς ήταν εύκολο ν' άσπριζεν εκεί, μέσα στα σύθαμπα του στάβλου, τό κατάργυρο μαλλί του! Άς άκουα τό κυπρί του νά γλυκοκουδουνίση άλλη μιά φορά και άς έλειπαν όλα, όλα τά σπλαγνοσκοπικά τεχνάσματα του ζητιάνου! Άς έκαμ' ακόμα όχι ένα, αλλά κοπάδι τά θηλυκά παιδιά! Τάχα τί θά έχανα εγώ; Μήπως θά μου έπαιρναν τήν προίκα; Τά θηλυκά ήμπορεί νά τά φοβούνται και νά μήν τά θέλουν άλλοϋ, εκεί πού ή προίκα γυμνώνει τό πατρικό σπίτι για νά ντύση τό ξένο. Έδϋ όμως, σ' έμās τούς Καραγκούνηδες, ή προίκα είναι τίποτα. Θηλυκό είτε σερνικό, τή δουλειά του θά τήν κάμη. Τό θηλυκό μάλιστα είναι άξιώτερο, γιατί δουλεύει στο χωράφι, δουλεύει και στο σπίτι. Τί ζουρλαμάδα μ' έπιασε νά δώσω ό,τι και άν είχα, νά περιφρονήσω τον θυμό τ' άντρός μου, μόνον και μόνον για ένα σερνικό παιδί! Νά ήταν δυνατόν νά χαλάση ο κόσμος, πριν ο άντρας μου μάθη τήν πράξη μου. Νά ήταν εύκολο νά πέση ή σκεπή νά πλακώση, νά κρύψη από κάτω της, τήν άδειανή κασέλα και τον άδειανό στάβλο κι έμένα τήν ίδια άκόμη, πριν ιδϋ εμπρός μου τον θυμό του. Ή νά μου ήταν εύκολο, καθισμένη έδϋ στην κασέλα, νά πάρω βάρος άσήκωτο, Κίσσαβος νά γένω και Όλυμπος, ώστε ο

άντρας μου ποτέ στόν αιώνα νά μήν ήμπορέση νά τήν ανοίξη, γιά νά ιδή τή γύμνια της! (Ψιθυρίζει με παράπονο) Μαννούλα μου, γιατί μ' άφησες κι έγδυσα τό σπίτι μου! (Ακούγεται ποδοβολητό ζώων στην αυλή)

Μαγουλάς (Από έξω): Ρέ γυναΐκες· τί διάολο κάνετε μέσα καί δέν ξεκουμπιζώστε νά πιάστε τά ζᾶ!

Σταμάτω (Στην κόρη της): Σήκω, μαρή, καί σύρε νά τοῦ βοηθήσης! Μήν κάνης έτσι, χαμένη, καί φανερωθής καί φάω κι έγώ ξύλο!

Κρουστάλλω (Ψιθυρίζοντας): Άχ, μαννούλα· γιατί νά μ' αφήσης; (Βγαίνουν και οι δύο έξω για να ξεφορτώσουν τα ζῶα)

Πράξη Γ΄

Σκηνή α΄

Εκβολές Πηνειού. Ομίχλη. Ο Βαλαχάς είναι σε εντεταλμένη υπηρεσία και βρίσκεται εκεί για να συλλάβει λαθρέμπορους.

Βαλαχάς (Κουρασμένος): Ό τελώνης τοῦ Τσάγιεζι⁸⁴ μ' έν' αὐστηρό έγγραφο μ' είδοποίησεν από προχθές, πώς λαθρεμπόριο έμελλε νά ξεφορτωθῆ κατά τίς εκβολές τοῦ ποταμοῦ κι έπρεπε νά κάμω τά μάτια μου τέσσερα. Θα μοῦ έστελνε καί άλλους φυλάκους γιά συνδρομή· αλλά τούς είχεν άπασχολημένους άλλου. Ποῦ νά προφθάσουν ὀχτώ-δέκα άντρες νά φυλάξουν τόσον άπέραντη άκρογιαλιά! Ήμποροῦσα ὅμως, άν ήθελα, νά συνεννοηθῶ άπ' εὐθείας μέ τόν σταθμάρχη τῶν Τεμπῶν γιά μεγαλύτερη

84 Διατηρείται ὅπως είναι στο λογοτεχνικό κείμενο.

ἐλπίδα ἐπιτυχίας. Ἀλλά τή συνδρομή τοῦ σταθμάρχη καί τῶν στρατιωτῶν του τήν κρίνω καθόλου περιττή. Ἐμπόδια παρά εὐκολίες θά μοῦ ἔφερναν οἱ χοντροί ἐκεῖνοι καί βάνουσοι ὄπλοφόροι. Μόνος μου εἶμαι ἰκανός ν' ἀναλάβω τούτη τήν ἐπικίνδυνη ὑπερεσία καί ὀρκίζομαι νά μήν ἀφήσω οὔτε μύγα νά περάση ἀτελώνιστα. (Αγανακτισμένος για τον ερχομό της μέρας) Ἄ, σιχτήρ! Ἄδικα πῆγεν ὁ κόπος μου! Ἄδικα ἔχασα τόν ὕπνο κι ἐκακοπάθησα ὅλη τή νύχτα. Ἄν τουλάχιστον ἐρχόνταν οἱ λαθρέμποροι, ἄν τούς ἔπιανα – καί θά τούς ἔπιανα βέβαια – κάτι θά ἐκέρδιζα καί ἐγώ. Ἄν κι ἐξετοπίσθηκα ἀπό τή Γλαρέντσα, ὅπου ἐγνώριζα πρόσωπα καί πράγματα, δέν ἔχασα οὔτε τοῦ μυαλοῦ μου τήν ἐφευρετικότητα, οὔτε τήν ὄρεξη γιά τ' ἄνομα κέρδη. Μάλιστα ἐδῶ ἀνάπτυξα μεγαλύτερη ἐπιδεξιότητα κι αἰσθάνομαι ὄχι πλέον ὄρεξη, ἀλλά βουλμία. Αφοῦ εἶμαι καταδικασμένος νά ζῶ σέ τέτοιους τόπους καί μέ τέτοιον κόσμο, πρέπει τουλάχιστον νά κερδίζω χιλιαπλάσια ἀπ' ὅσα ἐκέρδιζα στή Γλαρέντσα. Δέν ἤρθα γιά νά τακίζω τά κέρατά μου ἄδικα! Ἔχω ἄλλως τε καί στάδιον ἐνεργείας ἀπέραντον ἐδῶ. Ἡ Θεσσαλονίκη δέν ἀπέχει περισσότερο ἀπό τρεῖς-τέσσερες ὥρες καί τά ἐμπορικά εἶδη εἶναι φτηνότερα καί τ' ἀκρογιάλια δέν ἔχουν τελωνοφυλάκους, οὔτε ἡ θάλασσα ἀτμοτελωνίδες. Τά τρεχαντήρια καί τά γολετάκια γλυκαρμενίζουν ἀνεμπόδιστα καί μεταφέρουν, ἀπό τά μακεδονικά παράλια στά θεσσαλικά, ὅλα τά εἶδη ἀτελώνιστα. Δέν ἐχρειαζόταν παρά μυαλό νά ἔχη κανείς καί καλή συνείδηση γιά νά ὠφεληθῆ, ὅσον ἤθελε. Καί μυαλό δέν ἤμποροῦσε νά μοῦ τ' ἀρνηθῆ κανείς. Ὅσο γιά συνείδηση, αὐτή κοιμᾶται ἀξύπνητη ἀπό καιρό σ' ὅλα τά πατριωτικά στήθη τοῦ ἔθνους. Κι ἐπί τέλους μήπως ἔκλεφτα κανένα! Τό Δημόσιο δέ θά ἐζημιωνόταν καί τίποτε, ἄν εἴσπραττε μερικές χιλιάδες δραχμές ὀλιγότερες. Ἄλλως τε μήπως ἐγώ θά ἔφτιανα τό Ρωμαῖκο! Πρίν λάβω τό ἔγγραφο τοῦ προϋσταμένου μου, ἤξευρα τό λαθρεμπόριο πού θά ἔβγαιεν ἐκείνη τή νύχτα. Ὁ περατάρης τοῦ ποταμοῦ μ' εἶχεν εἰδοποίηση ἀπό πρίν. Γιά τοῦτο δέν ἠθέλησα νά συνεννοηθῶ καί μέ τόν σταθμάρχη τῶν Τεμπῶν. Τί τόν θέλω ἐκεῖνον τόν παλιοτσολιά; Ἦμποροῦσα νά πάρω στά σωστά τήν ὑπερεσία καί νά πιάσω τό λαθρεμπόριο· νά κάμω φτωχοῦς ἀνθρώπους νά σαπίσουν στή φυλακή. Ἐκεῖνοι θαλασσοδέρνονται καί κινδυνεύουν γιά νά βγάλουν τό ψωμί τῶν παιδιῶν τους! Ἄλλως τε, καί ἄν ἐσυμφωνοῦσε μαζί μου, τό κέρδος θά ἐμοιραζόταν στή μέση. Καί δέν ἐννοῶ νά δώσω μερδικό σέ κανένα! Γιά τοῦτο ἔμεινα μόνος καί ἄγρυπνος ὅλη τή

νύχτα. Ἄλλ' ὅσο καί ἄν ἐτέντωνα τ' αὐτιά, ὅσο καί ἄν προσήλωνα τά μάτια, οὔτε κρότο κουπιῶν ἄκουα, οὔτε πανί ἔβλεπα πουθενά. (Ψιθυρίζει ανήσυχος) Ἄ, σιχτίρ! (Ξαφνικά αράζει στην ακτή μία βάρκα βαριά φορτωμένη, κρύβεται πίσω από ένα μεγάλο βούρλο και φωνάζει με αυστηρή φωνή) Ποιός;

Λαθρέμπορος (Με σαρκασμό): Ψωφολόγα κι ἔννοιά σου!

Βαλαχάς: Τί μάτα;

Λαθρέμπορος (Ενώ ξεφορτώνει με τους συντρόφους του σακιά από τη βάρκα και τα ρίχνουν μέσα σε λάκκους, μιλά και με τον τελωνοφύλακα στη συνθηματική τους γλώσσα): Οἱ Ὀβρηές αὐγάτισαν, οἱ Χριστιανές ἀκρίβηναν· οἱ Τούρκισσες ἔτσι κι ἔτσι.⁸⁵ (Ανήσυχος) Ὁ γερανός⁸⁶ δέ φάνηκε;

Βαλαχάς: Ἦρθε στά σύθαμπα! Τώρα βρίσκεται στό γεφύρι καί ταγίζει τόν τσολιᾶ.⁸⁷

Λαθρέμπορος: Οἱ ρόδες ἦρθαν; Τά καμπανέλια πέρασαν;⁸⁸

Βαλαχάς: Ἀπόψε φτάνουν. (Καθώς οἱ λαθρέμποροι ρίχνουν τους τελευταίους σωρούς ἄμμου πάνω στα σακιά, ἀκούγεται μια τουφεκιά και εμφανίζονται πηδώντας γοργά τα θυμάρια δύο εὐζωνοὶ και ἓνας σταθμάρχης. Οἱ λαθρέμποροι πηδούν γρήγορα στη βάρκα και χάνονται στην ομίχλη, ἐνῶ ο Βαλαχάς μένει μισολιπόθυμος στη θέση του. Οἱ εὐζωνοὶ και ο σταθμάρχης ψάχνουν ἀλλά δε βρίσκουν τίποτα. Ο Βαλαχάς συνέρχεται. Δοκιμάζει να κινήσει τα μέλη του και να σηκωθεί, ἀλλά τον ἔχει κυριέψει μεγάλη ατονία και δυσθυμία. Σταδιακά ὅμως, ο νους του γίνεται καθαρότερος, η συνείδησή του επανέρχεται και ξαφνικά, σαν φρικτή εικόνα, βλέπει μπρος του και τους λαθρέμπορους και τους εὐζώνους και τον εαυτό του χωμένο ἐκεῖ, πίσω από το πυκνό βούρλο. Κατ' ἰδίαν με τρόπο) Μήπως οἱ στρατιῶτες μ' εἶδαν κειτάμενον ἐδῶ κι ἐμάντεψαν τήν ἐνοχή μου; (Σηκώνει το κεφάλι του ἀνάμεσα ἀπό τα βούρλα ἀργά και προσεκτικά και βλέπει πάνω σε ἓναν ἀπό τους σκεπασμένους λάκκους ξαπλωμένους τους δύο εὐζώνους να κοιτάζουν

85 Τις ἐρμηνεῖες των συνθηματικῶν φράσεων δίνει ο Καρκαβίτσας μέσα στο ἴδιο του το ἔργο: «... οἱ καφέδες ἐπερίσσεψαν στή Θεσσαλονίκη· οἱ ζάχαρες ἀκρίβηναν καί τά καπνά ἦσαν μέτρια», Καρκαβίτσας, *Ἄπαντα*, τόμ. III, εἰσ.-επιμ. Ν. Σιδερίδου, ὁ. π., σ. 1203.

86 «Γερανός ἦταν ὁ περατάρης τοῦ ποταμοῦ...», ὁ. π.

87 «... παλιοτσολιᾶς ὁ σταθμάρχης τῆς γέφυρας...», ὁ. π.

88 «... ρόδες καί καμπανέλια τά κάρα καί τά μουλάρια, πού θά ἐμοίραζαν στή θεσσαλική γῆ, πεδινή καί ὄρεινή, τ' ἀτελώνιστα ἐμπορεύματα», ὁ. π.

προς τη θάλασσα και να τραγουδούν. Κατ' ιδίαν) Ό σταθμάρχης βέβαια θά πήγε νά είδοποιήση τόν τελώνη γιά τό κατόρθωμά μου. Τό καθήκον μου είναι νά φανῶ ἐδῶ. Τί δικαιολόγηση θά εὔρισκα, ἂν ὁ τελώνης μου ἐζητοῦσε λόγο, γιατί δέν ἄκουσα τίς ὁδηγίες του; Ἀλλά τόσην αἰσθάνομαι κούραση στό σῶμα καί τήν ψυχή, ὥστε λέγω νά γυρίσω ὅπως-ὅπως στό Νυχτερέμι καί ν' ἀφήσω τήν τύχη νά κάμη τό χρέος της. (Δοκιμάζει πάλι νά σηκωθεί και δεν μπορεί να κάνει ούτε βήμα. Φοβάται πως θα λιποθυμήσει και βιαστικά ξεθηλυκώνει τα κουμπιά, ξεζώνεται τα λουριά από το σπαθί, τινάζει πίσω τον μανδύα του και ανοίγει το στόμα του να πάρει αέρα. Βλέπει τον έναν εύζωνα να σηκώνεται από τη θέση του και να βηματίζει στην ακρογιαλιά κι επειδή φοβάται μήπως πλησιάσει εκεί, σέρνεται ανάμεσα από τα βούρλα για να γυρίσει στο χωριό)

Σκηνή β΄

Αφήνοντας το σπίτι της Κρουστάλλως, ο Τζιριτόκωστας τρέχει να κρυφτεί στον αχυρώνα. Εκεί ανοίγει τα σακούλια του για να δει και να απολαύσει τα κέρδη του. Πάνω στα άχυρα απλώνει δύο ολοκαίνουργα σαλβάρια, ένα γυναικείο πουκάμισο δύο κεφαλόδεσμους, άλλους δύο ολομέταξους κεφαλόδεσμους, μία φουστανοποδιά, δύο πισκίρια, ένα πιτούρι, ένα πισιλί, ένα ζωνάρι, πολλά γιορτινά αλλαξιμια και πολύτιμες γυναικείες αρματωσιές.

Τζιριτόκωστας (Βλέποντας τα ρούχα γελάει): Τί ευαίσθητη χορδή τῶν γυναικῶν ἔθιξα ἐπιτήδεια, γιά νά κατορθώσω νά τά φέρω στήν κατοχή μου! Ἄραγε ἔχουν μεγάλη ἀξία; (Ψιθυρίζοντας) Νά χαθοῦν τά ζωντόβολα! Τίποτε δέν ἔχουν! (Με προσποιητή περιφρόνηση τα ρίχνει ένα-ένα πάλι στα σακούλια του, αλλά όταν πιάνει τα πράγματα της Κρουστάλλως, στέκεται

συλλογισμένος και κάπως ανήσυχος) Έδω δέν είναι παΐξε-γέλασε. Ή σκόνη, πού τῆς ἔδωκα, ἤθελε προσοχή. Ἀληθινά, ἐπῆρα τά μέτρα μου. Ἄν ἀκολουθοῦσε πιστά τίς παραγγελίες μου, δέ θά ἦταν τίποτε. Ή χωριάτισσα ἔχει γερό σῶμα· λίγο αἷμα καί λίγα κοψίματα καί οὔτε ἦταν, οὔτ' ἐφάνηκε πλέον! Ἀλλ' ἂν ἡ Κρουστάλλω, μέ τήν ἀποστροφή πού εἶχε στά θηλυκά, ἐβιαζόταν νά φθάση τό ποθητόν της; Ἄν ἔπαιρνε γιά γοργότερη ἐνέργεια καί γιά τελειότερη μεταλλαγή καί τίς τρεῖς σκόνες μαζί; Και, τό χειρότερο, ἂν δέν εἶχε τήν ὑπομονή νά περιμένη ἕως τήν ἡμέρα πού τῆς ὠρισα, ἀλλ' ἄρχιζεν αὐριο, εἶτε καί ἀπόψε, τότε τί θά ἐγινόταν; Ὄρισα τήν Πέφτη, γιά νά λάβω καιρό νά τρυγήσω δύο-τρεῖς ἡμέρες ἀκόμη τό χωριό κι ἔπειτα νά τό στρίψω. Ἄμα ἔφευγα, ἄς ἔτρεχαν νά μέ γυρεύουν. Ἀλλ' ἂν ἀπό τώρα ἐρχόταν ἡ καταστροφή, ποῦ θά πάω νά φύγω; (Ψιθυρίζοντας μελαγχολικά) Σκοῦρα πάντα! (Κοιτάζει γύρω με υποψία και κολλάει το αυτί του στην πόρτα) Μήπως εἶναι ἀπ' ἔξω οἱ χωριάτες καταθυμωμένοι κι ἔτοιμοι νά ἐκδικηθοῦν τήν ἀπάτη τους; Δέν ἔχω τίποτε ἄλλο νά κάμω, παρά νά καβαλλίω τό γαῖδουράκι μου καί νά χαθῶ τώρα, μέσα στ' ἄγρια σκοτάδια τῆς νύχτας. (Συμμαζεῦει με σπουδή ὅλα τα πράγματα και τα ρίχνει ανάκατα, σπρώχνοντάς τα μέσα στα σακούλια του. Ἐπειτα σηκώνει κλωτσώντας ἀλύπητα το γαῖδουράκι, το σαμαρώνει με νευρική γοργάδα και δένει ἐπάνω τα σακούλια. Ἀλλά ἐνῶ πηγαίνει να του φορέσει τη λαιμαριά και να το σύρει ἔξω, βλέπει πως ἔβαλε ἀνάποδα το σαμάρι και το φορτίο κοντεῦει να πέσει. Χασκογελώντας) Μπρέ, διάβολε! Σωστά τᾶχω ἡ μοῦ ἔφυγαν; (Τον ἀμετρο φόβο του διώχνει ξαφνικά το πείσμα και η αγανάκτηση) Ποῦ θά φύγω χωρίς νά τελειώσω τό ἔργον μου; Ποῦ θά ὑπάγω χωρίς τόν παραγιό μου; Νά τόν πάρω μαζί, εἶναι ἀδύνατο. Νά τόν ἀφήσω ἐδῶ, χειρότερα. Ἢμπορεῖ, πεισμωμένος γιατί τόν ἄφησα ἀβοήθητον, νά μαρτυρήση τό οἰκογενειακό μου ὄνομα καί τόν τόπο τῆς γεννήσεώς μου καί ἀκόμη τά μυστικά τῆς τέχνης μας. Κι ἔξαφνα, ἐνῶ θά ἔφθανα στό χωριό, προετοιμασμένος ν' ἀπολάψω τούς καρπούς τῶν κόπων μου, νά μέ συλλάβῃ ὁ ἀστυνόμος καί νά μέ στείλῃ στή φυλακή! Ἀλλ' ἐκτός τούτου θά πάθω καί σημαντική ζημία, ἂν ἀφήσω τόν παραγιό ἐδῶ. Μένουν δύο μῆνες ἀκόμη γιά νά τελειώση τό ταξίδι. Μέσα σ' αὐτό τό διάστημα, τί θά ἡμποροῦσα νά κάμω ἄλλος μου; Ποιός θά μοῦ ἔσερνε τά σακκούλια; Ποιός θά μέ ὀδηγοῦσε τυφλόν; Ποιός θά ἡμποροῦσε να μ' ἀντικαταστήσῃ στά τόσα καί τόσα ζητιανικά τερτίπια μου; Καί τώρα

μάλιστα, ἔπειτ' ἀπό τά βάνουσα χτυπήματα τοῦ ἀγα, ὁ παραγιός εἶχε γίνει πλέον ἀξιολύπητος. Θά ἐσυγκινοῦσε τούς χριστιανούς μέ τήν πρώτη ματιά πού θά ἔρριχναν ἐπάνω του! Δασκαλεμένος νά ἦταν ὁ Τοῦρκος, δέ θά εἶχε τόση ἐπιτυχία στά χτυπήματά του. Πῶς ἤμπορῶ λοιπόν ν' ἀφήσω τέτοιο ἠῦρεμα; Ἄμ τούς μισθούς; Ναί, ἔστω ἤμπορῶ μόνος μου ν' ἀντικαταστήσω τόν παραγιό στά τερτίπια! Θά κάμω μόνος μου τόν σακάτη· θά γίνω ἐγώ παράλλαγμα. Καί παράλλαγμα τέλειο, μά τόν Θεό! Δέν ἤμπορεῖ νά εἰπῆ κανεῖς πῶς ἐξέχασα τά παιδιάτικά μου καμώματα. Οὔτε πῶς τά κόκκαλά μου ἐξέμαθαν νά λυγίζουν καί οἱ κλειδώσές μου νά γίνονται ὅπως θέλω. Ἔπρεπεν ὅμως νά μή χάσω καί τά μετρητά μου! Στόν πατέρα τοῦ Μουτζούρη ἐπλήρωσα πρίν κινήσω ὀλόκληρον τοῦ ταξιδιοῦ τόν μισθό. Γιατί λοιπόν νά χάσω τούς δύο μῆνες ἄδικα; Καί ποιός ἤξεύρει, ἂν ὁ Γατσούλης δέ ζητήση καί ὑπέρογκη ἀποζημίωση γιά τό παιδί του; Ἄμ τό γαιδούρι! Πῶς θά οἰκονομοῦσα τό γαιδουράκι; Ἄν ἔβγαινα ἔτσι ἔξω, αὔριο-μεθαύριο, ἤμποροῦσα στόν δρόμο νά συναπαντηθῶ μέ τόν πρῶτο του κύριο. Μήπως τόν ἤξευρα γιά νά προφυλαχθῶ; Καί τί θά ἐγινόταν τότε; Θά μ' ἐξυλοφόρτωναν, θά μοῦ ἔπαιρναν τό ζῶ καί θά μ' ἐπήγαιναν στή φυλακή! Νά τ' ἀπολύσω ὅμως, νά τό χάσω γιά πάντα, δέ θέλω μέ κανένα τρόπο. Ἀπό τήν ὥρα πού τό ἄρπαξα κι ἐκατόρθωσα νά τό κρύψω ἀπό κάθε περίεργο μάτι μέσα στόν ἀχυρῶνα, τό θεωρῶ πλέον δικό μου, χτήμα μου ἀναφαίρετο καί λογαριάζω ἀπό τώρα πόσα θά τό πωλήσω μεθαύριο στό πανηγύρι τῶν Φαρσάλων. Καί, γιά νά τό βγάλω ἐλεύθερο στό παζάρι, χωρίς φόβο ν' ἀναγνωρισθῆ, κατόρθωσα νά σφάξω τῆς Κρουστάλλως τό ψιμάρι. Τό νεφρό πού τῆς ἐζητοῦσα μέ τόσην ἐπιμονή, δέ μοῦ ἦταν καί τόσο χρήσιμο. Γιά νά μάθω τί εἶχε μέσα στήν κοιλιά της, δέν ἐφρόντιζα καθόλου. Ἦμποροῦσα νά κάμω τό μάντεμά μου καί μέ χίλια-δυό ἄλλα πράγματα. Πρό πάντων ἤθελα τ' ἄντερα τοῦ ψιμαρنيοῦ. Γι' αὐτά μόνον ἐπύργωσα ἐπάνω στόν μωρό πόθο καί τήν εὐκολοπιστία τῆς χωριάτισσας ὀλόκληρη σπλαγνομαντική θεωρία. Τ' ἀρνίσια τ' ἄντερα, δεμένα στά μέλη τοῦ ζώου ἓνα ἡμερόνυχτο, θ' ἀλλάξουν μέ τή σαπίλα τους τό χρῶμα τῶν τριχῶν. Ἀπό καράτικο, ὅπως εἶναι, θά τό κάμω ἀστεράτο καί ποδαλό, μέ κορδόνι ἀπό ἄσπρες τρίχες στόν λαιμό καί ἄλλες ἐμπρός στό μέτωπο καί κάτω στά πουλάκια καί στά γόνατα καί στά καπούλια ἀκόμη. Τοῦ κόβω καί λίγο τήν οὐρά, τοῦ ψαλιδίζω τή χήτη, τοῦ κονταίνω τό ἔν' αὐτί καί τότε βλέπεις πῶς

θά τό παζαρέψω χάσκοντας έμπρός του ό παλιός άφέντης. Δέν ήμπορῶ λοιπόν νά τό χάσω έτσι άδικα. (Αποφασιστικά) Μωρ', δέν τό κουνῶ κι άς γένη θάλασσα! Νά φυλάξουμε όμως έτοῦτα καλοῦ-κακοῦ! (Διορθώνει το σαμάρι επάνω στο γαϊδούρι του, δένει την ίγγλα γύρω στην κοιλιά, ρίχνει επάνω τα σακούλια, τυλίγει κάτω τα νύχια του ζώου με άχυρο, για να μη βαρυπατεί και ανοίγοντας την πόρτα, το σέρνει έξω από τον αχυρώνα. Το χωριό είναι έρημο. Πάνω στο γαϊδουράκι του φθάνει γρήγορα στην ποταμιά. Εκεί σε μία μεγάλη κούφια πατουλιά κρύβει το γαϊδουράκι και τους θησαυρούς του. Κλείνει προσεκτικά την εμπατή, κοιτάζει ζερβόδεξα σε μακρινή απόσταση μήπως βρίσκεται κανείς και φεύγει ήσυχος για το χωριό με άδεια τα σακούλια του. Γυρνώντας δε συναντά κανέναν εκτός από μία αγέλη σκύλων έξω από το σπίτι του Μαγουλά) Τά σκυλιά κομματιάζουν τό σφαγμένο ψιμάρνι τής Κρουστάλλως! (Βλέποντας στο βάθος) Πέρα άγναντεύω ίσκους παράδοξους, άνθρωπους γυμνούς, καβάλλα σέ φουρνόξυλα και άλλους ν' άπλώνουν τά χέρια, λές και δείχνουν στόν ουρανό είτε και στόν Άδη θέση ώρισμένη, για νά τινάξουν εκεί τούς κεραυνούς είτε τή φρίκη τους. Οί παράδοξοι ίσκιοι είναι γυναίκες πού έβγήκαν νά κάμουν στοῦ μεσονύχτου τήν άγρια προστασία τίς μαγγανευτικές μου όδηγίες. Όλα είναι έργα δικά μου γιατί έχω δύναμη τεράστια! (Κουνώντας μελαγχολικά το κεφάλι) Φαγωθήτε, ζωντόβολα! Δέ σās φτάνει ή δυστυχία τής ζωής· θέλτε νά τή μεγαλώνετε και μέ τά πάθη σας! Ποιός θά μέ δικάση, αν γδύσω ως τό κόκκαλο τέτοια παλιοπράματα;

Σκηνή γ'

Αχυρώνας. Ο Τζιριτόκωστας ξυπνά απορώντας με το άγριο ροχαλητό του παραγιού του και σέρνεται βιαστικά κοντά του. Ο Μουτζούρης τόσες μέρες αφημένος στην τύχη του έχει φθάσει στα έσχατα. Ο ίδιος έχει πετάξει τα κουρέλια που ήταν

τυλιγμένος και τώρα είναι ολόγυμνος πάνω στα άχυρα, ακίνητος και αναμμένος σαν πυρωμένο σίδηρο από τον πυρετό. Αναπνέει δύσκολα και τυραννιέται από άσβυστη δίψα. Κρυστάλλινα και δροσερά νερά περιλούζουν τη ράθυμη φαντασία του, ενώ τα χείλη του αργοκινούνται ανυπόμονα στην προσδοκία της δροσιάς.

Τζιριτόκωστας (Με μισοκομμένη φωνή): Ρέ Μουτζούρη· ρέ, μίλα τ' ἔχεις; Ἐγώ 'λεγα πώς χωράτευες. Ρέ Μουτζούρη, μίλα! (Ο Μουτζούρης μένει ακίνητος να τον κοιτάζει με ολάνοιχτα ναρκωμένα μάτια) Γιατί τάχα μέ κοιτάζει ἔτσι; Μήπως θέλη νά μέ μαλώση, πού ἐσκέφθηκα νά τόν ἀφήσω ἐδῶ καί νά φύγω; Ἀλλά νά πού δέν τό ἔκαμα! Ἔτσι τό ἐσκέφθηκα· χωρατά νά τό κάμω. Μήπως θέλη νά μοῦ εἰπῆ πώς ἐξ αἰτίας μου ἦρθε σ' ἐτούτη τήν κατάσταση; Ἀλλά ποιός τοῦ ἔφταιγε; Τέτοια ἦταν ἡ δουλειά μας. Ἄς τό εἰπῆ τοῦ πατέρα του, πού ἐπῆγε καί τόν ἐνοίκιασε. Ἄν δέν ἔκανε ἔτσι, δέ θά τόν πλήρωνα, βέβαια, τόσον ἀκριβά. Ἡ μήπως θέλη νά μοῦ ζητήση μερδικό σ' ἐκεῖνα πού ἐσύναξα χθές ἀπό τίς γυναῖκες πού ἔκρυπα στήν πατουλιά; Ἄ! Αὐτό δέ γίνεται· αὐτό δέ γίνεται μέ κανένα τρόπο! (Δυνατά) Νά σῶβγη ἀπό τόν νοῦ! (Το ασυνείδητο αὐτό ξεφώνημά του μαζί με το ροχαλητό του Μουτζούρη αντηχεί φρικτά μέσα στον σκοτεινό αχυρώνα. Ο ἴδιος φοβάται και κοιτάζει γύρω του να δει ἀπό πού βγήκε η φωνή) Κάτι αἰσθάνομαι νά μέ περιτριγυρίζη ἀόρατο, νά μέ πασπατεύη μέ κατάκρυα καί γλιστερά ἀκροδάχτυλα. Ἀκούω κούφιους βηματισμούς ἐπάνω στό ὑγρόν ἔδαφος καί φτεροκοπήματα πού δέρνουν ἀπελπιστικά τόν θαμπόν ἀέρα. (Ξαφνικά μία νυχτερίδα πετά ἀργά) Ὡχ, ἡ ψυχή τοῦ παραγοῦ μου ἐκδικητική ἔρχεται νά κολλήση μέ γαμψά νύχια ἐπάνω μου! (Τρέχει στην πόρτα και φωνάζει δυνατά τραβώντας τα μαλλιά του με φρίκη) Βοηθάτε, χριστιανοί! Πάει ὁ παραγιός μου, πέθανε, χάθηκε! Ἄν εἴστε χριστιανοί, βοηθάτε! (Τρέχουν ἀμέσως η Κρυστάλλω, η Σταμάτω, η Ἀγγελική, η Βασίλω, η Παπαδιά, η Παναγιώτα, η Ρούσα, η Ἀννέτα και η Χαδούλαινα)

Κρυστάλλω: Τ' εἶναι, μωρέ ψειρή· τί κάνεις ἔτσι;

Παπαδιά: Τ' ἔπαθες, μωρέ, καί δερνοκοπιέσαι;

Σταμάτω (Κάνοντας τον σταυρό της): Κλούβια κι ἄπιαστα, Θεέ μ'! Τ' ἔχεις, μωρέ, καί βάζεις σάν ἄσβο;

Τζιριτόκωστας (Δείχνοντας τον αχυρώνα): Τό παιδί... ὁ παραγιός μου πεθαίνει! (Οι γυναῖκες πλησιάζουν στη χαμηλή πόρτα του αχυρώνα και περνούν το

κεφάλι, η μία πάνω από τον ώμο της άλλης, ώστε να δουν μέσα. Μόλις το μάτι τους συνηθίζει στο σκοτάδι και βλέπουν το γυμνό σώμα του Μουτζούρη, ξαφνιάζονται και τρέχουν πανικόβλητες, ενώ ο Τζιριτόκωστας τις ακολουθεί) Σᾶς βεβαιώνω πώς τίποτε δέν εἶναι φοβερό, πώς ὁ παραγιός μου ζῆ ἀκόμη καί σᾶς παρακαλῶ νά πᾶτε νά τόν βοηθήσετε τώρα στήν ἐρημιά του. Ἄνθρωπος εἶναι κι αὐτός, δέν εἶναι σκυλί!

Κρουστάλλω (Αγανακτισμένη): Μωρ', ἄει χάσου, κασιδάρη! Λίγο ἔλειψε ν' ἀπορρίξω ἀπ' τόν φόβο μου!

Παπαδιά: Γυναῖκες ἔχει δίκιο ὁ ζητιάνος! Δέν πρέπ' νά τόν ἀφήσουμε στήν τύχη του! (Μαζί της μπαίνουν στον αχυρώνα η Σταμάτω και η Τζούμαινα ακολουθώντας τον Τζιριτόκωστα. Ὅμως ο Μουτζούρης ἔχει αφήσει την τελευταία του πνοή)

Σταμάτω: Τώρα, ζωή σέ λόγου σου!

Τζούμαινα: Στήν ὥρα φτάσαμε, γιά νά τοῦ κλείσουμε τά μάτια!

Τζιριτόκωστας (Ψιθυρίζοντας): Ἄχ, καψούλη· νά εἶχες μάννα νά σ' ἔκλαιγε! (Πέφτει πάνω του και αρχίζει να κλαίει βογκώντας απαρηγόρητος. Οι γυναίκες κάθονται γύρω από το πτώμα, σταυρώνουν τα χέρια στο στήθος τους και μένουν σιωπηλές με θλιμμένη έκφραση. Μετά ἔρχονται και οι υπόλοιπες ἀπό ἔξω, πατώντας δειλά, φοβούμενες μήπως ανησυχίσουν την ψυχή του νεκρού και κάθονται κοντά στις ἄλλες με την ίδια στάση και με την ίδια έκφραση στο πρόσωπο, σαν ξόανα. Αφού μένουν για κάμποση ὥρα ἔτσι, φεύγουν σαν ἴσκιοι ἀπό τον αχυρώνα και πηγαίνουν στη δουλειά τους. Μόνον η Παπαδιά και η Σταμάτω μένουν ἐκεῖ ἀκόμη, ενώ ο Τζιριτόκωστας εἶναι αγανακτισμένος για την τόση ἀπάθεια των γυναικῶν) Πέστε, μωρ' γυναῖκες, κι ἓνα μοιρολόγι τοῦ δόλιου· νιός εἶναι κι αὐτός!

Σταμάτω (Με ἀπορία μόλις ἀνασηκώνοντας το κεφάλι): Τί μοιρολόγι;

Παπαδιά: Δάκρυα καί μοιρολόγια δέν ξέρουμ' ἐμεῖς! Πέθανε, πάει· τί κλαῖς ἐσύ; Ὁ Θεός τόν ἤθελε, ὁ Θεός τόν πῆρε· δέ φοβᾶσαι μή βαργομίσης τόν Θεό! Ἐμεῖς οἱ Καραγκούνηδες ἀπό μακρινή μέ τούς Τούρκους συναναστροφή ποτέ δέ μοιρολογοῦμε τόν νεκρό μας, οὔτε κλαῖμε καί στηθοδερνόμαστε. Πιστεύουμε ἀκλόνητα πώς τά στηθοχτυπήματα καί τά κλάυματα τῶν συγγενῶν δέν κάνουν ἄλλο παρά νά δυσανεστοῦν τόν Θεό. Ὁ Θεός ἐπῆρε

τόν ἄνθρωπό μας, ναί· ἀλλά τόν ἐπῆρε, γιατί τόν ἀγαποῦσε. Γιά τοῦτο καί σπάνια ἢ καθόλου δέ μαυροφοροῦμε.

Τζιριτόκωστας (Βαρυστενάζοντας): Ἄχ, ποιός θά σέ κλάψη, ξένε μου, ποιός θά σέ συγυρίση!

Παπαδιά (Πεισμωμένη): Ρέ, ἄει χάσου, ψειρῆ, μέ τά μοιρολόγια σου! Δέν κοιτᾶς τί θά τόν κάμης τώρα.

Τζιριτόκωστας: Τί νά τόν κάνω; Νά τόν θάψουμε.

Παπαδιά: Ὁ παπᾶς λείπει καί θάρθη βράδν· δέν μπορεῖ, μαθές, ν' ἀφήση τή δουλειά του στή μέση! Ν' ἀφήσης ἀπόψε κι αὔριο πουρνό τόν θάφτουμε.

Τζιριτόκωστας: Μά νά τόν ἀφήσουμ' ἐδῶ μέσα, δέν κάνει! Νά τόν κλείσουμε στή βρῶμα εἶναι κρῖμα.

Σταμάτω: Ἄμ, τί νά τόν κάνουμε;

Τζιριτόκωστας (Δειλά): Νά τόν πάρτε σέ κανένα σπίτι!

Παπαδιά (Θυμωμένη): Ρέ, ἄιντε χάσου! Ἐτσι θά σοῦ μπάσω τόν νεκρό σπίτι μου!

Τζιριτόκωστας: Τόσα σπίτια εἶναι· δέν τόν μπάζει κανείς χριστιανός!

Παπαδιά: Καί βέβαια δέν τόν μπάζει. Ἐμεῖς τούς νεκρούς μας ποτέ δέν τσ' ἀφήνουμε σπίτι νά ξεγυρτίσουν. Πέθανε, τόν θάψαμε κιόλα!

Σταμάτω: Δέ χωροῦμε οἱ ζωντανοί καί θά βάλουμε καί τούς πεθαμένους· δέ μοῦ βουρλίζεσαι, λιέω!

Τζιριτόκωστας: Μά κρῖμα εἶναι νά τόν ἀφήσουμ' ἐδῶ!

Παπαδιά: Σάν εἶναι κρῖμα, τί νά σοῦ κάνω; Ἄιντε, σύρ' τονε στοῦ φύλακα τό σπίτι. Τό σπίτι εἶναι ἀφεντικό... Δυό κάμαρες ἔχει· βάλ' τον στήν ἀχρείαστη. Δέν παθαίνει τίποτα μοναχός ὁ πεθαμένος. Ὁ τελωνοφύλακας ἀπό προχθές ἔχη νά φανῆ στό χωριό. Συχνά ἔτσι λείπη καί εἶναι πιθανόν νά μὴν ἐρθῆ κι ἀπόψε.

Τζιριτόκωστας: Ἐν τάξει! (Τυλίγει με τα κουρέλια το πτώμα, το ρίχνει στον ώμο και μαζί με τις γυναίκες πηγαίνει να το αφήσει στο αχρειαστο δωμάτιο του Βαλαχά)

Σκηνή δ'

Δωμάτιο του Βαλαχά. Ένα κερί στον τοίχο φωτίζει αμυδρά τον χώρο και φαίνονται: η καλαμένα οροφή, οι αραχνιασμένες γωνίες, ένα ασταθές τραπέζι με μερικά λιγδωμένα φύλλα της υπηρεσίας του επάνω, ένας άπλυτος νταβάς με αποφάγια, ένα σκαμνί φτιαγμένο από άγρια κι απελέκητα ξύλα και μία μάλλινη κουβέρτα που χρησιμεύει για στρώμα και για σκέπασμα στο κρεβάτι του Βαλαχά.

Βαλαχάς: Ώχ, Θεέ μου, τί περιπέτεια κι αυτή! Μόνη μου επιθυμία είναι νά ξαπλώσω στό κρεβάτι μου γοργά. (Ξαπλώνει και κλωθογουρίζει παράδοξες ιδέες και συναισθήματα μέσα του. Οι φωνές και τα μουγκρίσματα που ακούγονται από έξω γίνονται μέσα στο μυαλό του ξερά παλατανόφυλλα που τα στριφογουρίζει ο σίφουνας και το παράδοξο αυτό θέαμα του κάνει τέτοια εντύπωση, ώστε τα βρίσκει όλα καλά κι ευτυχισμένα) Τί καλοί άνθρωποι αυτοί οί Καραγκούνηδες! Τί ήσυχη καί ζηλευτή ή ζωή τους! Όλη τήν ήμέρα δουλειά· τό βράδυ ραθυμία καί ανάπαυσις. Δέ φροντίζουν τίποτε άλλο παρά τό καθημερινό τους. Δέν έχουν άφταστους πόθους, ούτε τρανά όνειρα. Γεννώνται καί πεθαίνουν εδῶ στόν τόπο τους, χωρίς νά λογαριάζουν αν βρίσκεται άλλος κόσμος μακρύτερα, ούτε νά θέλουν νά τόν ιδούν καί νά τόν απολάβουν. Αλήθεια· τί ευτυχισμένοι άνθρωποι! Καί μετανοῶ τώρα, γιατί τόσον καιρό επέρασα δίχως τή συντροφιά τους, τόσο τούς έπεριφρόνησα! Βρίσκω ὅτι πολύ τούς άδίκησα μέ τίς προλήψεις μου καί δέν έκαμα καθόλου καλά. Πιστεύω πώς αυτοί, βέβαια, έγιναν δυστυχισμένοι από τήν περιφρόνησή μου καί συλλογίζομαι πῶς νά τούς περιποιηθῶ. Έξαφνα έχω μιάν άκατανίκητη διάθεση νά τρέξω κάτω, νά τούς κράξω ὅλους, νά τούς άγκαλιάσω καί νά τούς φιλήσω σάν άδέρφια. (Βλέπει γύρω του το άθλιο δωμάτιο. Αναστενάζει ξαναμμένος) Άχ, Καρώνης καί πάλι Καρώνης! Τί διάβολο, αυτός ὁ κόσμος, νά μήν ήμπορῆ νά καταλάβη πώς δίχως τόν Καρώνη δέ ζῆ ούτε ὦρα ή Έλλάς! (Αλλά ενώ σηκώνεται σχεδόν για να κάνει την πρώτη του επιθυμία, ξαναπέφτει κουρασμένος. Οι σκέψεις του αλλάζουν πάλι αμέσως) Ποτέ δέ θ' αγαπήσω τή ζωή τοῦ χωριοῦ· ποτέ στόν αἰῶνα! Άς ήμποροῦσα νά μήν τούς έβλεπα ποτέ· ποτέ νά μήν τούς άκουα καί νά μήν τούς έσμιγα αυτούς τούς ανθρώπους! Ζούν τάχα κι αυτοί. Τί θέλουν καί ζοῦν

στόν κόσμο; Ποιά είναι ή χαρά, ποιά ή απόλαυσίς τους! Τάχα ποιά νά είναι τά δώρα τά μαγικά, τά φίλτρα τ' άκατανίκητα, πού τούς χαρίζει ή ζωή και τόσο τήν άγαπούν, τόσους βάνουν άγώνες σωματικούς για νά τήν κρατήσουν; Πώς δέν παίρνουν όλοι μία στιγμή τά μαχαίρια στό χέρι και μονόγνωμοι νά χτυπηθούν συνατοί τους, άντρες και γυναίκες και παιδιά μαζί, νά ξεσχίση ένας τόν άλλον, ως πού νά πέσουν νεκροί, νά φάγη τό χῶμα σάρκες άχόρταγα, όπως πίνει άχόρταγα και τόν ιδρωτά τους, και νά λείψη μία για πάντα ή δούλη αυτή γενεά μέσ' από τήν άγκαλιά της έλευθερίας και του φωτός! (Ακούει βήματα και βλέπει στην πόρτα δύο χωριατόπαιδα που μπαίνουν με προσοχή και φτάνουν κοντά στο κρεβάτι του) Τ' είναι, μαρέ;

Παιδιά (Τρομαγμένα βγάζουν κραυγή): Άαα! (Φεύγουν τρέχοντας έξω)

Βαλαχάς (Γελώντας): Χά χά! Πολύν καιρό είχα νά γελάσω μέ τόση δύναμη. Τά ζωντόβολα! Ώς και τή φωνή μου τρομάζουν!

Παιδιά (Από έξω): Ό πεθαμένος! Έσηκώθηκεν ό πεθαμένος!

Βαλαχάς (Εκπληκτος): Πεθαμένος; Ποιός διάβολος είναι πεθαμένος; (Σηκώνεται από το κρεβάτι και σκύβει να δει κάτω στο πάτωμα τα πράγματα που έριξαν τα παιδιά κατά την ώρα της φυγής τους. Βλέπει ένα χλιοτροπημένο βρακί, ένα λιγωμένο φέσι, ένα μυριοπαλωμένο πουκάμισο, τρία κεριά και λίγο λιβάνι) Μπρέ! Άληθινά είναι σάβανα για νεκρόν. Άλλά ποῦ είναι ό νεκρός; Μαρέ, νά μή μέ πῆραν για πεθαμένο! (Πηγαίνει να ανοίξει την πόρτα για να δει έξω, αλλά μόλις προβάλλει, οι πέτρες πέφτουν επάνω του χαλάζι και ακούγονται άγριες φωνές. Όλοι οι χωρικοί κρατούν στα χέρια στειλάρια, κόπανους, αξίνες, πιστόλια και περιζώνουν το σπίτι του) Γιατί, ρε παιδιά· τί σᾶς ἔκαμα;

Χωρικοί (Θυμωμένα): Μέσα, πεθαμένε· μέσα, θεοκατάρατε, κολασμένε, βρυκόλακα! (Ρίχνουν πιστολιές, πετούν πέτρες και ξύλα παντού σε όλο το σπίτι) Βρυκόλακα! Κολασμένε! Θεοκατάρατε!

Βαλαχάς: Μαρέ παιδιά!

Χωρικοί: Στήν τρύπα σου γρήγορα! Στήν τρύπα σου, νά μή σέ κάψουμε, βρυκόλακα!

Βαλαχάς (Μανταλώνει την πόρτα και απελτισμένος αρχίζει να μαλλιοτραβιέται): Τί νά κάμω και τί νά συλλογισθῶ δέν ξεύρω. Τί διάβολο! Πέθανα χωρίς νά τό ξεύρω! Βρυκολάκισα χωρίς νά τό νοιώσω! (Πέφτει στο κρεβάτι του και αρχίζει να κλαίει) Άχ, τύχη! Άτιμη και άραχλη τύχη! Τόν κάνεις από οικογένεια τόν άνθρωπο· του δίνεις νά ἔχη θεῖο από πατέρα τόν Ραζικότσικα,

τόν ήρωικό πρόμαχο του Μεσολογγιού και από μάννα ξάδερφο τόν Μακρή, τόν περίφημο κλέφτη του Ζυγοῦ! Τόν θέλεις νά ἔχη από ξάδερφο ἀνηψιό τόν Ντεληγιώργη και από ἀνηψιό τριτοξάδερφο τόν Τρικούπη! Τόν γεννάς ολάκερο χταπόδι μέ τούς ἀποκλαμούς του πιασμένους ἀξεκόλλητα σέ ὅλα τά μεγάλα σπίτια του τόπου, ἀλλά δέν του δίνεις και λίγον παρᾶ! Θά τόν ἔβλεπες τότε, μόλις ἔκαναν νά τόν κουνήσουν ἀπό τή Γλαρέντσα, εὐθύς νά πετάξη τήν παραίτησή του κατάμουτρα κι ἔτσι περήφανα νά γράψη, πώς δέν ὑπερετεῖ μέ ἄλλον κυβερνήτη, γιατί δέν παραδέχεται κανέναν ἄλλον σωτήρα παρά μόνον τόν Καρώνη! Ὅχι πού βρίσκεται τώρα στήν ἄλλη ἄκρη του κόσμου για λίγες ψωροδραχμές και ὑποφέρει ὅ,τι ὑποφέρει! Ἀκουῖς! Ποῦ ἄλλοῦ εἰπώθηκε νά πεθαίνει κανείς, ἐνῶ εἶναι ζωντανός και νά βρυκολακιάζη, πρίν πεθάνη;

Χωρικοί (Από ἔξω): Μήν ἔβγης ὄξου, γιατί σέ κάψαμε! Στάχτη-μπούλμπερη θά γένης ἐσύ και τό κουφάρι σου! (Ρίχνουν πάλι πιστολιές και πετούν ξύλα και πέτρες)

Μαγουλάς (Διστακτικά): Μωρέ, σάν νά μου φάνηκε πώς ἦταν ὁ φύλακας!

Τζιριτόκωστας (Τον κόβει ἀμέσως με πεποίθηση): Ἄ, μπά, δέ γνωρίζω ἐγώ τόν παραγιό μου; Ἀμέσως ἀναγνώρισα τή φωνή του και εἶδα ὀλοφάνερα και τήν πληγή πού εἶχε στό φουσκωμένο πρόσωπό του.

Παπαρρίζος: Ἐπειτα οἱ βρυκολακιασμένοι φαίνονται ὅπως τούς ἀρέσει!

Παπαδιά (Μισοτρέμοντας ἀπό φόβο): Καλέ, ὁ ψειρῆς ἦταν! Μπά, φουρτούνα πού ἔπεσε στό κεφάλι μας!

Όλοι: Ναι, αὐτός ἦταν! Ἀναστήθηκε!

Τζούμαινα: Νά τρέξουμε και νά μανταλωθοῦμε στά σπίτια μας!

Κράπαινα: Νά τυλιχθοῦμε καλά μέ ὅσα ἔχουμε σκεπάσματα, ἀπό τά πόδια ἔως τό κεφάλι και νά μή ρίξουμε βλέμμα ἔξω, ἄν δέ φθάσει μεσημέρι τήν ἀκόλουθη ἡμέρα.

Τζιριτόκωστας: Δέν εἶναι καθόλου φρόνιμον αὐτό. Ὁ βρυκόλακας ἀφημένος ἐλεύθερος μέσα στήν κρύα νύχτα, εἶναι φόβος νά κάμη μεγαλύτερη καταστροφή. Θ' ἀνέβη σέ κάθε μία σκεπή, θά ρίξη μέσα τή λαστιχένια μύτη του και θά ρουφήξη σάν τρόμπα τό αἷμα ὅλων ἔως τήν αὐγή. Προτιμότερο εἶναι νά ξενοχτίσουμε ἐδῶ, περίγυρα στό σπίτι και νά τόν ἐμποδίσουμε νά ἔβγη ἔξω. Ὁ Παπαρρίζος μέ τούς ἐκκλησιαστικούς ἐξορκισμούς κι ἐγώ μέ τά μάγια μου εἴμαστε ἱκανοί νά τό κατορθώσουμε. (Κατ' ἰδίαν) Ὅμως ἐγώ οὔτε

τά μάγια μου πιστεύω, ἀλλ' οὔτε καί τό βρυκολάκιασμα τοῦ παραγιοῦ μου. Ποτέ τέτοιες προλήψεις δέν ἐκόλλησαν στό θετικό μου πνεῦμα. Καί ὄχι γιατί ἔτυχα καλύτερης ἀνατροφῆς, εἴτε γιατί στόν τόπο μου δέν ἔχουν δεισιδαιμονίες. Χωριό τῆς Ἑλλάδος δέν ἠμπορεῖ ἀκόμη νά καυχηθῆ κανένα γιά τέτοια πρόοδο. Ἀλλ' ἐγώ, ἀφ' ὅτου ἐμεγάλωσα κι ἐβγήκα στά ταξίδια, τόσες φορές εὐρέθηκα στήν ἀνάγκη νά ἐπιβάλλω μόνος μου φαντάσματα κι ἐξωτικά στό πνεῦμα εὐκολόπιστων ἀνθρώπων καί τόσες φορές πάλι ὁ ἴδιος νά τά διαλύσω μέ τά ξόρκια μου, ὥστε κατάντησα νά συλλογισθῶ πώς κι ἐκεῖνα, πού ἐτρόμαζαν ἐμένα μικρότερον, δέν ἐχρωστιοῦνταν παρά στή ζωηρή φαντασία καί τήν ἐπιδεξιότητα ἄλλου θεομπαίχτη. Ἐκτός τούτου, ἐγώ τό κοντόβραδο εἶχα ἰδῆ τόν Βαλαχᾶ πού ἐγύρισε στό σπίτι του. Ἄκουσα καί τή φωνή του καί τή φυσιογνωμία του ἐγνώρισα, ὅταν ἔβγαλε τό κεφάλι ἔξω ἀπό τήν πόρτα. Δέν εἶμαι τυφλός ἐγώ, οὔτε φοβιστάρης, ὅπως οἱ χωριάτες! Δέν ἐμολόγησα ὅμως τήν ἀλήθεια, γιατί δέ μ' ἐσύμφερε. Ἀφοῦ ἡ τύχη μοῦ δίνη μέσον νά ἐκδικηθῶ, γιατί ἐγώ νά τό διώξω; (Στον Παπαρρίζο με φοβισμένο ὕφος) Πήγαινε, παπᾶ μου· βάλε γλήγορα τό πετραχήλι σου. (Στις γυναῖκες) Κι ἐσεῖς, φέρτε μου λίγο μέλι. (Κατ' ἰδίαν) Δέν εἶμαι τόσον ἀνεξίκακος, ὄχι! Τοῦναντίον μάλιστα, ὅταν εἶδα τόν τελωνοφύλακα στή διάθεσή μου, ὅλο τό μῖσος πού αισθανόμουν ἀπό προχθές λουφασμένο στά βάθη τῆς ψυχῆς μου, ἀνέβηκε μεγαλοδύναμο στήν ἐπιφάνεια. Τά γρονθοκοπήματα καί ὁ ἐξευτελισμός, πού ἔπαθα ἐμπρός στούς χωριάτες δίχως δικαιολόγημα, οὐρλιάζουν καί ἀλυχοῦν τώρα μέσα μου καί ζητοῦν σκληρή ἐκδίκηση. Καί γιά νά τήν ἐπιτύχω δέ χρειάζεται καί πολλὰ πράγματα. Φθάνει μόνον νά μεγαλώσω τόν φόβο τῶν χωριάτων καί νά κεντήσω τή δεισιδαιμονία τους. (Βλέπει τόν Παπαρρίζο νά ἐρχεται. Κατ' ἰδίαν) Ὠραῖα, ὁ παπᾶς ἐφόρεσε τό πετραχήλι του κι ἐρχεται μέ τό Μέγα Ἀγιασματάριο στό χέρι. Ἐγώ ὅμως θά φροντίσω νά κινῶ ὅλα τά νήματα! Καί μόνον ἐγώ!

Παπαρρίζος (Κάτω ἀπό το φως ενός κεριοῦ διαβάζει τους εξορκισμούς θυμίζοντας θεόπνευστο και αυστηρό ιεροκήρυκα): Ἐξορκίζω σε τόν ἀρχέκακον τῆς βλασφημίας· τόν ἀρχηγόν τῆς ἀνταρσίας καί αὐτουργόν τῆς πονηρίας! Ἐξορκίζω σε τόν ἐκριφθέντα ἐκ τῆς ἄνω φωτοφορίας καί σκότει βυθοῦ

κατενεχθέντα διά τήν ἔπαρσιν! Ὁρκίζω σε, πνεῦμ' ἀκάθαρτον, κατά τοῦ Θεοῦ, Ἀδωναΐ, Ἐλωΐ, Θεοῦ Παντοκράτορος!

Τζιριτόκωστας (Ἐκπληκτος, κατ' ἰδίαν): Σέ μέγαν ἱεράρχη ἔχει μεταμορφωθεῖ ὁ παπᾶς μέ τόν ἐξορκισμό πού διαβάζει. Δέ θέλω ἄλλος νά μοῦ πάρη τήν ἀρχηγία σέ τέτοια περίσταση. Ἔχω καταστρώσει τό σχέδιό μου τέλειο γιά νά ἐκδικηθῶ τόν τελωνοφύλακα. Ἀλλά τό σχέδιό μου θά τό φέρω σέ τέλος, μόνον ἂν μέ βοηθήσουν οἱ χωριάτες. Καί γιά νά μέ βοηθήσουν πρέπει νά πεισθοῦν, πώς μόνον ἀπό τά χέρια μου κρέμεται ἡ σωτηρία τους. Πρέπει νά μ' ἀναγνωρίσουν ὄχι μόνον ἀρχηγό καί σύμβουλο τοῦ κινήματος, ἀλλ' ἀκριβῶς δύναμη ὑπεράνθρωπη τῶν στοιχειῶν καί τῶν πνευμάτων μόνον κύριον καί κυβερνήτη. (Ἀμέσως ἀρχίζει νά γυρίζει ἐδῶ κι ἐκεῖ και νά κοιτάζει παντού, κάτω στη γη και ψηλά στον ουρανό, στις κούφιας ἀστρέχες εἴτε στη σκεπή ἐπάνω εἴτε τις τρύπες των τοίχων) Ἄνησυχῶ μήπως εὔρη ἔξοδο καί φύγη ἀπ' ἐδῶ ὁ φοβερός βρυκόλακας! (Ἡ Τζούμαινα ἔχει φέρει το μέλι και βουτάει τα δάχτυλά του για να σταυρώσει τα κουφώματα, τη σκάλα, τα παράθυρα, την πόρτα και τις ξυλοδεσιές. Ἐπειτα με τα δάχτυλα πάλι κάνει μία στρογγυλή γραμμή κάτω γύρω ἀπό το σπίτι, χαράζει με το μπαστούνι του κύκλους και πεντάλφες στους τοίχους και μετά ἀρχίζει νά κινεῖ τα χέρια στον αέρα κυκλικά και νά φυσά, ἀριστερά και δεξιά, ψηλά και χαμηλά, ἐμπρός και πίσω του. Συγχρόνως, πατάει το πόδι του πεισματικά στη γη, ἀγριεύει το πρόσωπο, γρονθοκοπεῖ τον αέρα και γουρλώνει τα μάτια του. Ξαφνικά χώνει τα χέρια στις τσέπες του πανωφοριού του, ὕστερα τα τινάζει ψηλά και ἔπειτα φωνάζει ἀγριοκοιτάζοντας το σπίτι) Ζουπχανέμ γιαμαλί! Μπεϊντούρ φικουλί! (Ἀπό τη στέγη ἀκούγεται δυνατός θόρυβος)

Ὅλοι: ὦ, Θεέ μ'! Τί δυνατός θόρυβος! (Ἀπό τα χέρια των ἀνδρῶν πέφτουν τα πολεμικά σύνεργα και μένουν κοκαλωμένοι στη θέση τους, ἐνῶ τα γυναικόπαιδα στριμώχνονται κοντά τους)

Παπαρρίζος: Κύριε τῶν δυνάμεων, σῶσε μας!

Μαγουλᾶς: Ὁ θόρυβος αὐτός εἶναι ὁ τελευταῖος ἀγώνας τοῦ βρυκόλακα. Θέλει νά σπάσει τά δυνατά δεσμά πού τοῦ ἔβαλε μέ τά μάγια του ὁ ζητιάνος καί νά πεταχτῆ ἔξω. (Στα αυτιά τους ἐρχονται ἀνάκατα: ἤχοι τυμπάνων, ἀνθρώπινοι θρήνοι, βελάσματα προβάτων, ὠρυγές τσακαλιῶν, ἀλυχτήματα λυσσασμένων σκύλων, φτερνοκοπήματα ἀλόγων, κλάματα βρεφῶν,

στηθοχτυπήματα κολασμένων, γλυκόφωνα τραγούδια, κούφιοι δαρμοί, τριξίματα δοντιών και ξεροί χτύποι κοκάλων)

Όλοι (Με τρεμάμενη φωνή στον ζητιάνο): Άμάν, σῶσε μας!

Τζιριτόκωστας: Βρέ παιδιά, κι ἐγώ τό θέλω νά σᾶς σώσω. Βλέπετε πόσα κάνω γιά σᾶς! Μά ἔχει δύναμη πολλή ὁ ἀναθεματισμένος. Λίγο ἀκόμη καί θά μᾶς πάρη τή σκεπή νά φύγη!

Παπαρρίζος (Ανατριχιάζοντας ολόκορμος): Νά φύγη! (Το ιερό βιβλίο πέφτει ἀπό τα χέρια του)

Τζιριτόκωστας: Ναί, καί τότε ἀλλοίμονο στό χωριό!

Γυναίκες (Τραβώντας τα μάγουλά τους): Πωπωπώ!

Άντρες (Κοιτάζοντάς τον με αγωνία): Τί νά κάμουμε;

Τζιριτόκωστας: Νά τόν κάψουμε. Μαζῶξετε ξύλα, κούτσουρα, ἀνάφτε φωτιές νά τόν κάψουμε.

Παπαρρίζος (Πρόθυμος): Ναί, κι ἐγώ τό ξέρω. Ἔτσι καί στή Ραψάνη ἔκαψαν τόν βρυκόλακα· ἔχυσαν ἀσβέστη καί τόν ἔκαψαν μέσα στόν τάφο του.

Τζιριτόκωστας: Ἀλήθεια, μέ ἀσβέστη τούς καίνε. Ἐτοῦτος ὁμως δέν εἶναι στόν τάφο καί θέλει φωτιά.

Χωρικοί (Αγριοφωνάζουν πρόθυμοι): Ναί, φωτιά! Φωτιά! (Γύρω ἀπό το σπίτι σφριάζουν παλιά ξύλα, καλάμια και σβουινές. Ο ζητιάνος μουτζώνει τους σωρούς τρεις φορές, ψιθυρίζει το κατάλληλο ξόρκι και χτυπά με δύναμη τα πόδια του στη γη καλώντας με αυτόν τον τρόπο πνεύμα υποχθόνιο. Αυτοστιγμεί βγαίνει καπνός ἀπό τα ξύλα και σε λίγο οι φλόγες θεριεύουν) Μέσα, βρυκόλακα! Στάχτη-μπούλμπερη θά γένης, τρισκατάρατε!

Παπαρρίζος (Συνεχίζοντας τους εξορκισμούς): Φοβήθητι, φύγε, δραπετεύσον, ἀναχώρησον, δαιμόνιον ἀκάθαρτον κι ἐναγές!

Τζιριτόκωστας: Ἐλέφ, ζουχάμ, ρεεῖλ, χασαμεήλ! (Ακούγονται φωνές διαφόρων ζώων ἀπό τους στάβλους του χωριού)

Βαλαχάς (Βγαίνει με το ντουφέκι του): Πίσω καί σᾶς ἔφαγα! (Όλοι οι χωρικοί τρέχουν φοβισμένοι να κρυφτούν. Ο Παπαρρίζος χώνεται κάτω ἀπό ένα κιουτσέκι, ο Ραντζάκος, ο Τζουμάς, ο Κράπας και ο Μαγουλάς στριμώχνονται πίσω ἀπό τη μάντρα του κονακιού και ο Τζιριτόκωστας κρύβεται στο αγκωνάρι του πρώτου σπιτιού)

Τζιριτόκωστας: Ἐλάτε ὅλοι ἐδῶ κοντά μου! (Οι χωρικοί μαζεύονται γύρω του) Τί φοβάστε τ' ἀέρινα ὄπλα; Ὁ βρυκόλακας δέν ἠμπορεῖ ποτέ νά ἔχη ἀληθινά

ὄπλα μαζί του! Ἔτσι τά φτιάνει, ψεύτικα, στή φαντασία τῶν ἀνθρώπων, γιά νά τούς τρομάζη καί νά μένη ἐλεύθερος. Ἄλλ' ἄν μείνη ἐλεύθερος, ἀλλοίμονο σ' ἐσᾶς καί τίς οἰκογένειες καί τά χτήνη σας! Ἴσα-ἴσα τώρα πού ἐφρένιασεν ὁ βρυκόλακας, τώρα πρέπει νά τόν περιορίσουμε ἀκόμη περισσότερο! (Χασκογελώντας ἀπαίσια) Φωτιά, παιδιά, γιατί θά φύγη! (Τρέχει πρώτος στον σωρό, αρπάζει ἕνα δαυλί αναμμένο και το πετά πάνω ἀπό τη σκεπή του σπιτιού)

Χωρικοί (Αγριεμένοι ἀπό τον ενθουσιασμό και τον τρόμο τους): Φωτιά, παιδιά!

(Πετούν ἀναμμένα δαυλόξυλα που περνούν πάνω ἀπό τη σκεπή του σπιτιού)

Τζιριτόκωστας (Πάντα χασκογελώντας): Φωτιά, παιδιά, γιατί θά μᾶς φύγη!

Χωρικοί (Ουρλιάζοντας): Φωτιά, παιδιά!

Παπαρρίζος (Ξορκίζει με ἀπελπισία και φρίκη): Ὅπου ἄν τυγχάνης ἤ ἀπέρχη ἤ αὐτός ἤ ὁ Βεελζεβούλ ἤ κατασείων ἤ δρακοντοειδής ἤ θηριοπρόσωπος ἤ ὡς ἀτίμς καί ὡς καπνός φαινόμενος!

Χωρικοί (Βλέπουν κατάπληκτοι να βγαίνει καπνός ἀπό το κονάκι και μετά να παίρνει φωτιά): Τό κονάκι ἔπιασε! Φωτιά στό κονάκι! (Φεύγουν τρέχοντας ἐντρομοί)

Πράξη Δ΄

Σκηνή α΄

Σπίτι Μαγουλά.

Κρουστάλλω (Κάθεται εμπρός στη φωτιά και στενάζει ἀκατάπαυστα): Τό κεφάλι μου! Τό κεφάλι μου! Τό κεφάλι μου! (Ἡ Ἀσημώ, η μικρότερη κόρη της,

παίζει πεντόβολα και χαμογελά. Οι βόγκοι και τα στριφογυρίσματα της μάνας της δεν κεντούν καθόλου την προσοχή της) Άχ, καταραμένε ψειρή, τί μου 'καμες! Απ' τόν Θεό νά τό εύρης! Ώχ, τό κεφάλι μου! Τό κεφάλι μου! Τό κεφάλι μου!

Σταμάτω (Εισέρχεται βιαστική και περίτρομη): Έλα, σήκου, όπως κι αν είσαι, σήκου νά πάμε!

Κρουστάλλω: Ποϋ νά πάμε;

Σταμάτω: Στα δάση καί τούς βάλτους! Όλοι έπληραν τά παιδιά καί τά ζωντανά τους από τά σπίτια κι έφυγαν για νά κρυφθοϋν. Ήξεύρεις πόσον ανήμερα κι έκδικητικά είναι τ' αφεντικά στους φταίστες δούλους τους. Σήκου!

Κρουστάλλω: Όχι, δέ θέλω! Θα μείνω εδώ!

Σταμάτω (Κατ' ιδίαν): Από τήν ήμέρα πού έβαλε στό χέρι τή σκόνη τοϋ ψειρή, δέν όρίζει πλέον τόν έαυτό της. Ό νοϋς καί ό λογισμός της όλος έχει εκεί συγκεντρωθή. Ό τρόμος τής νύχτας εκείνης καί ή μετάνοια έμπρός στην πρώτη παρουσία τοϋ Μαγουλά γρήγορα έσβυσαν κάτω από τοϋ ύπνου τήν ισοθάνατη άγκαλιά καί τήν έλπίδα τής εϋτυχίας της. Τήν άλλη τήν ήμέρα έξυλοκοπήθηκεν άλύπητα για τό χάσιμο τοϋ ψιμαρνιοϋ· αλλά κατώρθωσε νά ύποφέρη κι εκείνη τή δοκιμασία μέ μαρτυρικήν ύπομονή. Ό,τι μόνον τήν έσυγκινοϋσε καί τήν εδαιμόνιζε ήταν οι σκόνες τοϋ ψειρή, πού αισθανόταν κάθε στιγμή άγκυλωτές στον κόρφο της νά τής θυμίζουν τά μέλλοντα καί νά τής κεντοϋν άκράτητη τήν άνυπομονησία. (Η Κρουστάλλω βγάξει τις σκόνες από τον κόρφο της) Συχνά τίς βγάξει από τόν κρυψώνα τους μέ τρέμουλα όλων τών μελών, ξεδιπλώνει καί τίς κοιτάζει μέ άγωνία, τίς φέρνει στή μύτη νά τίς μυρισθή, τίς έγγίζει στην άκρη τής γλώσσας της νά τίς δοκιμάση, μέ λαχτάρα καί λιποψυχιά άνθρώπου πού έχει στά χέρια του καί όμως δέν έχει στή διάθεσή του γλυκόχυμον καρπό. Πολλές φορές έσκέφθηκε νά μήν ακολουθήση τή συμβουλή τοϋ ψειρή, νά μήν περιμείνη τήν προσδιορισμένη ήμέρα για ν' αρχίση τή δόση της. Αφού ήταν νά τίς πάρη, όποτε καί αν τίς έπαιρνε, τό ίδιο έκανε. Τί σήμερα, τί αύριο τάχα; Αλλά στην έρώτηση τούτη έθυμόταν τό αυστηρό ήθος πού είχεν ό ψειρης, όταν έδινε τίς παραγγελίες του· έφανταζόταν τό μυστήριο, πού μέσα του εκρυβε τήν αίτία τής αναβολής έως τήν Πέφτη, κι εύρισκε τήν αίτιαν αυτή πολύ περισσότερο μυστηριώδη

καί σημαντική. Βέβαια θά εἶχε μεγάλο λόγον ἐκεῖνος, γιά νά τήν κάμη νά περιμένη ἕως τήν Πέφτη.

Κρουστάλλω: Θά ἔχη τόν λόγο του! (Βάζει πάλι τις σκόνες στον κόρφο της)

Σκηνή β΄

Ξημέρωμα Πέμπτης στο ίδιο μέρος.

Κρουστάλλω (Κατ' ιδίαν): Ὁ τρόμος τοῦ βρυκόλακα καί τῶν συντοπίτων μου οἱ φωνές, τά μάγια τοῦ ψειρῆ καί οἱ ἐξορκισμοί τοῦ Παπαρρίζου καμμιά δέν ἔκαναν ἐντύπωση στήν ψυχή μου. Ἐμπαινόβγαινα συχνά, ὄχι ὅμως γιά νά μάθω τί κατόρθωναν οἱ συγχωριανοί μου, ἀλλά γιά νά ἰδῶ ἂν ἔσκασε τῆς αὐγῆς τ' ἀστέρι. (Βγαίνει στην πόρτα και βλέπει το ἀστέρι της αὐγῆς) Μέ τῆς αὐγῆς τ' ἀστέρι ἀρχίζει ἡ μέρα. Μέ τῆς αὐγῆς τ' ἀστέρι ἀρχίζει καί ἡ εὐτυχία μου! (Μπαίνει μέσα, κλείνει την πόρτα, ξεδιπλώνει τη σκόνη, την καταπίνει ὅλη με αχορτασιά και βγάζει ἕναν απολαυστικό ἦχο ἀπό τον ξερό λάρυγγά της, παρ' ὅλη την ἀηδία που αισθάνεται στο στόμα της) Χά! (Στυλώνει τα μάτια ψηλά στον καπνισμένο καβαλάρη της σκεπῆς και ἀρχίζει να ἀπολαμβάνει την εὐτυχία της) Ὁ νοῦς μου, γοργόφτερο πουλί κλεισμένο χρόνους καί καιρούς στό κλουβί τῆς δυστυχίας, ἐπετοῦσε τώρα ἐλεύθερο στόν γαλανόν αἰθέρα, στή δροσά τ' οὐρανοῦ καί τῆ χάρη τοῦ ἡλίου, ἐκαθόταν στ' ἀκροκλώναρα τῶν δέντρων, ἐμύτιζε τούς γλυκόχυμους σπόρους κι ἔλεγε τό τραγουδάκι του τρισευτυχισμένο. Πάει πλέον ἡ δύσκολη ζωή· ἐτελείωσε! Μιά καί καλή, ἐτελείωσε γιά πάντα! Ὅ,τι ἤθελε ἄς ἔκανε τώρα ὁ ἀφέντης· ζήση μή ζήση πλέον ὁ Μαγουλάς! Ἐχω ἐγώ τόν τρυφερό γερανό μου, πού θά ἠμπορέση μίαν ἡμέρα νά σηκώση ἐπάνω στ' ἀντρειωμένα φτερά του καί ν' ἀπιθώση σέ νέα φωλιά τῆ μάννα καί τά θηλυκά της. Καί, ποιός ξέρει; Ἴσως ἡ νέα φωλιά νά μὴν ἔχη τῆ θλίψη καί τήν καταφρόνια τῆς σημερινῆς! Ποιός τό ξέρει! (Ἐξαφνα ὅμως βλέπει και τις ἄλλες δύο σκόνες ανοικτές εμπρός της) Νά τίς πάρω καί τούτες ἢ νά μὴν τίς πάρω; Ἡ παραγγελία τοῦ ψειρῆ ἀρχίζει νά συγχίζεται στή μνήμη μου. Ὅχι· μοῦ εἶπε νά παίρνω πᾶσα ἡμέρα καί ἀπό μία. Τό θυμοῦμαι καλά, σάν νά μοῦ τό λέγει τώρα δά· αὐτήν τῆ στιγμή! Ὅχι· δέ μοῦ εἶπεν ἔτσι· λάθος ἔκαμα!

Μοῦ εἶπε νά πάρω δυό τή μιά ἡμέρα καί τήν ἀκόλουθη τήν ἄλλη. Ἄλλ' ἄν μοῦ εἶπε νά πάρω καί τίς τρεῖς μαζί; Ἄν χάσουν τήν ἐνέργειά τους ἔτσι χωρισμένες; Δέν ἠμπορεῖ δέ γένηται! Καί τίς τρεῖς μέ μιᾶς εἶπε νά τίς πάρω. Πᾶσα ὥρα κι ἀπό μία. Κι ἐγώ ἀπό τή σαστιμάρα μου ὑπέθεσα πώς μοῦ εἶπε πᾶσα ἡμέρα. Φαντάσου μυαλό! Βέβαια· καί τίς τρεῖς μοῦ εἶπεν! (Σμίγει τις δύο σκόνες και τις καταπίνει) Χά! (Γέρνει το κεφάλι της επάνω στη μάλλινη κουβέρτα για να κοιμηθεί)

Σταμάτω (Εισέρχεται): Κόρη μ', σήκου νά φύγουμε γιά νά γλυτώσουμε!

Κρουστάλλω: Καταλαβαίνω πώς τό κάμωμα τῶν συγχωριανῶν μου θά ἔχει φοβερές καί ἀνυπολόγιστες συνέπειες. Ἀλλά καί δέν εἶμαι βέβαιη, ἄν τό φάρμακο θά φέρει τό ἀποτέλεσμά του, ὅταν σηκωθῶ καί τρέχω στό ὑπαιθρο. Ἐξέχασα νά ἐρωτήσω τόν ψειρή, ἄν πρέπει νά κινουῦμαι καί νά δουλεύω ὅταν θά τό πάρω, ἢ νά μείνω καρφωμένη στή θέση μου. Καλύτερα τό δεύτερο προτιμῶ νά κάμω. Μαντεύω πώς ἕνα τέτοιο βότανο, πού ἔχει τή δύναμη ν' ἀλλάξει μέσα στά σπλάχνα τόν καρπό τῶν γυναικῶν, δέν ἠμπορεῖ ποτέ νά μήν ἔχη μαγική δύναμη. Καί ξεύρω ἀπό πολλά ἐγώ, πώς τά μάγια γίνονται πάντοτε καί πιτυχαίνουν μόνον στά μυστήρια τῆς νύχτας καί τ' ἀπόκρυφα μέρη, ὅπου ξένο μάτι δέ φθάνει καί ἥλιος καί ἀέρας δέ συνεμπαίνει ποτέ. Πῶς μπορῶ λοιπόν νά ἐκτεθῶ τώρα, μέ τό μαγικό ρευστό μέσα μου, στόν ἀέρα καί τούς ἀνθρώπους; Καί πῶς θά τολμήσω νά τρέξω ἄφοβη στά χωράφια καί τά δάση, πού κατοικοῦν τόσα καί τόσα ἐπίβουλα στοιχειά; Μόνον ἀπό φθόνο κι ἐκδίκηση, γιατί ἐπῆγα σέ ἄνθρωπο θνητό καί δέν ἐζήτησα τή βοήθειά τους, μποροῦν νά μέ κακοποιήσουν. Καί πόσον ἀγιάτρευτα κακουργοῦν τ' αὐγινά στοιχειά ξεύρω πολύ καλά. Τή λαλιά μποροῦν νά μοῦ πάρουν, εἶτε στό πόδι νά μοῦ χῶσουν κανένα καρφί, στήν κοιλιά μου νά στείλουν καμμία σφήνα πύρινη, εἶτε νά μέ τυφλώσουν. Καί ἀκόμη, ἄν εἶναι πολύ θυμωμένα, μποροῦν νά μέ συνεπάρουν ψηλά στά κρουσταλλένια παλάτια τους κι ἐκεῖ νά μέ τυραννοῦν, ὥστε νά ξεψυχίσω. Τί τάχα; Μήπως θά εἶμαι ἡ πρώτη, εἶτε ἡ στερνή; Ἄ, μπά! Δέν εἶναι νά ἔβγω ἐγώ ἔξω ἀπό τό σπίτι μου· ὄχι! (Αποφασιστικά) Δέν τό κουνῶ ἀπό δῶ!

Σταμάτω: Ἀνάθεμά σε γιά κόρη! (Τη μουτζώνει) Θά πάρω τίς ἐγγονές μου καί θά φύγω! Μόνον ἡ Ἀσημά θά μείνει ἐδῶ γιά νά ἔχης συντροφιά. Σ' τήν ἀφήνω, μπέλτα καί σέ λυπηθοῦν! (Φεύγουν)

Κρουστάλλω (Προσπαθεί να κοιμηθεί, αλλά δεν μπορεί να κλείσει μάτι. Σηκώνεται, πηγαίνει στο νεροβάρελο και πίνει για να σβήσει τη δίψα της. Έπειτα κολλάει το αυτί της στην πόρτα, αλλά μόνον ο βρόμος της φωτιάς ακούγεται. Μετά πηγαίνει και κάθεται στη θέση της και αρχίζει να ξύνεται. Τα μουδιασμένα της πόδια τη γαργαλούν φρικτά. Αλλά όσο ξύνεται, τόσο το γαργάλισμα προχωρά και σαν ηλεκτρικό ρεύμα κυριεύει όλο της το σώμα. Έχει την αίσθηση πως περπατούν διάφορα ζώδια στο κορμί της, σηκώνει τα ρούχα της, λύνει την ποδιά και ψαχουλεύει εδώ κι εκεί, αλλά δε βρίσκει τίποτα και χώνει τα κοφτερά της νύχια μέσα στις σάρκες της) Τί διάολο! Όλα τά ζούζουλα έπεσαν άπάνω μου!

Ασημώ (Ξυπνάει κλαίγοντας): Μανιό, νερό, ψωμί, τσιτσί, νερό, ψωμί, τσιτσί...

Κρουστάλλω: Σταμάτα!

Ασημώ (Συνεχίζει κλαίγοντας): Νερό, ψωμί, τσιτσί, νερό, ψωμί, τσιτσί...

Κρουστάλλω (Τη λούζει κρύος ιδρώτας και τρέμει το κορμί της): Σκάσε, μωρή, καί πλάνταξε! (Για να απαλλαγεί από το κλάμα της, με σχεδόν κομμένα γόνατα, πηγαίνει τρέμοντας στην καλάθα, κόβει μία φέτα ψωμί και σκύβει να τη δώσει στην Ασημώ. Αντί όμως να καθίσει, αισθάνεται βάρος στο κεφάλι της και όλα θαμπώνουν γύρω της. Πέφτει μπρούμυτα κάτω, κάθυγρη και εξαντλημένη) Ώχ, τό κεφάλι μου! Τό κεφάλι μου! Τό κεφάλι μου! (Η Ασημώ παίρνει από το παράθυρο τα πεντόβολα για να παίξει)

Χαδούλης (Από έξω): Νά φύγουμε γρήγορα γιατί όπου 'ναι έρχεται ό Ντεμής Αγάς!

Μπιρμπίλης: Κάποιοι έπῆγαν νά τόν ειδοποιήσουν στή Λάρ'σα!

Σκηνή γ'

Μεσημέρι της ίδιας μέρας. Στο χωριό φτάνει ο Ντεμής Αγάς που ακολουθείται από τον Τούρκο Πρόξενο, τον Νομάρχη, τον Αρχηγό του Στρατού, ένα Μοίραρχο, έναν Ανακριτή κι έναν ολόκληρο λόχο με έφιππους χωροφύλακες και πεζούς στρατιώτες,

ενώ κολίγοι από άλλα χωριά προσπαθούν να σβήσουν τη φωτιά στο κονάκι και να συλλέξουν ό,τι έχει μείνει άκαφτο από αυτό. Οι στρατιώτες και οι χωροφύλακες ρίχνονται στην αναζήτηση των Καραγκούνηδων. Κάποιοι στρατιώτες πλησιάζουν το σπίτι του Μαγουλά.

Ασημώ (Που ακούει από έξω τις βλαστήμιες και τις κατάρες των στρατιωτών, ανακατωμένες με τον τριποδισμό των αλόγων και την κλαγγή των σπαθιών):
Ζούδια, μάννα μου! Τά ζούδια πλάκωσαν! Κρύψε με, πάρε με μανιό μ'!
(Κρύβεται ανάμεσα στα σκέλια της Κρουστάλλως)

Κρουστάλλω (Με δυσκολία σηκώνει τα χέρια της για να τη σύρει στην αγκαλιά της. Κι ενώ απλώνει τα κουρασμένα χέρια της επάνω στην Ασημώ, την αφήνει αμέσως και αρχίζει να ξύνεται, να πιάνει το κεφάλι της και να βογκά με απελπισμένη φωνή) Ώχ, τό κεφάλι μου! Τό κεφάλι μου! Τό κεφάλι μου!
(Ακούγονται δύο-τρία δυνατά χτυπήματα στην πόρτα και μετά πέφτει κομματιασμένη. Οι στρατιώτες εισβάλλουν στο σπίτι)

Στρατιώτης Α': Άτιμοι όπου και νά κρυφτήτε θά σᾶς εὔρουμε!

Ασημώ: Μανιό μ'! Βοήθεια! (Οι στρατιώτες κοντοστέκονται για μια στιγμή αναποφάσιστοι)

Στρατιώτης Β' (Στην Κρουστάλλω): Καραγκούνα δέν εἶναι καί τούτη; Ἔνοχη εἶναι!
Πάρτε τη! (Παίρνουν την Κρουστάλλω στα χέρια για να την πάνε στο προσωρινό κατάλυμα που έχουν στήσει ο Ντεμής Αγάς, ο Τούρκος Πρόξενος και οι Αρχές δίπλα από το πηγάδι)

Ντεμής Αγάς (Νευρικός και ανήσυχος. Πότε βλέπει τις φλόγες του κονακιού και πότε τα χαμόσπιτα των Καραγκούνηδων με φρικτό μίσος): Δέ λυποῦμαι γιά τήν καταστρεμμένη περιουσία τοῦ κυρίου μου. Τίποτε δέν εἶναι γιά ἐμᾶς ἕνα κονάκι καί πέντε-δέκα χιλιάδες ὀκάδες γέννημα πού χάθηκε. Ἡ τόλμη τῶν Καραγκούνηδων, ἡ ἔξαφνική ἀνυποταξία τῶν δούλων στά δικαιώματα τοῦ ἀφέντη τους, αὐτή μέ κάμει ἔξω φρενῶν. Ἀπό τήν ἀνατροφή μου καί ἀπό τή θρησκεία μου, ἐγώ γνωρίζω, πώς οἱ ἄπιστοι ἐδόθηκαν στή γῆ ἀπό τόν Ἀλλάχ, γιά νά δέχονται ἀστέναχτα τίς τιμωρίες τῶν ἀρχόντων καί νά θεωροῦνται ὑποχρεωμένοι κι εὐτυχεῖς γιά τή δουλεία τους. Ποῦ ἀκούσθηκε ποτέ νά σηκώνεται τό ταπεινό μερμήγκι καί νά πατή κατακέφαλα τόν μέγαν ἀετόν; Καί ποῦ ἄλλοῦ ἀκούσθηκε νά μὴν ἡμπορῇ ὁ ἀντιπρόσωπος τοῦ μπέη, νά τιμωρήσει τούς χαμένους δούλους μέ τήν ποινή πού τούς ἔπρεπε!

(Στενάζει κουνώντας σπασμωδικά στα χέρια το κεχριμπαρένιο κομπολόι του) Άλλάχ! Άλλάχ! Στην Τουρκία τέτοια πράγματα δέ γίνονται! Όλμάς! Δέ γίνονται!

Νομάρχης: Ήσυχάστε άγᾶ μου!

Ανακριτής: Οί ένοχοι θά εύρεθοῦν! Μήν άνησυχείτε!

Αρχηγός: Όλα θά γίνουν ὅπως πρέπει!

Ανακριτής: Έδῶ θά εύρετε περισσότερη από τήν Τουρκία δικαιοσύνη.

Νομάρχης: Ή Κυβέρνησις θά ίκανοποιήση τή ζημία τοῦ μπέη· οί κακοῦργοι θά τιμωρηθοῦν ὅπως τούς άξίζει.

Αρχηγός: Ό,τι θέλει ᾶς διατάξη καί, ᾶμα δέ γίνη, τότε νά παραπονεθῆ.

Ντεμής Αγάς (Ξαναμμένος): Τί νά γένη, τζάνουμ, τί νά γένη; Τόσον καιρό εἶμαι διωγμένος από τό χωριό καί τίποτα δέν ἔγινε. Δικαστήρια—μικαστήρια, δικηόροι—μικηόροι· μέ τέτοια περνᾶτε τόν καιρό σας έδῶ!

Νομάρχης (Που ανταλλάσσει βλέμμα με τον Ανακριτή και τον Αρχηγό): Καλά λέγει! (Ο Πρόξενος χαμογελά ατάραχος και κοιτά με αυταρέσκεια τα παχουλά του χέρια. Εισέρχονται οι στρατιώτες με την Κρουστάλλω στα χέρια και την Ασημό που είναι κολλημένη επάνω της)

Αρχηγός: Ήπί τέλους, ἔχουμε τόν πρῶτο κακοῦργο στή διάθεσή μας! (Η Κρουστάλλω βρίσκεται καταγής και ὅλοι την τριγυρίζουν με απειλητικά βλέμματα) Σήκω επάνω! Στάσου σταυροχέρι εμπρός στόν άφέντη σου καί μαρτύρησε τούς αίτιους τῆς πυρκαϊᾶς! (Η Κρουστάλλω κυριευμένη από την καταστρεπτική δύναμη της σκόνης, κατατρομαγμένη από το βάνουσο φέρσιμο των στρατιωτών και έκπληκτη από την παρουσία τόσων λαμπροφορεμένων ανθρώπων, γυρίζει μόνο τα θαμπωμένα της μάτια και δε βγάζει λέξη από το στόμα της)

Στρατιώτης Α΄ (Σηκώνοντάς την ὀρθια): Σήκω, μωρή! Μίλα· δέν άκούς πού σε ρωτᾶνε; Μίλα καί μήν κάνης τόν χαζό!

Κρουστάλλω: Νά μιλήσω! Δέ μ' άφήνουν οί σπίθες νά μιλήσω· γιά ιδές τί σύγνεφο γυρίζει άπάνω μου! Μ' ἔκαψαν· μοῦ ζεμάτισαν τό πρόσωπο· τό κεφάλι μου ἐπρήσθηκε σάν καζάνι! Διῶχτε τίς σπίθες, νά μιλήσω, ντέ! Διῶχτε τις! Διῶχτε τις! (Κουνά τα χέρια της σαν φτερά ανεμόμυλου μπροστά από το πρόσωπό της και κοιτάζει με τρομαγμένα μάτια πέρα στην απλωσιά, σαν να ατενίζει κάποιο φρικτό φάντασμα)

Ανακριτής (Χαμογελώντας στον Νομάρχη): Μᾶς κάνει τήν τρελλή! Τί ζωντόβολα πού εἶναι αὐτοί οἱ Καραγκούνηδες! Δέν ξέρεις· τοῦ διαβόλου τσιράκια! Τούς ξέρω ἐγώ· τούς ξέρω καλά ἐγώ· τούς ἐμελέτησα καλά τόσα χρόνια! (Κουνά το κεφάλι κοιτάζοντας όλους κατάματα, για να βεβαιώσει την ανακριτική του εξυπνάδα και τις ψυχολογικές μελέτες του)

Κρουστάλλω: Τρελλή; Δέν εἶμαι τρελλή! Ὅχι, δέν κάνω τήν τρελλή! Ὁχι, πῶς πονεῖ τό κεφάλι μου! Τά σκέλια μου! Ἄχ, ἡ ράχη μου. Πῶς μέ σφάζ' ἡ ράχη μου! Ἡ ράχη μου! (Γυρίζει πίσω τα χέρια της και πασπατεύει τη ραχοκοκαλιά της, κινεί το κορμί της όσο της είναι εύκολο, λες και θέλει να στερεώσει τους σπονδύλους και να κατασιγάσει τα κοφτερά μαχαίρια που τη σφάζουν, να υποτάξει τα αναπηδήματα των τενόντων, να στύψει την πλημμύρα του αίματος από το κεφάλι της, να διώξει μακριά την απελπιστική μανία που κυκλοφορεί μέσα της. Ακούγεται τριποδισμός αλόγων. Μπαίνει έφιππος ο Μοίραρχος και πίσω του ακολουθούν όλοι οι χωρικοί που είναι περιτριγυρισμένοι από έφιππους χωροφύλακες)

Μοίραρχος (Δείχνοντάς τους στον Ντεμίσ Αγά): Ἐδῶ τούς ἔχω!

Ντεμίσ Αγάς (Τους κοιτάει άγρια. Κατ' ιδίαν): Τό αἷμα τυραννικό χοχλάζει μέσα μου στήν ὄψη τῶν ταπεινῶν τοῦτων δούλων καί ὄρεξη αἰσθάνομαι νά σηκωθῶ καί νά μαδήσω τά μαλλόγενά τους· νά χύσω μέ τά νύχια τά μάτια, νά ξεσκλίσω τίς σάρκες τους· μύτες καί αὐτιά νά τούς κόψω· νά τούς κρεμάσω στά περίγυρα δέντρα τ' ανάσκελα κι ἐκεῖ νά τούς ἀφήσω, ὥστε νά παραδώσουν τήν ψυχή βρωμερή στόν Πλάστη τους! Πῶς νά τά κάμω ὄλ' αὐτά, πού δέν ἔχω κανένα δικαίωμα πλέον! Ἐφυγαν οἱ χρόνοι οἱ καλοί, πού ὁ ἀφέντης καί ὁ ἐπιστάτης ὄριζαν ὄχι μόνον τήν περιουσία, ἀλλά καί τή ζωή τῶν κολλίγων τους! Τότε, ὄχι νά κάψουν, ὄχι ν' ἀντιμιλήσουν, ἀλλ' οὔτε νά βήξουν ἐτολμοῦσαν ἐμπρός στόν ἀγα. Τώρα ἐσηκώθηκαν τά ποδάρια καί χτυποῦν τό κεφάλι! Ὁ Σουλτάνος, ἄστοργος πατέρας, ἐπαρέδωκε μεγαλόδωρος τή γῆ στούς ἀπίστους και, μαζί μ' αὐτούς, ἐπαρέδωκε τούς μπέηδες καί τούς ἀγάδες στή διάκριση καί τόν χλευασμό τῶν μισητῶν δούλων. Κι ἔτσι δέν ἔχουμε δικαίωμα τίποτε νά τούς κάμουμε! Νά τούς πάγουμε στά δικαστήρια! Νά ζητήσουμε ἰκανοποίηση! Τί τή θέλω τήν ἰκανοποίηση καί τά δικαστήρια, ἀφοῦ δέν μπορῶ νά τιμωρήσω μέ τά χέρια τούς δούλους μου; (Ρίχνει βλέμμα αποστροφής και περιφρόνησης σε όλους

περίγυρα: τους χωριάτες, τον Αρχηγό, τον Ανακριτή και τον Μοίραρχο, σαν να φτύνει κατάμουτρα όλο το φιλελεύθερο σύστημα της Ελλάδας) Σιχτίρ!

Ανακριτής (Στους χωρικούς): Λοιπόν, πείτε μου τί έγινε ακριβώς!

Παπαρρίζος: Πρώτος αίτιος ήταν ο βρυκόλακας, πού δέν ήθελε νά καθίση κλεισμένος στό έρμόσπιτο, άλλ' επίμενε νά έβγη έξω καί νά μᾶς πιῆ τό αίμα.

Ραντζάκος: Φυσικά δέν ήμποροῦσαμε νά τόν αφήσουμε. Μέ τή συμβουλή τοῦ ζητιάνου ανάψαμε περίγυρα φωτιές νά τόν έμποδίσουμε.

Μαγουλάς: Άλλ' εκείνος έπρόβαλε στό παραθύρι κι ήθελε, σώνει καί καλά, νά πηδήση κάτω. Κι είχεν ένα πρόσωπο! Παναγία μου! Τί πρόσωπο!

Τζουμάς: Τά μάτια του επέταγαν κάτι σπίθες, πού εθάμπωναν όλη τή λάμψη τῆς φωτιᾶς κι έμέστωναν τόν άέρα περίγυρα από τήν πύρη!

Τρίκας: Έξω από τό στόμα του έβγαιναν κάτι δόντια! Τόσα δά· μιά όργυιά μεγάλη καί γυριστά σαν δρεπάνια! Έτσι έκαναν μία κι έσχίζαν σαν πριόνια τό παραθυρόφυλλο!

Μπιρμπίλης: Τό στήθος του ήταν όλο δασωμένο από τίς τρίχες· κάτι άγριότριχες όρθές καί σουβλερές σαν τ' άγκάθια τοῦ σκαντζόχερα!

Χαδούλης: Τό κεφάλι του ήταν τυλιγμένο σέ κάτι μαλλιά σαν τουλοῦπες, κατσαρά καί κατακόκκινα· τόσο κόκκινα σαν νά ήταν βουτημένα στό αίμα τῶν θυμάτων του!

Παπαρρίζος: Καί τά νύχια τῶν ποδοχερῶν του, όταν ανέβηκεν όλόκορμος στό παραθύρι, έσγάριζαν τά σανίδια καί τά ξέσκλιζαν μέ τέτοιο θόρυβο, πού έλεγεσ πώς έφθασεν ή συντέλεια τοῦ κόσμου!

Ανακριτής (Γελώντας για τη φρίκη του): Μά τόν είδες έσύ;

Παπαρρίζος: Τόν είδα, λέει; Σάν μέ βλέπεις καί σέ βλέπω!

Ανακριτής: Καλά ο βρυκόλακας· ἄμ τό κονάκι;

Όλοι: Τό κονάκι; Ό βρυκόλακας έκαψε τό κονάκι.

Παπαδιά: Βέβαια ο βρυκόλακας. Άφοῦ είδαμε πώς δέν ήμποροῦσαμε άλλιωσ νά τόν περιορίσουμε, έρρίξαμε δαυλιά νά τόν κάψουμε. Άλλ' αντί ν' ανάψη τό έρμόσπιτο, ἄναψε τό κονάκι.

Σταμάτω: Ό βρυκόλακας για νά μᾶς έκδικηθῆ – έπειδή, μαθές, ήξερε πώς δέν τά 'χουμε καλά μέ τόν άφέντη – έκαψε τό κονάκι. Όλος, σοῦ λέει, ο κόσμος θά πιστέψη πώς τό έκαψαν αυτοί.

Κράπαινα: Καί μάρτυς μας ο Θεός, έμεῖς κακό δέ θέλουμε ποτέ τοῦ άφεντός· ούτε θέλουμε νά φύγουμε από τά χέρια του!

Ρούσα: Έδω θά μείνουμε, ὅπως οἱ γονεῖς καί οἱ πάπποι μας, δοῦλοι, ταπεινοί καί ἀφοσιωμένοι στόν αἰῶνα!

Χαδούλαινα: Τί παράπονο μπορεῖ νά ἔχουμ' ἐμεῖς ἀπό τόν ἀγά μας, ἀφοῦ περνοῦμε καλύτερ' ἀπό κάθε ἄλλον!

Παπαρρίζος: Οἱ δικηόροι μᾶς σήκωσαν τόν νοῦ· ἐμεῖς τόν ἀγά μας τόν σεβοπροσκυνοῦμε σάν τόν ἅγιο! (Κάνοντας βαθύ χαιρετισμό εμπρός στον Ντεμῖς Αγά)

Όλοι: Ἐμεῖς λευτεριά δέ θέλουμε· ὁ ἀφέντης μας νά εἶναι καλά!

Ανακριτής (Βλέπει κατάματα τους συντρόφους του χαμογελώντας): Τούς ξέρω ἐγώ· ξέρεις τί ζωντόβολα εἶναι αὐτοί οἱ χωριάτες; Τούς ξέρω ἐγώ· τούς ἐμελέτησα καλά, χρόνια τώρα! (Μπαίνουν δύο στρατιώτες μαζί με ἕνα γέρο ναυτικό [Τζιριτόκωστας] καί το γαῖδουράκι του, ἐνῶ ἡ Κρουστάλλω φεύγει χωρίς νά τήν ἀντιληφθεῖ κανεῖς. Ο γέροντας φορά τσαλακωμένο παντελόνι, ριγωτό σακάκι, σκούρο πουκάμισο, μαντήλι στον λαιμό καί ναυτικό πηλήκιο)

Στρατιώτης Γ' (Χαιρετά τόν Μοίραρχο): Μοίραρχε, σᾶς ἀναφέρω πῶς κατά τή διάρκεια τῆς περιπολίας μας ἐσυλλάβαμ' ἕναν ἐξηνταχροניתη γέροντα μέ τό γαῖδουράκι του.

Ανακριτής (Με αυστηρή φωνή): Πῶς λέγεσαι;

Τζιριτόκωστας (Βγάζοντας με σεβασμό το πηλήκιο): Χατζῆς Μπάκας.

Ραντζάκος (Ψιθυρίζοντας δειλά στο αὐτί του Παπαρρίζου): Ὁ ζητιάνος, λιέω!

Μαγουλάς (Στο αὐτί του Τρίκα): Ὁ ζητιάνος!

Μπιρμπίλης (Στο αὐτί του Κράπα): Ὁ ζητιάνος! (Όλοι οἱ χωρικοί ψιθυρίζουν το ἴδιο)

Κράπας: Δέ νομίζω ὅτι εἶναι αὐτός! Ἔξω ἀπό τή φωνή, τίποτε ἄλλο δέν ἔχει ὁ γέροντας πού νά μοιάζει τοῦ ζητιάνου.

Τρίκας: Οὔτε τά φορέματά του εἶναι ἴδια, οὔτε τά γένεια, οὔτε τουλάχιστον τό γαῖδουράκι του!

Παπαρρίζος: Ἐκεῖνο ἦταν καράτικο. Ἐνῶ αὐτό εἶναι ποδαλό καί ἀστερᾶτο. Ἔχει κορδόνι ἀπό ἄσπρες τρίχες στόν λαιμό καί ἄλλες εμπρός στό μέτωπο καί κάτω στά πουλάκια καί στά γόνατα καί στά καπούλια ἀκόμη. Ἄ, μπά! Δέν ἔμπορεῖ νά εἶναι ὁ ζητιάνος! (Οἱ χωρικοί, ὁ ἕνας μετά τόν ἄλλον, ἐνισχύουν ψιθυρίζοντας τις ἀπόψεις των προηγούμενων)

Τζιριτόκωστας (Κατ' ἰδίαν): Ὅταν εἶδα πῶς ἔπιασε τό κονάκι φωτιά, τρομασμένος κι ἐγώ, ὅπως οἱ χωριάτες, ἔφυγα μακράν νά κρυφθῶ. Ἀλλά δέν ἠθέλησα νά

τούς ακολουθήσω στους κρυψώνες τους. Ήταν πιθανόν νά συνέρθουν άργότερ' από τήν έκκληξη, νά συλλογισθοῦν πώς ἐγώ ἤμουν ὁ κύριος αἴτιος ὅλης τῆς καταστροφῆς καί νά θελήσουν μέ ξυλοκοπήματα, εἴτε καί μέ φόνο, νά ἐκδικηθοῦν τό κακό πού ἔπαθαν. Μόνος ἔφυγα κι ἐχώθηκα στήν πατουλιά, πού εἶχα καί τά πράγματά μου. Κι ἐκεῖ ξαπλωμένος τ' ἀνάσκελα, ἄρχισα νά συλλογίζομαι τή θέση μου. Ἔ, μά τό παράκαμα· ἀληθινά τό παράκαμα κι ἐγώ! Τί διάβολο ἤθελα νά φθάσω ἕως ἐκεῖ τήν ἐκδίκησή μου; Τί μ' ἔμελλε νά ἐκπλήξω παραπάνω τούς Καραγκούνηδες; Τή δουλειά τήν ἔκαμα καλά ὡς σήμερα. Μακάρι νά εὔρισκα καί στ' ἄλλα χωριά τόση κουταμάρα καί τόσην ἐσοδειά. Τά σακκούλια μου ἦταν γεμάτα· τό μπαστούνι μου παραστοιβασμένο. Τί ἄλλο ἤθελα; Δέ μ' ἔμελεν, ὄχι, γιατί ἔγινα αἴτιος τόσης καταστροφῆς, εἴτε γιατί θά ἐχαρακτηρίζονταν αὔριο ὑπεύθυνοι οἱ χωριάτες καί θά ὑπόφεραν τά μύρια ἐξ αἰτίας μου. Γιά ξένες περιουσίες καί γιά ξένα τομάρια δέ δίνω λεφτόν. Ὅ,τι μ' ἐβασάνιζεν ἦταν ἡ σκέψις πῶς θά κατώρθωνα νά φύγω ἀπ' ἐκεῖ καί νά ἐξακολουθήσω ἀνενόχλητος τό ζητιάνικό μου ἔργο. Ἦξευρα πώς ἡ ὄψις τῆς πυρκαϊᾶς θά ἐσυγκέντρωνε κόσμο καί στρατιῶτες ἐκεῖ· ἐφοβόμουν πώς ἡ ἀνάκρισις ἤμποροῦσε νά περιλάβη κι ἐμένα στήν ἀνιχνευτική της ἐνέργεια. Ἐσκέφθηκα λοιπόν ἀμέσως νά φύγω ἀπ' ἐκεῖ. Ήταν τό φρονιμώτερο πού εἶχα νά κάμω. Ἀλλά ποῦ νά πάγω; Τί δρόμο νά πάρω τέτοια ὦρα; Τόν τόπο καλά δέν τόν ἤξευρα. Ἄλλη φορά δέν εἶχα ταξιδέψη σ' ἐκεῖνα τά μέρη. Ἦμποροῦσα νά γυρίζω ὅλη τή νύχτα καί τήν αὐγή νά ξημερωθῶ πάλιν ἐμπρός στόν κρυψώνα μου. Τά πράγματα ἦταν σκοῦρα! Καί γιά πρώτη φορά στή ζωή μου ἔρριξα τό κεφάλι στό χέρι μέ στενοχώρια κι ἔμεινα συλλογισμένος. Ἄλλ' ἔξαφνα ἐσκέφθηκα πώς κουρκούτη ἔγινε τό μυαλό μου, ἀφοῦ δέν ἐθυμήθηκα πώς τόσα καί τόσα μέσα εἶχα ἀκόμη στή διάθεσή μου γιά ν' ἀπατῶ τόν κουτόκοσμο! Πρῶτ' ἀπ' ὅλα ἔπρεπε ν' ἀλλάξω τή φορεσιά μου. Μέσα στά σακκούλια μου, στόν πάτο βαθιά, εἶχα τήν εὐρωπαϊκή ἀλλαξιά, πού μ' ἔκαμε ἀμέσως ἄλλον ἄνθρωπο. Τήν ἔβαζα ἐκείνη, ὅταν ἔμπαινα σέ πολιτεῖες. Ἐκεῖ κατοικοῦν ἀνεπτυγμένοι ἄνθρωποι. Σιχαίνονται καί δυσπιστοῦν ἐμπρός στόν παλιοτσολιά· δέν ἀγριεύουν ὁμως στούς φραγκοφορεμένους. Βρίσκονται τόσο κοντά στόν ἄστατο τροχό τῆς τύχης, ὥστε πιστεύουν εὐκολώτερα νά καταντήση ὁ ἑκατομμυριοῦχος πεντάφτωχος, παρά παλιοχωριάτης ἄξιος ἐλεημοσύνης. Διαφορετικός

κόσμος, βλέπεις! Είχα γνωρίση πολλούς, πού δέν ἐσυγκινοῦνταν στά συχωρολόγια· καί ὁμως ἐγίνονταν τρυφερόκαρδοι ἐμπρός στή διήγησι μιᾶς πυρκαϊᾶς καί μιᾶς θαλασσοφουρτούνας. Ἐσύρθηκ' ἀμέσως στά κωλορρίζα τῆς πατουλιᾶς καί ψαχουλεύοντας ἐξέθαψα τήν ντρίλινη φορεσιά καί τό ναυτικό πηλήκιο. Ἔβγαλα μέ σπουδή τή φουστανέλλα καί τίς σκάλτσες μου· ἐπέρασα τά φράγκικα. Πάει πλέον· ἤμουν ναυτικός. Ναυτικός караβοτσακισμένος! Ἄρχισα νά συλλογίζομαι πῶς θά οἰκονομήσω τά πράγματά μου. Δέν ἠμποροῦσα βέβαια νά τά πάρω μαζί μου. Ἄν μοῦ ἔκαναν ἔρευνα, θά ἔμπαιναν ὅλοι σέ πειρασμό. Τί τά θέλει ἕνας караβοτσακισμένος τ' ἀλλαξίμια; Καί πρό πάντων ἀλλαξίμια караγκούνικα! Ἐνῶ ἐσυλλογίζομαι ἔτσι, ἄκουσα τό γαῖδουράκι μου νά φρυμάζει καί ν' ἀντιπατῆ ἀνήσυχο. Τῆς ἀγῆς τό δροσερό ἀγεράκι ἄρχισε νά ἐμψυχώνει τά κοιμισμένα μέλη τοῦ ζωντανοῦ καί νά τοῦ γαργαλίζει τά φωνητικά ὄργανα στό σάλπισμα χαρᾶς κι ἐξεγέρσεως. Ἀπό μακράν ἔφθαναν στ' αὐτιά μου συγχυσμένα ξεφωνητά καί πατήματα καί ἀνθρώπων σαλαλοή. Ἦταν οἱ κάτοικοι τῶν χωριῶν, πού ἐσυμμαζώνονταν νά τρέξουν στό Νυχτερέμι γιά τήν πυρκαϊά. Κι ἐφοβήθηκα μήπως τό γαῖδουράκι μου ἀρχίση τώρα τό γκάρισμα καί κεντήση τήν περιέργεια κανενός διαβάτη ἕως τό καταφύγιό μου. Ἐσκέφθηκα ἀμέσως καί ἀποφάσισα. Ἐκρυψα ὅλα τά περιττά πράγματά μου στά κωλορρίζα, ἔρριξα τό σαμάρι ἐπάνω στό ζῶ, ἐπῆρα τό μπαστούνι μου κι ἐβγήκα ἔξω ἀπό τά κλαδιά. Καιρός δέ μοῦ ἔμενε πλέον νά φύγω. Ὁ τόπος ὅλος περίγυρα ἦταν στό ποδάρι σηκωμένος. Καλύτερα ἦταν νά μείνω ἐκεῖ στό ξέφωτο, νά βάλω τό γαῖδουράκι μου νά βόσκη κι ἐγώ νά πέσω νά κοιμηθῶ, ὥστε νά ἰδῶ τό τί θ' ἀπογίνει στό χωριό. Φόβο δέν εἶχα πλέον οὔτε ἐγώ, οὔτε τό ζωντανό μου. Καί ἤσυχος ἐξαπλώθηκα στόν ἴσκιο μιᾶς καστανιάς καί ἄρχισα νά ροχαλίζω. Οἱ στρατιῶτες ὁμως, ψαχουλεύοντας γιά τούς Καραγκούνηδες, μοῦ ἐχάλασαν τόν ὕπνο καί, σπρώχνοντας, μ' ἔφεραν τώρα στόν ἀνακριτή. (Στον Ἀνακριτή καί τους ἄλλους) Εἶμαι ἀπό τή Λειψοκουτάλα κι εἶχα μάρκο καλοτάξιδο. Χίλια κιλά νά πῆς τά ἔπαιρνε ὅλα μέσα. Ἦμουν ἐγώ καπετάνιος κι εἶχα μαζί τά δύο μου παιδιά – δύο δράκους, πού δέν ἐδείλιαζε ποτέ τό μάτι τους. Ἔκανα ναύλους καλούς· ἀπό τή Μαύρη Θάλασσα στή Μαρσίλια καί ἀπό τή Μαρσίλια στή Μαύρη Θάλασσα. Νυχτοήμερα τ' ὄργωνα τό ἄκαρπο κῦμα. Δέν ἐξέταζα ἐγώ οὔτε μελτέμια, οὔτε Πεντέχτη· δέν ἐλογάριαζα οὔτε βορριά, οὔτε νότο. «Σταυροῦ

δέση – σταυροῦ λύση» δέν εἶχα ἐγώ, ὅπως οἱ ἄλλοι θαλασσινοί. Εἶχα πλεούμενο γερό καί ἄξιους συντρόφους. Ἀλλά τί ἀπόκτησα μέ ὄλ' αὐτά; Κἄν τίποτε! Ἔφτασε μία στιγμή, μία κακή ὥρα, νά μοῦ τ' ἀρπάξει ὄλα, κόπους καί πλούτη καί παιδιά καί να μ' ἀφήση ἔρμον καί πεντάφτωχον! Τώρα γυρίζω ἐδῶ κι ἐκεῖ σάν πρόστυχος ζητιάνος καί περιμένω ἀπό τά ὑστερήματα τοῦ κόσμου, ἀπό τά ἐλέη τῶν φτωχῶν, ἐκείνων πού τόσες φορές ἐγώ ἐλέησ' ἄλλοτε, νά ζήσω τήν ἄθλια καί καταφρονεμένη ζωή. (Με δάκρυα στα μάτια) Μά τί νά κάμω; Νά σκοτωθῶ; Νά πνιγῶ; Τῆς πείνας νά ψοφήσω; Ὅχι· δέν τό κάνω! Ὁ κόσμος θά μέ περγελάση· ἡ ἐκκλησία θά μέ ταπεινώση. Δέν τό κάνω· δέν τό κάνω ποτέ! (Ὅλοι εἶναι κυριευμένοι ἀπό οἶκτο και στα πρόσωπά τους εἶναι ζωγραφισμένη ἡ αποθάρρυνση και ἡ ψυχοπόνια)

Νομάρχης (Κουνώντας το κεφάλι): Τί ἐπάγγελμα! Τί ἐπικίνδυνο ἐπάγγελμα! Αὐτοί εἶναι θηρία· δέν εἶναι ἄνθρωποι! Ὅλο μέ τ' ἄψυχα παλεύουν· μέ τό νερό, μέ τόν ἀέρα καί μέ τίς ξέρες. Πάλεψε ὅσο θέλεις· τί νά τούς κάμης; Ἄν σωθῆς, ἐσώθῆς· ἄν χαθῆς, ἐχάθῆς· στόν ἀντίπαλο τίποτε δέν κάνεις...

Ανακριτής (Χαριτολογώντας): Ὅ,τι κάμης θά εἶναι μιά τρύπα στό νερό!

Μοίραρχος: Πού θά τή βουλώσης ἐσύ πρῶτος!

Ραντζάκος (Στους ἄλλους χωρικούς): Τί φοβερή ζωή!

Τρίκας: Ὅπως διάβολο καί ἄν ἤμαστε, πάντα καλύτερα ἤμαστε ἀπό κείνους!
Τουλάχιστον ἐδῶ ὑποφέρεις, ἀλλά δέν πνίγεσαι!

Παπαρρίζος: Κι ἄν πεθάνῃς, πᾶς διαβασμένος!

Κράπας (Αδιάφορος): Ἄ, σάν πεθάνω! (Θέλει να ξαναπεί τη συνηθισμένη του φράση, την ασυνείδητα παραγεμισμένη με ὄλη την απογοήτευση και την αμφιβολία της βίβλου του Ιώβ. Ἀλλά συνέρχεται αμέσως με ἕνα βλέμμα του Παπαρρίζου και χαμηλώνει το κεφάλι κλοτσώντας το ἔδαφος με το πόδι του)

Ανακριτής (Στον Τζιριτόκωστα με αυστηρή φωνή): Ἔχεις πιστοποιητικά;

Τζιριτόκωστας (Δήθεν ξεχασμένος): Ἄ, ναί! Ἔχω καί παράχω. Μπορῶ νά ἔβγω στό ταξίδι δίχως πιστοποιητικά; (Βγάζει ἀπό την τσέπη του γρήγορα ἕνα ἔγγραφο, διπλωμένο σε στρατσόχαρτο. Ἀπό την πολυκαιρία και τα τόσα χέρια που το πασπάτεψαν, ἔχει καταστήσει κουρέλι. Τα περισσότερα γράμματά του εἶναι σβησμένα και δυσκολοδιάβαστα, ο τίτλος του καταστραμμένος, ἡ υπογραφή σχεδόν σβησμένη και ἡ σφραγίδα μουτζουρωμένη)

Ανακριτής (Βάζοντας πείσμα να το διαβάσει): Όνομα: Χατζής Μπάκας από τό χωριό Λειψοκουτάλα, τοῦ δήμου Λειψοκουτάλας, τῆς ἐπαρχίας Λειψοκουτάλας, τό ἐπάγγελμα πλοίαρχος, κάτοχος ποτέ μάρκου χιλίων τόνων, ἄνθρωπος τίμιος, ἐργατικός, ἐγκρατής, καλός χριστιανός καί καλός φίλος (Ανάμεσα στις λέξεις ‘καλός’ καί ‘φίλος’ υπήρχε ἡ σβησμένη λέξη ‘πολιτικός’, οπότε αναγκάζεται να διαβάσει παρακάτω) ἔπαθε μέγα δυστύχημα καί ἀνεπανόρθωτον· ἔχασε κατά τή νύκτα τοῦ Ἁγίου Νικολάου – φοβερή νύχτα, πού τή θυμοῦνται ὅλοι οἱ θαλασσινοί – τό μάρκο του, ναυαγισμένο μεταξύ Μπέρκου καί Μπερίστας, ἀνάμεσα σέ ἄγρια κύματα καί φοβερούς σκοπέλους.

Αρχηγός (Κόβοντας τον Ανακριτή καί ψηλαφώντας το μέτωπό του για να συλλάβει αυτά που ακούει): Μπέρκου καί Μπερίστας! Κάπου τ’ ἄκουσα, Μπέρκου καί Μπερίστα· νομίζω πώς εἶναι ὀρεινά χωριά τῆς Ρούμελης.

Τζιριτόκωστας (Ατάραχος): Ἄ, μπά! Εἶναι βράχοι τῆς Μαύρης Θάλασσας· εἶναι φόβος καί τρόμος τῶν караβιῶν ἐκεῖ!

Νομάρχης: Βέβαια, ἐγώ ἐγύρισα στά νιάτα μου ὅλη τή Ρούμελη· πουθενά δέν ἄκουσα τέτοια ὀνόματα.

Αρχηγός (Απότομα): Ἔχεις φαμίλια, γέροντα;

Τζιριτόκωστας (Γέρνοντας το κεφάλι του στον δεξιό ὦμο, ὥστε να δώσει περισσότερη θλίψη στη στάση του): Ἔχω, καπετάνιε μ’, ἔχω καί παράχω! Ἔχω τή γριά μου.

Αρχηγός: Παιδιά δέν ἔχεις;

Τζιριτόκωστας: Ἔχω τρία, μέ συμπάθειο.

Αρχηγός (Βάζει το χέρι στην τσέπη καί του δίνει λίγες δεκάρες): Νά, πάρε!

Νομάρχης: Ἔλα κι ἀπό δῶ!

Μοίραρχος: Κι ἀπό δῶ! (Του δίνουν ἐπίσης ο Ανακριτής, ο Πρόξενος καί ο Ντεμῖς Αγάς)

Ανακριτής (Συγκινημένος): Νά, πάρε τά χαρτιά σου καί σύρε στό καλό, γέροντά μου.

Λοχίας (Μπαίνει καί χαιρετάει στρατιωτικά): Μοίραρχε, σᾶς ἀναφέρω πώς σέ κάποιο σπίτι ἀνακαλύψαμε δύο νεκρούς!

Όλοι (Εκπληκτοι): Νεκρούς!

Ανακριτής (Αγριοκοιτάζοντας τους χωρικούς): Ἔκαμαν καί φόνους ἀκόμη!

Χωρικοί: Ὁ βρυκόλακας! Εἶναι ὁ βρυκόλακας!

Μοίραρχος: Ποιός βρυκόλακας, βρέ ζωντόβολα! Άκόμα επιμένετε νά μᾶς γελάτε!

Παπαρρίζος (Χλωμός): Όχι, καπτάνε μ΄! Άληθινά: σ΄ ἐκεῖνο τό σπίτι ἦταν ὁ βρυκόλακας (Δείχνει με κούνημα του κεφαλιού το σπίτι του Βαλαχά που στέκει ολόρθο και απείραχτο στη θέση του, ενώ οι στρατιώτες βγάζουν από εκεί τον πεθαμένο Μουτζούρη και τον Βαλαχά, ο οποίος όμως παρουσιάζει το οικτρό θέαμα ανθρώπου, που δεν έχει ακόμη νεκρό το σώμα, αλλά και δεν έχει πλέον το πνεύμα ζωντανό. Το βλέμμα του είναι πάντοτε προσηλωμένο κάπου και ατενίζει χωρίς να βλέπει καθόλου)

Όλοι: Θέ μου! Τί φρίκη!

Παπαδιά: Μέ τό συμπάθειο, κύριε ἀνακριτά μπορῶ νά σᾶς ἐξηγήσω; Όταν ἐπέθανε ὁ παραγιός τοῦ ζητιάνου, ἐκεῖνος μᾶς ἐζήτησε νά τόν μπάσουμε σ΄ ἓνα ἀπ΄ τά σπίτια μας, ἀλλά ἐπειδή ἐμεῖς τούς νεκρούς τούς θάβουμε μόλις πεθάνουν χωρίς μοιρολόγι κι ἐπειδή θ΄ ἀργούσ΄ ἐκεῖνο τό βράδυ ὁ παπαῶς, τοῦ εἶπα ἐγώ νά τόν μπάσει στό σπίτι τοῦ Βαλαχᾶ πού εἶχε ἓν΄ ἄδειο δωμάτιο κι ἔτσι τό πρωί μέ τήν αὐγή νά τόν κηδεύαμε.

Μαγουλάς: Όσο γιά τόν ἄλλον, κύριε ἀνακριτά, ἦταν τελωνοφύλακας κι ἐφύλαγε πάντα στίς ἐκβολές τοῦ ποταμοῦ. Πῶς ὅμως εὐρέθηκεν ἐκεῖ καί σέ τέτοια κατάσταση, κανείς δέν ἠξεύρει ἀπό μᾶς νά ἐξηγήση.

Παπαρρίζος: Ὁ βρυκόλακας θά τόν ἔκαμ΄ ἔτσι! Βέβαια: τό συνηθίζουν αὐτό τά κακοῦργα πνεύματα. Ἄμα τύχη καί τούς χαλάση τήν ἡσυχία ζωντανό πλάσμα, ἄνθρωπος εἶτε χτηῆνος, καί τή φωνή τοῦ παίρνουν καί τοῦ στρεβλώνουν τό σῶμα καί τόν νοῦ. Πόσα καί πόσα παραδείγματα δέν ἔχουμε στόν κόσμο! Μόνον τά γίδια φοβοῦνται. Ἴσως γιατί τά γίδια ἔχουν στή φυσιγνωμία καί τά καμώματά τους κάτι, πού δείχνει στενή τή συγγένειά τους, μέ τόν Ὁξαποδῶ. Ὁ τελωνοφύλακας, φαίνεται, ἔφθασεν ἀπαρατήρητος στό σπίτι, τήν ὥρα πού ἐμεῖς ἐστενοχωροῦσαμε τόν βρυκόλακα μέ τούς ἐξορκισμούς καί τίς φωνές μας. Κι ἐκεῖνος, ἐρεθισμένος, ἐρρίχθηκε στόν ἄμοιρο Βαλαχᾶ νά ἐκδικηθῆ. Πῶς ὅμως δέν τόν εἶδαμε ἐμεῖς τόν τελωνοφύλακα;

Τρίκας (Με απορία): Ξέρω κι ἐγώ;

Τζιριτόκωστας (Τους πλησιάζει): Γνωρίζω ἐγώ το πάθημά του! Ἔχω ἰδῆ πολλά τέτοια! Καταπληξία ἔπαθεν ὁ ἄνθρωπος. Καί τό ἔπαθε ἀπό ὑπερβολικό φόβο. Πολλοί ναυτικοί τό παθαίνουν ἐμπρός σέ μεγάλη θαλασσοφουρτούνα.

Κι ἓνα κορίτσι, πού χάνει ἀναγκαστικά τήν τιμή του, μπορεῖ νά πάθῃ. (Με επιβλητική φωνή) Ταμπλᾶς τόν βάρεσε! (Πλησιάζει τον Βαλαχά, τον κουνά από τον ώμο και τον πιέζει να κινηθεί. Αλλά εκείνος δεν αντιδρά. Συνεχίζει την προσπάθειά του και μετά από λίγο ο Βαλαχάς αρχίζει να βρίσκει ξανά τις αισθήσεις του)

Αρχηγός (Με ανακούφιση): Νά τος· συνέρχεται!

Όλοι: Ἄ!

Τζιριτόκωστας (Δυσκολόπιστος): Μπά! Κάνει πείσματα· τό ξέρω ἴγώ. Γιά ιδές· τό σῶμα του εἶναι σάν κερί· ὅπως θέλω τό κάνω... Ἔ, μωρέ πράμμα γιά... (Αλλά αμέσως σταματά να μιλά, χαμηλώνει το κεφάλι και μένει συλλογισμένος. Αρχίζει να βραδιάζει)

Αρχηγός (Με βαριά ψυχή): Οὔφ! Θά μείνουμε πολύ ἀκόμη;

Ανακριτής: Ἄ, μπά! Νά φύγουμε! Δέν ἔχουμε πλέον τίποτε νά κάμουμε. Τό κακούργημα εἶναι ὀλοφάνερο· οἱ ἔνοχοι ἔχουν συλληφθῆ. Δέ θέλει ψιλοκοσκίνισμα τό πρᾶγμα. Ποιός λίγο - ποιός πολύ, ὅλοι ἐργάσθηκαν γιά τό κάψιμο τοῦ κονακιοῦ. Ἀληθινά φαίνεται ἀνακατεμένος καί κάποιος ζητιάνος· ἀλλά δέν ἔχει σημασία. Ἄν τόν ἐσυλλαβάναμε, καλός θά ἦταν γιά τόν θρίαμβό μας· ἀλλ' ἀφοῦ δέν εὑρέθηκε, δέν πειράζει. Τί ἤμποροῦσε νά κάμῃ ἓνας ζητιάνος; Ὅσα ἔλεγον γι' αὐτόν οἱ Καραγκούνηδες, τά ἔλεγον ἐλπίζοντας πώς θά ἐλαφρώσουν τή θέση τους. Ηῦραν ἀνθρώπους νά γελάσουν! Ηῦραν εἰκόνημα νά κάμουν τόν σταυρό τους! Θά τούς πάρουμε τώρα ληταρωμένους στή Λάρισα καί θά τούς καθίσουμε στό σκαμνί. Ἄν δέν εἶναι καί τώρα εὐχαριστημένοι οἱ Τοῦρκοι, θά εἰπῆ πώς εἶναι ἀγνώμονες, μά τόν Θεό! Καί οἱ ἔξω ἀλλόθρησκοι, μόλις τό μάθουν, πρέπει νά θερμοπαρακαλέσουν τόν Ἀλλάχ νά τούς κάμῃ γρήγορα Ἑλληνας ὑπηκόους! Δέν εἶν' ἔτσι; (Προς τους αξιωματούχους και τον Ντεμίσ Αγά) Τίς γυναῖκες λέγω νά τίς ἀπολύσουμε. Ἐκεῖνες ἀκολούθησαν τυφλά τούς ἄντρες τους· δέν ἔφταιγαν καθόλου. Μήπως ἔχετε καμμιάν ἀντιλογία ἐπ' αὐτοῦ, ἀγᾶ μου;

Ντεμίσ Αγάς: Ὅχι, τζάνουμ! Ν' ἀφεθοῦν ἐλεύθερες!

Ανακριτής: Μέ τόν τελωνοφύλακα, τί θά κάμουμε;

Αρχηγός: Νά τόν πάρουμε μαζί μας! Ὑπάλληλος εἶναι· ποιός ἤξεύρει ἀπό τί καταχρήσεις ἔσωσε τό δημόσιον ταμεῖον ὁ ἀτυχής! Καί ὅμως τώρα πού

κατάντησεν ἔτσι, νά ἰδῆς πὼς κανένας δέ θά τόν συλλογισθῆ. Νά κράτος γιά νά δουλέψῃς πιστά!

Νομάρχης: Ναί, ἀλλά τό ἀμάξι δέ θά μᾶς χωρέσῃ!

Αρχηγός: Ἐμποροῦμε νά τόν βάλομε σ' ἓνα ἄλογο τῶν Καραγκούνῃδων!

Νομάρχης: Αὐτό ὅμως θά εἶναι καταναγκασμός. Φτάνει πού παίρνουμε τούς χωριάτες ἀπό τά ἔργα τους· δέν πρέπει νά πάρουμε καί τά ζῶα τους. Δέν εἴμαστε βασιβουζοῦκοι, νά κάνουμε ὅ,τι θέλουμε!

Ανακριτής: Νά τόν βάλομε στό γαιῖδουράκι τοῦ γέροντα! Ἄμα τόν πληρώσουμε καλά, δέ θά δυσκολευτεῖ νά πάγῃ ἕως τῆ Λάρισα ὁ παραβοτσακισμένος! (Στον Τζιριτόκωστα) Τί λές, γέροντα· πᾶμε;

Τζιριτόκωστας (Δεν ἀποκρίνεται. Κατ' ἰδίαν): Ἔ, μωρέ πράμμα γιά ζητιανιά! Ἄς κατωρθώσω νά τόν πάρω μαζί μου ἓνα καί μόνον μῆνα καί βλέπεις πὼς θά κάνει καλά τήν τύχη του. Τά μέλη τοῦ τελωνοφύλακα εἶν' εὐκολόπλαστα σάν κέρινα. Κάθε στιγμή θά τούς ἀλλάζω τή θέση. Κάθε ἡμέρα θά τούς δίνω νέο σχῆμα καί νέα ἔκφραση στό πρόσωπό του. Ἐμπρός σ' αὐτόν, μοῦτζες νᾶχουν ὅλα τά παραλλάγματα τοῦ κόσμου. Θά τόν βλέπουν οἱ ἄνθρωποι καί θά ραγίζ' ἡ καρδιά τους. Ἀμέσως ὁ Μουτζούρης θά εὔρη ἀντικαταστάτη. Καί ἀντικαταστάτη πλέον ἐπιτήδειο καί περισσότερον ἀκίνδυνο, μά τόν Θεό! Ἀλλά πὼς νά τόν βάλω στό χέρι;

Ανακριτής (Κουνώντας τον ἀπό τον ὦμο): Ἔ, γέροντα, τί λές;

Τζιριτόκωστας (Αφηρημένος): Ἄ, ναί... μακάρι!

Ανακριτής: Ἔλα, πάρ' τονε· κάμε γρήγορα νά φεύγουμε... (Ὁ Τζιριτόκωστας συνέρχεται καί τους κοιτάζει ὅλους με ἀπορία. Τον πιέζει περισσότερο) Σοῦ παραδίδω τόν τελωνοφύλακα...

Τζιριτόκωστας (Προσποιούμενος): Ἄφ' σέ με, ἄρχοντά μου, καί μή μέ πειράξῃς. Τί νά τόν κάμω ἐγὼ τόν ἄρρωστο;

Ανακριτής: Νά τόν πᾶς στή Λάρισα· θά πληρωθῆς καλά, μή φοβῆσαι!

Τζιριτόκωστας: Ἐν τάξει! (Σηκώνει πρόθυμος τον Βαλαχά, τον καθίζει στο σαμάρι μονόπλευρα καί τον δένει με σχοινιά γιά νά μην πέσει. Ἐπειτα, δῆθεν ἀστενεύόμενος, στρεβλώνει τα πόδια του Βαλαχά εμπρός, γυρίζει το ἓνα χέρι ἐπάνω στο κεφάλι του καί ἀπλώνει το ἄλλο με γουβωτή παλάμη) Νά ὁ νεραῖδοπαρμένος! Νά τόν εἶχε κανεῖς Κραβαρίτης, τί παρᾶ θά μάζωνε! (Γελούν ὅλοι)

Ανακριτής: Μωρέ, αυτός είναι θαλασσινός από κείνους πού εβούλωσαν τόν διάβολο!

(Ακούγονται γοερές φωνές γυναικών από το σπίτι του Μαγουλά, τα γέλια παγώνουν και τρέχουν όλοι εκεί)

Τζιριτόκωστας (Κατ' ιδίαν): Έγώ καλύτερα νά φεύγω! Αντί νά περάσω τή γέφυρα καί νά πάρω τόν άμαξιτό δρόμο, πού γρήγορα θά πάρουν οί Άρχές, σκέφτομαι νά χωθῶ μέ τόν σύντροφό μου ἐκεῖ σέ μία κρυψώνα. Άμα προσπεράσουν αὐτοί, πιάνω ἄλλον δρόμο ἐγώ. Καί τότε τ' ὄνειρό μου πιτυχαίνει. Θά ἔχω ὄχι μῆνα, ἀλλ' ὅσον θέλω τόν ἀντικαταστάτη τοῦ Μουτζούρη! (Φεύγει)

Σταμάτω (Τραβώντας τα μάγουλά της και χτυπώντας τα στήθη της έξω από το σπίτι):

Πωπώ! Κακό πού μᾶς ηῆρε· πωπωπώ! (Όλοι φθάνοντας στην πόρτα αναγκάζονται να πισωδρομήσουν επειδή βλέπουν την Κρουστάλλω κρεμασμένη και τη μικρή Ασημώ να κλαίει στα πόδια της)

Νομάρχης (Με φρίκη): Τί τόπος!

Αρχηγός: Νά φύγουμε άμέσως από δω!

Αυλαία

Επιλογικό σημείωμα V.

Από τα πέντε κεφάλαια του λογοτεχνικού έργου – όπως είδαμε ανωτέρω από τη διαδικασία δραματοποίησης - προέκυψαν τέσσερις πράξεις στο νέο δραματοποιημένο κείμενο, επειδή κρατήθηκαν μόνο τα στοιχεία εκείνα που εξυπηρετούσαν τη θεατρική πλοκή, ώστε να επιτευχθεί ένα άρτια δομημένο κείμενο για παράσταση. Για τη δραματοποίηση ενός λογοτεχνικού έργου αντιλαμβανόμαστε πως πρέπει να γίνει μία συμπύκνωση της δράσης κι αυτό επιτυγχάνεται με την κατάλληλη διαλογή χωρίων από τα οποία ορισμένα μπορεί να είναι διαλογικά και ορισμένα αφηγηματικά.

Τα διαλογικά συνήθως εντάσσονται αυτούσια στο δραματοποιημένο κείμενο, ενώ τα αφηγηματικά για να ενταχθούν πρέπει να γίνει μεταβολή του τρίτου προσώπου σε πρώτο ενικό, εκτός από την περίπτωση των σκηνικών οδηγιών που μπορούν να ενσωματωθούν και ατόφια. Τέλος για τη σύνδεση κάποιων σκηνών πρέπει να δημιουργηθούν νέες φραστικές λύσεις – ή σε άλλη περίπτωση ακόμη και νέες σκηνές - που όμως πρέπει να τηρούν το ύφος και τη γλώσσα του συγγραφέα, ώστε να υπάρχει απόλυτη συνάφεια με τα λογοτεχνικά εδάφια που έχουν ενταχθεί στο δραματοποιημένο κείμενο.

Τα περισσότερα λογοτεχνικά κείμενα – εκτός από εκείνα που έχουν εμπορική επιτυχία – περνούν γρήγορα στη σφαίρα της λήθης εξαιτίας του τεχνολογικού πολιτισμού που έχει αναπτυχθεί τα τελευταία χρόνια και κατ' επέκτασιν της εικόνας που έχει κυριαρχήσει παντού, σε όλους τους τομείς της καθημερινότητας. Οι δραματοποιήσεις των λογοτεχνικών κειμένων καθίστανται αναγκαίες στη σημερινή εποχή, ώστε να υπάρξει μία βαθύτερη προσέγγιση του ευρέος κοινού με τη νεοελληνική, αλλά και την παγκόσμια γραμματεία.

Επομένως, κάθε σοβαρή προσπάθεια παρουσίασης ενός λογοτεχνικού δραματοποιημένου κειμένου σε μία θεατρική σκηνή διευκολύνει τον σύγχρονο θεατή μέσα από την εικόνα να έρθει σε μία πλήρη επαφή με τον συγγραφέα, την εποχή και το έργο του, να γίνει στην ουσία κοινωνός του, πράγμα εύλογο, αφού σε διαφορετική περίπτωση το λογοτεχνικό κείμενο θα έμενε, ως συνήθως, ανέπαφο σε κάποια βιβλιοθήκη.

Παράρτημα VI.

Γλωσσάριο

αλλαξίμια (τα): ενδύματα, κυρίως εσώρουχα

αλούθηρος: παρετυμολογία του ‘αλλότριος’

αμπόδεμα: η ανικανότητα κάποιου που επιτυγχάνεται με μαγικές πράξεις

αστρέχα: η άκρη της σκεπής ενός σπιτιού, διαδρομή στην οποία τρέχουν τα νερά της βροχής, υδρορροή. Επίσης, ο χώρος μεταξύ του τοίχου και του τμήματος της στέγης που προεξέχει, το μέρος που δεν το πιάνουν τα νερά της βροχής, μτφ. σημαίνει τον στεγασμένο, προφυλαγμένο χώρο

βαρδιάνος: φύλακας

βρόμος: κάθε δυνατός, ηχηρός θόρυβος, όπως είναι το τρίξιμο της φωτιάς

γιαπί: χωμάτινη στρωμνή

γιβάρι: ιχθυοτροφείο, εγκαταστάσεις ιχθυοκαλλιέργειας

γκαμπράνι: μεταλλικό δοχείο μικρής ή κι ευτελούς αξίας

γούπατο: γούβα

εσμάδες (οι): πιθανώς τα σημάδια (σχήματα) που έκαναν για τις αρρώστιες

κακομενιτεύω: κακομελετώ

καράτικός: μαύρος, σκούρος

κιουτσέκι: καλύβα, αποθήκη, υπόστεγο από καλάμια

λεβέτι: καζάνι, λέβητας

ληταρώνω: δένω

μαλάθα: καλάθα
μαλλοκουρεύω: κουρεύω μαλλί, παλεύω, σχεδιάζω
μαμαλίγκα: χυλός από βρασμένο καλαμπόκι και χοιρινό λίπος
μάτα: μαντάτα
μπαλαρμάς: είδος παλιού βλήματος
μπάριμ: φίλε μου
μπάρκο: τρικάταρτο ιστιοφόρο
μπάφα: θηλυκός κέφαλος
μπέλτα: μήπως
νταβάς: στρογγυλό ταψί
ντρίλινος: από ντρίλι (βαμβακερό ύφασμα)
πάσαρα: είδος στενόμακρης ελαφριάς βάρκας
πάτερο: μεγάλο ξύλινο δοκάρι που στηρίζει άλλα μικρότερα δοκάρια της στέγης ή τις
σανίδες του πατώματος, πατόξυλο
πατουλιά: συστάδα βάρων
πηλαλομούτρης: πλατυπρόσωπος, κακοφτιαγμένος
πήρα: ταγάρι – παγίδα από καλαμωτή ή συρματόπλεγμα που τη χρησιμοποιούν στα
ιχθυοτροφεία
πισιλί: δαντέλλα ενδύματος, γιλέκο
πισκίρι: προσόψιο
πιτούρι: ανδρική ενδυμασία
ποδαλός: αυτός που έχει άσπρο ζωνάρι στα σφυρά, ή κορδόνι από άσπρες τρίχες στον
λαιμό και σε άλλα μέρη του σώματος (στο μέτωπο, στα πόδια)
προιάρι: άβαθη βάρκα
προκόβα: μάλλινη κουβέρτα
ρεμπάσκια (τα): ανεπρόκοποι, «ρεμπεσκέδες»
σαλαλοή: σάλαγος
τεμενάς: βαθιά τουρκική υπόκλιση σε ένδειξη σεβασμού και χαιρετισμού
τράφος: μικρό χαντάκι
τσαπράζια: ασημένια ή χρυσά κοσμήματα της ελληνικής, εθνικής αντρικής φορεσιάς,
που τα φορούν σταυρωτά στο στήθος.
τσότρα: ξύλινο δοχείο, με πλατιά βάση που στενεύει προς τα πάνω, που το
χρησιμοποιούσαν για να μεταφέρουν και να πίνουν κρασί ή νερό.
φάκνα: φάτνη, παχνί, τροφή των ζώων

χασονούσης: αυτός που έχασε τον νου του, ανόητος

ψιμάρνι: αρνί που γεννήθηκε αργότερα από τα υπόλοιπα, όψιμο αρνί

Βιβλιογραφία

- Τέλλος Άγρας, «Ανδρέας Καρκαβίτσας» στον τόμο *ΙΓ΄ Μεγάλη ελληνική εγκυκλοπαίδεια*, έκδ. 2^η, Φοίνιξ, Αθήνα, σσ. 842 – 843.
- Ανυπόγραφο, «Εις τον “Παρνασσόν”. Διά τον Ανδ. Καρκαβίτσαν μία συγκινητική εορτή», *Ηχώ της Ελλάδος*, 4 – 6 – 1935, σ. 2.
- Ανυπόγραφο, «Κάποια βιβλία», *Το Άστυ*, 22 – 10 – 1897, σ. 1.
- Βακαλόπουλος, Αθανάσιος. *Ανδρέας και Κώστας Καρκαβίτσας (Από μια άλλη σκοπιά)*. Αθήνα 1984, σσ. 13 – 19.
- Βαλέτας, Γιώργος. *Εισαγωγή στο έργο του Καρκαβίτσα. Βίος και έργο*. Ανάτυπο της εισαγωγής των *Απάντων*. Αθήνα 1973, σσ. κα΄ - ρκ΄.
- Γιώργος Βαλέτας, «Αντρέας Καρκαβίτσας. Ο κορυφαίος πεζογράφος του δημοτικισμού», *Φιλολογική Πρωτοχρονιά*, (1971), σσ. 101 - 121.
- Βίτιτι, Μάριο. *Ιδεολογική λειτουργία της ελληνικής ηθογραφίας*. Έκδ. 3^η συμπλ. Αθήνα: Κέδρος, 1991, σσ. 40, 72, 87, 90, 92, 94 – 95, 159, 175 και 188.
- Τάσος Βουρνάς, «Αντρέας Καρκαβίτσας, ο θεμελιωτής της προοδευτικής πεζογραφίας μας. Σαραντα χρόνια από τον θάνατό του (1922 – 1962)», *Η Αυγή*, 16 – 12 – 1962, σ. 4.
- Γεράσιμος Βώκος, «Φύλλα της Κυριακής (Χρονικά και εντυπώσεις μιας εβδομάδος)», *Ακρόπολις*, 30 – 11 – 1897, σ. 3.
- Ο Δείνα (Γεώργιος Τσοκόπουλος), «Φιλολογική ζωή», *Εφημερίς*, 9 – 2 – 1898, σ. 1.
- Δημαράς, Κ. Θ. *Ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας*. Αθήνα: Γνώση, 2000, σσ. 554 – 555.

- Αλέξης Ζήρας, «Θεώρηση της νεοελληνικής κοινωνίας και λογοτεχνίας. Η πεζογραφία από το 1880 ως το 1940», *Διαβάζω*, τόμ. 1 (1979), σσ. 38 - 51.
- Γεώργιος Θ. Ζώρας, «Ανδρέας Καρκαβίτσας», *Ελληνική Δημιουργία*, τόμ. Η' (1951), σσ. 5 - 8.
- Γεώργιος Θ. Ζώρας, «Ο Ηλείος πεζογράφος», *Παρνασσός*, τόμ. Η' (1966), σσ. 338 - 345.
- Greczynka, Νίκη. *Η γυναίκα στο έργο του Α. Καρκαβίτσα*. Αθήνα 1943, σσ. 29 – 41.
- Θρύλος, Άλκης. *Μορφές της πεζογραφίας. Και μερικές άλλες μορφές*. Τόμ. Α'. Αθήνα: Δίφρος, 1962, σσ. 32 – 65.
- Άλκης Θρύλος, «Αντρέας Καρκαβίτσας», *Νέα Εστία*, τόμ. 15, (1934), σσ. 350 – 357 και 410 - 416.
- Καλαματιανός, Γιώργος Ν. *Αισθητικές αναλύσεις νεοελληνικών λογοτεχνημάτων*. Έκδ. Γ'. Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της Εστίας, 1951, σσ. 90 - 97.
- Γεώργιος Καλαματιανός, «Ο Ανδρέας Καρκαβίτσας και το έργο του», *Η Διάλεξις*, τεύχ. 3 – 4 (1928), σσ. 63 - 74.
- Καμπάνης, Άριστος. *Ιστορία της νέας ελληνικής λογοτεχνίας*. Έκδ. Ε'. Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της Εστίας, 1948, σσ. 300 - 302.
- Γιάννης Καμπύσης, «Ψυχαρισμός κ' η ζωή», *Το Περιοδικόν μας*, τόμ. Α' (1900), σσ. 201 - 208.
- Καρκαβίτσας, Αντρέας. *Τα Άπαντα. Εκδομένα – Σκόρπια - Ανέκδοτα*. Τόμ. Α' και Β'. Αναστήλωση και έγκριση Γ. Βαλέτας. Αθήνα: Γιοβάνης, 1973, σσ. κα' - ρκ' (Τόμ. Α') και 419 – 545 (Τόμ. Β').
- Καρκαβίτσας, Αντρέας. *Άπαντα*. Τόμ. I, III και IV. Παρουσ. Ι. Μ. Παναγιωτόπουλος. Εισ.-επιμ. Νίκη Σιδερίδου. Αθήνα: Ζαχαρόπουλος, 1973, σσ. 1 – 294 (Τόμ. I), 1134 - 1252 (Τόμ. III) και 1655 – 1682 (Τόμ. IV).
- Καρκαβίτσας, Αντρέας. *Ο Ζητιάνος*. Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της Εστίας - Ι. Δ. Κολλάρου και Σίας, σσ. 9 - 195.
- Καρκαβίτσας, Αντρέας. *Άπαντα*. Τόμ. Γ'. Φιλολ. παρ.-επιμ. Σ. Χωραφάς. Αθήνα: Καπόπουλος, 1973, σσ. 114 – 235.
- Αντρέας Καρκαβίτσας, «Τόσα χρόνια πίσω», *Κριτική*, τόμ. 1, (1903), σσ. 752 – 754.

- Ανδρέας Καρκαβίτσας, «Κράβαρα (Οδοιπορικά σημειώσεις)», *Εστία*, 51 (1890), σσ. 392 – 394.
- Κορδάτος, Γιάν(ν)ης. *Ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας (Από το 1453 ως το 1961)*. Πrol. Κώστας Βάρναλης. Τόμ. Α΄. Αθήνα: Βιβλιοεκδοτική, 1962, σσ. 418 - 421.
- Άδωνις Κύρου, «Το περίφημον ζήτημα της γλώσσης», *Εστία*, 5 – 2 – 1905, σ. 1.
- Άδωνις Κύρου, «Ο Ζητιάνος», *Εστία*, 16 – 10 – 1897, σ. 2.
- Μιλτιάδης Μαλακάσης, «Ένας από τους δικούς μας για τους δικούς μας», *Το Περιοδικόν μας*, τόμ. Α΄ (1900), σσ. 253 - 255.
- Μαστροδημήτρης, Παναγιώτης Δ. *Ο “Ζητιάνος” του Καρκαβίτσα*. Αθήνα: Καρδαμίτσα, 1980, σσ. 9 – 276.
- Μαστροδημήτρης, Παναγιώτης Δ. *Εισαγωγή στη νεοελληνική φιλολογία*. Έκδ. 7^η. Αθήνα: Δόμος, 2005, σσ. 183 – 184.
- Μπαλούμης, Επαμ. Γ. *Ανδρέας Καρκαβίτσας. Ανατόμος της λαϊκής κοινότητας*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 1999, σσ. 11 – 262.
- Μποέμ (Δημήτριος Χατζόπουλος), «Ανδρέας Καρκαβίτσας», *Το Άστυ*, 9 και 10 – 4 – 1893, σ. 2.
- Ξενόπουλος, Γρηγόριος. *Άπαντα*. Τόμ. ΙΑ΄. Αθήνα: Μπίρης, 1971, σσ. 88 - 94.
- Γρηγόριος Ξενόπουλος, «Ο λόγος του κ. Γρηγορίου Ξενόπουλου», *Νέα Εστία*, τόμ. ΙΑ΄ (1932), σσ. 175 - 185.
- Θεόδωρος Ξύδης, «Ανδρέας Καρκαβίτσας», *Παρνασσός*, τόμ. Η΄ (1966), σσ. 346 - 355.
- Παναγιωτόπουλος, Ι. Μ. *Τα γράμματα και η τέχνη. Μελετήματα και προσωπογραφίες*. Αθήνα: Αστήρ, 1967, σσ. 160 – 165.
- Παπαδημητρακόπουλος, Ηλίας Χ. *Ανδρέας Καρκαβίτσας. Αναφορές στη ζωή και το έργο του*. Αθήνα: Σαββάλας, 2004, σσ. 9 – 40 και 57 - 74.
- Θανάσης Παπαθανασόπουλος, «Ο Ζητιάνος. Άγνωστες λεπτομέρειες για τη ζωή του Κώστα Τσίρου», *Η Βραδυνή*, 10 – 2 – 1960, σσ. 5 - 6.
- Θανάσης Παπαθανασόπουλος, «Ο Καρκαβίτσας και ο Ζητιάνος του (Ο άγνωστος Κώστας Τσίρος)», *Νέα Εστία*, τόμ. 68 (1960), σσ. 1378 - 1379.
- Καλλιρρόη Παρρέν, «Ο Ζητιάνος», *Εφημερίς των Κυριών*, 21 – 9 – 1897, σσ. 7 – 8.
- Κώστας Παρορίτης, «Αντρέας Καρκαβίτσας», *Ο Νουμάς*, 770 (1923), σσ. 17 – 27.

- Πολίτης, Λίνος. *Ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας*. Έκδ. Η΄. Αθήνα: Μ.Ι.Ε.Τ., 1995, σσ. 206 – 208.
- Τζίνα Πολίτη, «Η παγίδα της μίμησης στον Ζητιάνο του Α. Καρκαβίτσα», στον τόμο *Ο Νατουραλισμός στην Ελλάδα, Διαστάσεις – Μετασχηματισμοί – Όρια*, επιμ. Ε. Πολίτου-Μαρμαρινού, Β. Πάτσιου, Μεταίχμιο, Αθήνα 2007, σσ. 130 - 142.
- Πολίτης, Φώτος. *Εκλογή από το έργο του. Είκοσι χρόνια κριτικής*. Τόμ. Α΄ (1914 – 1927). Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της Εστίας, 1938, σσ. 170 – 173.
- Φώτος Πολίτης, «Ο Καρκαβίτσας», *Ελληνική Δημιουργία*, τόμ. 8 (1951), σσ. 27 - 28.
- Φώτος Πολίτης, «Ο Καρκαβίτσας», *Πολιτεία*, 7 – 11 – 1922, σ. 3.
- Ελένη Πολίτου-Μαρμαρινού, «Η εφημερίδα *Ραμπαγιάς* και η συμβολή της στην ανανέωση της νεοελληνικής λογοτεχνίας», *Παρνασσός*, τόμ. ΚΑ΄ (1979), σσ. 235 - 257.
- Σαχίνης, Απόστολος. *Το νεοελληνικό μυθιστόρημα. Ιστορία και κριτική*. Αθήνα 1958, σσ. 152 – 165.
- Απόστολος Σαχίνης, «Το μυθιστόρημα του Αντρέα Καρκαβίτσα», *Νέα Εστία*, τόμ. ΝΗ΄ (1955), σσ. 1335 - 1340.
- Σιδερίδου, Νίκη Ι. *Αντρέας Καρκαβίτσας (Εισαγωγή στα “Άπαντα”)*. Αθήνα: Ζαχαρόπουλος, 1973, σσ. 1 - 294.
- Σιδερίδου-Θωμοπούλου, Νίκη. *Ο Αντρέας Καρκαβίτσας και η εποχή του*. Αθήνα 1959, σσ. 5 – 266.
- Κώστας Στεργιόπουλος, «Ανδρέας Καρκαβίτσας [Σαράντα χρόνια από τον θάνατό του]», *Νέα Εστία*, τόμ. 73 (1963), σσ. 36 – 37.
- Κώστας Στεργιόπουλος, «Επέτειοι του 1972 στη λογοτεχνία μας», *Χρονικό '72*, τόμ. 3^{ος} (1971 – 72), σσ. 23 - 24.
- Δημήτριος Γρ. Τσάκωνας, «Απηχίσεις του Γουδί εις τον πνευματικόν περίγυρον (Αι κοινωνικά ιδέα του Καρκαβίτσα)», *Νέα Πολιτεία*, 11 – 7 – 1971, σσ. 1 - 2.
- Vitti, Mario. *Ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας*. Έκδ. Α΄. Αθήνα: Οδυσσέας, 2003, σσ. 308 – 310.
- Vitti, Mario. *Ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας*. Αθήνα: Οδυσσέας, 1978, σσ. 267 – 268.
- Mario Vitti, «Χρήμα και αδικία. Καλλιγιάς, Καρκαβίτσας, Θεοτόκης», *Το Βήμα*, 21 – 5 – 1972, σ. 4.

- Χάρης, Πέτρος. *Έλληνες πεζογράφοι*. Έκδ. 2^η. Τόμ. Α΄. Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της Εστίας, σσ. 97 - 115.
- Πέτρος Χάρης, «Ο Καρκαβίτσας [Έπειτ' από πενήντα χρόνια]», *Νέα Εστία*, τόμ. 91 (1972), σσ. 702 - 705.
- Πέτρος Χάρης, «Αντρέας Καρκαβίτσας», *Νέα Εστία*, τόμ. 2 (1927), σσ. 1092 - 1100.
- Στράτος Χωραφάς, «Αντρέας Καρκαβίτσας, Ο αληθινός δημιουργός», στον τόμο *Δ' Αντρέα Καρκαβίτσα "Άπαντα"*, φιλολ. παρ.-επιμ. Σ. Χωραφάς, εκδ. Καπόπουλος, Αθήνα 1973, σσ. 457 - 473.
- Γιάννης Ψυχάρης, «Ένας πρόλογος του Ροΐδη», *Το Άστυ*, 6 - 3 - 1900, σ. 2.